

Lucian Leuștean

Istoria Europei și a construcției europene în secolul XX

Partea întâi

I. Sfârșitul primului război mondial și conferința de pace de la Paris (1919-1920)

Mândra Monarhie Bicefală a fost cea dintâi dintre Marile Puteri care a pornit ostilitățile în primul război mondial. Tot ea avea să fie prima care a încercat să găsească o soluție pentru ieșirea onorabilă din conflagrația care se dovedea a fi un război total, purtat la o scară de nebănuț, cu o evoluție și urmări cu totul imprevizibile. Războiul a scos la iveală slăbiciunile Imperiului austro-ungar, curenți care pe timp de pace ar fi putut să pară mai puțin acute. Deși s-a afirmat că armata austro-ungară a fost, cu prea puține excepții, fidelă împăratului până aproape de sfârșit, construcția imperială multi-etnică începuse să se clatine într-un mod semnificativ. Iar liderii Antantei au sesizat că Austro-Ungaria reprezenta veriga slabă din lanțul Puterilor Centrale și n-au ezitat să acționeze pentru desfacerea acestei verigi.

Acestea au fost, în fapt, și cauzele fundamentale care au dus la dezintegrarea Dublei Monarhii. Pe de o parte, acutizarea tensiunilor interne, preponderent de natură etnică - dar nu numai - din Imperiul austro-ungar, iar pe de altă parte acțiunile Marilor Puteri inamice, care au încurajat mișcările naționale ale cehilor, slovacilor, polonezilor, românilor și slavilor de sud. Componenta internă a complexului de cauze care au dus la disoluția Imperiului habsburgic a avut o evoluție constant ascendentă, culminând cu explozia din septembrie-decembrie 1918; în schimb, componenta externă a aceluiași complex de cauze a avut o evoluție mai sinuoasă. Cu alte cuvinte, nu întotdeauna conducătorii Antantei - iar din aprilie 1917 ai Puterilor Aliate și Asociate - au fost la fel de entuziaști în privința dezmembrării Austro-Ungariei; însă aceste ezitări n-au mai avut forța de a submina caracterul ireversibil al procesului.

Presimțirea conducătorilor Imperiului habsburgic că se ajunsese într-o fază periculoasă pentru existența statului austro-ungar s-a concretizat în prima propunere semnificativă de pace din timpul Marelui Război. Poate că această propunere s-a datorat și bănuielilor pe care Viena le avea în privința promisiunilor care fuseseră făcute Italiei și României pentru intrarea în război, asta în ciuda caracterului evident secret al tratatului de la Londra, din 6 aprilie 1915, și al celui de la București, din 4/17 august 1916. Oferta austriacă a venit din partea noului împărat de la Viena, Carol I, cel care îi luase locul lui Franz Joseph, mort la 21 noiembrie 1916. Noul conducător al Imperiului a emis un manifest prin care și-a exprimat dorința de a face tot ce-i stătea în puteri pentru a opri cât mai curând posibil ororile și sacrificiile războiului. Jenați de această declarație,

liderii germani s-au simțit obligați să emită un memoriu, în care se propunea ca toate țările beligerante să înainteze sugestii pentru a se putea opri războiul. Răspunsul din partea Puterilor Aliate a venit imediat, sub forma mai multor memorii. Primul, datat la 30 decembrie 1916, respingea oferta Puterilor Centrale pe motiv că era doar propagandă fără substanță și insista asupra crimelor Germaniei și ale aliaților ei, crime care presupuneau “sanctiuni, reparații și garanții”. Celelalte texte cuprindeau aserțiuni asemănătoare, subliniindu-se necesitatea obținerii unor garanții precise pentru securitatea internațională.

Tot în acea perioadă, președintele Statelor Unite ale Americii, Woodrow Wilson, și-a schițat pentru prima oară, la 16 decembrie 1916, viitoare sa doctrină de pace. El recomanda găsirea unor soluții de compromis și sugera ideea unei asociații de națiuni bazată pe principiile libertății și suveranității. În același timp, Wilson chema toate guvernele beligerante să-și declare țelurile de război.

Aliații au răspuns la 10 ianuarie 1917. Răspunsul lor ilustra, pe de o parte, dorința de adaptare la gândirea wilsoniană, cu scopul de a se obține sprijin american în ducerea războiului, iar, pe de altă parte, credința că ostilitățile trebuiau continuate până când statele inamice acceptau condițiile puse de Aliați în privința reparațiilor și garanțiilor. Acest gen de atitudine ambivalentă avea să caracterizeze reacția Marilor Puteri europene față de doctrina wilsoniană până în 1920, când Wilson avea să fie blocat definitiv în încercările sale de însuși Congresul american.

Același memoriu al Antantei, din 10 ianuarie 1917, se referă pentru prima oară în mod explicit la drepturile naționalităților de a fi recunoscute, cerându-se chiar “eliberarea italienilor, slavilor, românilor și cehoslovacilor de sub dominația străină”. În această formulare “slavii” însemnau “slavii de sud”; polonezii nu erau menționați în document decât tangențial, motivul evident fiind menajarea susceptibilităților Rusiei. Finalul textului sublinia hotărârea Antantei de a nu încheia pace dacă aceste condiții nu erau îndeplinite. Astfel, la începutul anului 1917, soarta Monarhiei Bicefale părea pecetluită în condițiile în care Aliații obțineau victoria. Tratatul secret ale Antantei cu Italia și România, precum și declarația fermă din ianuarie 1917 ilustrează acest fapt.

Situația avea să se modifice semnificativ o dată cu evoluțiile politice și militare din cursul anului 1917. Trei evenimente importante au potențat această schimbare: revoluția rusească din februarie 1917, intrarea S.U.A. în război în aprilie 1917 și propunerea concretă de pace venită din partea Austro-Ungariei prin intermediul prințului Sixtus de Bourbon. Aprehensiunile Aliaților occidentali privitoare la faptul că scăderea influenței rusești în Europa răsăriteană ar necesita o eventuală menținere a statului austro-ungar, idealismul wilsonian concretizat, printre altele, și în nerecunoașterea tratatelor secrete semnate înainte de intrarea americană în război, precum și cererea de pace austriacă ce conținea inclusiv cedări teritoriale din partea Imperiului habsburgic au părut a-i da acestuia o șansă reală de existență în cazul de-acum previzibilei

victorii a “Puterilor Aliate și Asociate”¹. Lovitura de stat bolșevică din 25 octombrie/7 noiembrie 1917 a sporit exponențial temerile occidentalilor că în răsăritul Europei va apărea un vid de putere după încheierea ostilităților. În plus, în decembrie 1917, frontul oriental a sucombat, Rusia sovietică și România încheind armistiții cu Puterile Centrale, ceea ce, în cazul românesc, pune în discuție și valabilitatea tratatului din august 1916.

În acest context, celebrele declarații ale lui David Lloyd George, primul-ministru britanic, și Woodrow Wilson din ianuarie 1918 au fost precaute în privința Monarhiei Dualiste. Premierul britanic nu a plasat, la 5 ianuarie 1918, dezmembrarea Austro-Ungariei printre țelurile Marii Britanii, iar președintele american, în cele “14 puncte” din 8 ianuarie 1918, s-a exprimat în sensul că “popoarelor Austro-Ungariei, al cărei loc printre națiuni noi îl dorim apărut și asigurat, trebuie să li se acorde libertatea unei dezvoltări autonome”.

Declarația lui Wilson nu a fost percepută de mișcările naționale din cadrul Imperiului austro-ungar ca un pas înapoi. Dimpotrivă, sentimentul general era că șeful poate al celui mai puternic stat din lume la momentul respectiv putea fi considerat susținătorul cauzei naționalităților. Liderii din emigrație ai cehilor, slovacilor, polonezilor, sârbilor, croaților și românilor au făcut eforturi deosebite pentru a obține binecuvântarea wilsoniană pentru acțiunile lor. Probabil că acești factori de presiune au avut influența lor asupra modificărilor care au survenit ulterior în declarațiile președintelui american.

Oricum, vreme de câteva luni, în prima jumătate a lui 1918, nici un lider al unei Mari Puteri occidentale nu a declarat în mod clar necesitatea dezmembrării Austro-Ungariei. Asemenea declarații și acțiunile concrete care le-au însoțit au venit abia în vara și toamna anului 1918. Ce a contribuit la această transformare a politicii Puterilor Aliate și Asociate în privința Imperiului habsburgic? Mai mulți factori au concurat pentru această modificare de perspectivă. Unii istorici au scris despre faptul că masacrele de pe frontul occidental din 1916-1917 au dus la radicalizarea spiritelor; că mobilizarea tuturor sectoarelor societăților din statele aflate în conflict a influențat blocarea oricăror încercări de pace negociată; cu alte cuvinte, că “războiul total” - sau “războiul hiperbolic”, cum l-a numit Raymond Aron² - presupunea o victorie totală. Alți istorici au vorbit despre propaganda națională și propaganda de război ca elemente hotărâtoare în deciziile luate în privința Austro-Ungariei sau despre faptul că liderii occidentali s-au hotărât să-i pedepsească pe austrieci și maghiari prin blocarea accesului lor spre beneficiile aplicării nobilelor principii wilsoniene. Un punct de vedere mai pragmatic argumentează că Antanta și-a dat seama că propunerile de pace ale Imperiului austro-ungar nu puteau fi luate în serios câtă vreme acest stat nu fusese capabil să-și detașeze semnificativ politica de cea a Germaniei, iar Marea Britanie și în special Franța au început să cocheteze cu ideea că influența rusească din

¹ Vezi David Stevenson, *The Failure of Peace by Negotiation in 1917*, în “The Historical Journal”, Cambridge, vol. 34, no.1/1991, p. 65-86. Stevenson este de părere că, fără intrarea americanilor în război, confruntarea s-ar fi încheiat cu o pace de compromis (p. 84).

² Vezi Raymond Aron, *The Century of Total War*, Boston, 1965, p. 24-31.

jumătatea răsăriteană a continentului european nu trebuia neapărat înlocuită cu cea a imperiului dualist, ci mai degrabă cu cea a noilor state naționale care ar fi apărut în zonă. Acestea păreau a fi mai capabile decât Imperiul habsburgic de a se opune expansionismului german și de a bloca exportul rusesc de revoluție. În plus, italienii, deși rolul lor n-a fost decisiv, erau totuși campionii sentimentelor antihabsburgice. Era vorba nu numai de interesele lor naționale, ci și de credința că statutul de Mare Putere al Italiei depindea ineluctabil de dispariția centrului de putere vienez.

În orice caz, nu trebuie uitat nici o clipă faptul că Austro-Ungaria s-a prăbușit nu numai datorită deciziilor luate la Paris, Londra sau Washington, ci și datorită acțiunilor întreprinse de naționalitățile din imperiu, care, împreună, reprezentau în fond majoritatea în cadrul populației Monarhiei habsburgice. În același timp, este evident că între hotărârile cancelariilor occidentale și activitățile diferitelor naționalități pentru a-și cuceri libertatea a existat o legătură cu dublu sens. Declarațiile conducătorilor Puterilor Aliate și Asociate în favoarea principiului autodeterminării naționale au catalizat mișcările etnice, dar, pe de altă parte, efervescența națională din Europa centrală și răsăriteană și speranțele renașcute ale zecilor de milioane de oameni s-au constituit într-un factor de presiune formidabil asupra liderilor americani, francezi și britanici, blocându-le acestora posibilitatea unor schimbări semnificative de poziții, a unor pași înapoi.

În acest context trebuie înțelese asigurarea lui Robert Lansing, secretar de stat al S.U.A., la 11 mai 1918, în privința sprijinului american pentru lupta popoarelor oprimate pentru libertate și independență, comunicatul Consiliului Suprem de Război, reunit la Paris, la 3 iunie 1918, în sensul că Puterile Aliate și Asociate se considerau solidare cu cauza națiunilor central europene, recunoașterea de către președintele francez Raymond Poincaré a Consiliului Național Cehoslovac, la 28 iunie 1918 (urmată de cele ale celorlalți Aliați), discursul lui Wilson de Ziua Independenței (4 iulie 1918) și declarația sa din 27 septembrie 1918 în sensul că Slovacia era parte a statului cehoslovac, iar Transilvania urma să se unească neîndoielnic cu România. La 23 septembrie 1918, Lansing a comunicat guvernului român, la Iași, simpatia americană pentru cauza românească, iar la 5 noiembrie a întărit-o.

Parcurerea unei părți semnificative din imensa bibliografie dedicată Conferinței de pace ne-a sporit admirația față de extraordinara intuiție a unui autor român, care, în august 1919(!), făcea niște remarci ce nu și-au pierdut deloc prospețimea. Una dintre ele se referea la faptul că “Desigur că multă vreme după trecerea generației noastre, istoricii vor mai cerceta problema mecanismului psihologic care are ca rezultat hotărârile de azi ale Conferinței din Paris. Și nu se poate ști chiar, dacă vreodată problema aceasta va ajunge a primi soluțiunea deplină pe care o comportă”³. Un alt contemporan al evenimentelor, ziaristul britanic Henry Wickham Steed, împărtășea o părere asemănătoare: “... vor rămâne goluri pe care nimeni nu le va putea umple. În special va fi imposibil de redat atmosfera de la Paris din primele șase luni ale lui 1919; și, fără

³ Mircea Djuvara, *Cîteva considerațiuni generale asupra Conferinței de la Paris*, București, 1919, p. 3-4.

cunoașterea atmosferei, multe din cuvintele și acțiunile principalilor actori ai acelei tragicomedii istorice vor rămâne de-a pururea de neînțeles”⁴.

Diversitatea opiniilor despre Conferința de pace de la Paris este deconcertantă; este acoperit, practic, întreg spectrul opțiunilor: de la encomionul bombastic la diatriba vehementă. Au fost remarcate și prezentate deja anumite abordări istoriografice uneori contradictorii. Interesant este însă faptul că nici istoriografia română nu s-a arătat prea binevoitoare cu forumul păcii de la Paris din 1919-1920. Rațiunile unei asemenea atitudini au fost multiple: de la tensiunile dintre România și Marile Puteri în timpul Conferinței și până la comandamentele ideologice ale perioadei comuniste, care impuneau eticheta de “imperialistă” în dreptul păcii de la sfârșitul primului război mondial. Deși în momentul de față modalitatea românească de abordare a Conferinței de la Paris nu s-a schimbat radical, totuși, încă din anii ‘80, a început să-și facă simțită prezența o mutație de nuanță: istoricii români au început să vadă mai mult “jumătatea plină a paharului” decât “cea goală”. Cu alte cuvinte, câștigă teren opinia că, în pofida diverselor probleme, disfuncționalități și nereușite, Conferința de pace de la Paris a avut totuși niște realizări semnificative, iar unele dintre acestea și-au prelungit existența benefică până în zilele noastre. Ne alăturăm și noi, cu argumente, la această tendință a istoriografiei românești, mai ales în condițiile în care, în ultima perioadă, criticile aduse operei artizanilor păcii de la Paris s-au înmulțit, și ele nu provin doar din surse germane sau maghiare.

Neîndoielnic că s-ar putea aduce nenumărate exemple privitoare la erorile și chiar gafele comise la Conferința de pace de la Paris. Am putea contribui și noi la prelunga listă de dovezi referitoare la ignoranța în materie istorică și geografică a celor care au luat decizii în capitala Franței în anii 1919-1920. Ne-am putea lăsa seduși de formulări spectaculoase, precum cea a diplomatului britanic Archibald Wavell: “... după ce am luptat în «războiul destinat să încheie războaiele», am avut succes la Paris în realizarea unei «păci menite să încheie pacea»”⁵. Ne-ar fi facil să ne alăturăm corului de detractori ai reuniunii pariziene, punând un accent gros pe diferențele dintre vorbele și faptele conducătorilor americani, britanici, francezi și italieni din acea vreme, pe disensiunile dintre ei și pe greșelile pe care le-au făcut. Am putea ironiza greutățile Alianților de a-și concretiza politic și economic victoria militară pe care au obținut-o în 1918. Și cel mai ușor ne-ar fi să comentăm sarcastic faptul că Marile Puteri și-au urmărit cinic propriile interese, “imperialiste” sau de altă natură⁶. În ciuda acestor lucruri, vom prefera să

⁴ Henry Wickham Steed, *Through Thirty Years 1892-1922. A Personal Narrative*, New York, 1925, p. 259.

⁵ *Apud* John Robert Ferris, *The Evolution of British Strategic Policy, 1919-1926*, London, 1989, p. 103.

⁶ Este uimitoare această acuza că liderii Marilor Puteri și-au urmărit propriile interese. Ca și cum așa ceva ar fi blamabil. Ca și cum nu toți oamenii de stat, indiferent de mărimea țării lor, n-ar promova interesele lor naționale. Ca și cum conducătorii “Micilor Puteri” n-au căutat să realizeze obiectivele lor proprii. Aceasta este o axiomă în domeniul relațiilor internaționale pe care numai cine nu vrea nu o vede. Ar trebui să scăpăm de acea sechelă marxistă care afirmă că ar exista interese “progresiste” și “retrograde” pe plan internațional, din perspectiva unei concepții finaliste asupra istoriei. România nu a intrat în primul război mondial din altruism sau din rațiuni transcendente legate de vreo inevitabilitate istorică, ci pentru că avea niște țeluri foarte precise; și toate statele din lume, înainte de 1919, în 1919-1920 și de

vedem Conferința de pace prin grila oferită de cuvintele unui istoric britanic: “Mistakes were made; but fewer than it soon became fashionable in the victorious nations to pretend, and profitable in the defeated countries to assert”⁷. Altfel spus, evidențiind unele dintre disfuncționalitățile reuniunii pariziene și unele dintre incongruențele liderilor Marilor Puteri, nu vom uita nici o clipă reușitele Conferinței de pace, cele pe care evoluția istorică ulterioară le-a validat.

A fost, cu certitudine, cea mai reprezentativă întâlnire internațională multilaterală de până la acea dată. Orice comparație din această perspectivă - a reprezentativității - cu reuniunile internaționale majore din secolul al XIX-lea (congresele de la Viena - 1814-1815, Paris - 1856 sau Berlin - 1878) nu poate fi decât în favoarea Conferinței de pace de la Paris de la finele primului război mondial. Deși modelul de democrație interstatală ilustrat la Paris în 1919-1920 era foarte departe de ideal, nu se poate contesta că el reprezenta o schimbare radicală pozitivă față de trecut și întrunea premisele necesare îmbunătățirii sale.

A doua mare reușită a Conferinței de pace de la Paris a fost confirmarea apariției unor state naționale în Europa centrală și răsăriteană. Deși există și astăzi destui contestatori ai conceptului de stat-națiune, totuși istoria veacului XX a validat această tendință materializată semnificativ la forumul păcii din capitala Franței. Și nu trebuie uitat faptul că Wilson a fost primul lider mondial care a respectat puterea sentimentului național și a încercat să canalizeze marea forță a acestuia în direcția democrației și cooperării internaționale, pornind din Europa centrală și răsăriteană, însă încorporând după aceea o parte semnificativă a globului pământesc. Au existat rezerve serioase față de concepția lui Wilson, față de personalitatea președintelui Statelor Unite, ba chiar s-ar putea spune că liderul american nu era decât parțial conștient de implicațiile unora dintre declarațiile sale, însă el a fost primul șef de stat al unei Mari Puteri care și-a coagulat discursul, voit mondial, în jurul principiului autodeterminării naționale. Faptul că între ceea ce înțelegea Wilson prin națiune și realitățile europene (pentru a nu mai aminti de Asia sau Africa) existau discrepanțe consistente nu anulează meritul președintelui american de a fi stabilit niște coordonate pentru evoluțiile inter-naționale din acest secol.

*

atunci până azi, mari sau mici, învingătoare, învinse sau neutre, au căutat să-și atingă scopurile. Se poate discuta doar dacă liderii au fost capabili să identifice adevăratele interese naționale și mai ales dacă au avut succes în acțiunile întreprinse pentru atingerea obiectivelor lor.

⁷ “S-au făcut greșeli; însă mai puține decât a devenit la modă să se pretindă în țările învingătoare, sau a devenit profitabil să se susțină în țările înfrânte” (D. W. Brogan, *The Development of Modern France (1870-1939)*, London, 1949, p. 550).

În ianuarie 1919, delegații din peste treizeci de state Aliate și Asociate s-au reunit la Paris pentru o conferință a cărei sarcină era să restaureze pacea europeană și mondială după cel mai devastator război din istoria omenirii de până la acea dată. Conferința a fost deschisă formal de președintele francez Raymond Poincaré la 18 ianuarie 1919.

O mare problemă era organizarea. Marile Puteri trebuiau să facă față chestiunilor de principiu pe care le amânaseră de la semnarea armistițiilor; nu exista o viziune comună asupra cărui tip de Europă doreau să o construiască. Rezervele Aliților europeni față de cele “14 puncte” ale președintelui Wilson, în ciuda explicitărilor americane ulterioare (cele patru principii din 11 februarie 1918, cele cinci particularități din 27 septembrie 1918 și mai ales comentariul oficial american al celor 14 puncte din octombrie 1918), au ieșit pe deplin la iveală după încheierea ostilităților, când susținerea militară, economică și financiară americană nu mai părea atât de imperioasă. De altfel, doar americanii au fost cei care au regretat finalizarea războiului, o eventuală prelungire a confruntării accentuând dependența Aliților europeni de S.U.A..

În ciuda aparentei calmări a spiritelor și a compromisului la care s-a ajuns, în fond nici Marea Britanie, nici Statele Unite și nici Franța nu au abordat conferința de pace cu un program detaliat. Faptul că cele trei Mari Puteri, singurele care contau cu adevărat, aveau țeluri rareori convergente se integra într-un peisaj internațional natural. Problema era că cele trei țări nu aveau un limbaj comun. Iar sciziunea fundamentală nu era, așa cum se consideră adesea, cea dintre puterile anglo-saxone și Franța, ci în special cea dintre puterile europene și Statele Unite. Sunt celebre vorbele lui Wilson din 17 iulie 1917: “Când se va sfârși războiul, o să-i obligăm să accepte ideile noastre, pentru că atunci o să fie în mâinile noastre, printre altele și din punct de vedere financiar”⁸. Nici după mai bine de un an de zile Wilson nu-și schimbase concepția: “Anglia nu poate scăpa sau nu se poate dispensa de prietenia cu noi în viitor, iar ceilalți Aliți nu pot să-și obțină drepturile fără ajutorul nostru. Dacă scopul oamenilor de stat Aliți este să-mi anuleze influența, te rog forțează nota ca acest scop să iasă la suprafață și lasă-mă să vorbesc despre el lumii întregi, așa cum o s-o și fac”⁹. Este de sesizat o anumită desconsiderare a partenerilor săi europeni, în condițiile în care președintele american își considera țara ca fiind investită, “după Dumnezeu”, să le judece pe celelalte. Wilson s-a dorit un arbitru la reuniunea de pace, pe o poziție neutră, de mediator între Marile Puteri europene, învinse și învingătoare, care declanșaseră războiul mondial. Însă aceste planuri aveau să fie infirmate de realitățile de pe Bătrânului Continent, “cruciatul” american fiind obligat să-și mai flexibilizeze atitudinea.

Nici relațiile franco-britanice nu erau dintre cele mai fericite. Pe lângă inevitabilele interese conflictuale dintre cele două țări aflate în tabăra învingătoare, noua conjunctură de după război a modificat percepțiile britanice despre Franța. În perioada imediat postbelică, în elita

⁸ Apud Matthew J. Ouimet, *Woodrow Wilson și nașterea globalismului american. Beligeranța și dincolo de ea*, în “Revista Română de Studii Internaționale”, XXVII, 1-2 (123-124), 1993, p. 26-27.

⁹ O scrisoare a lui Wilson către colonelul House, trimisul său în Europa, datată 29 august 1918, în *Ibidem*, p. 37.

politică și militară din Marea Britanie s-au conturat două concepții diametral opuse despre Franța. Unii considerau că Franța era o mare putere, ba chiar cea mai mare putere continentală, în consecință fiind cel mai important adversar al Angliei; iar alții, dimpotrivă, credeau că Franța era inevitabil o putere de mâna a doua. Rezultanta acestor opinii contrare, materializată în timpul Conferinței de pace, și apoi cu urmări de-a lungul întregii perioade interbelice, ar putea fi sintetizată astfel: Marea Britanie dorea o Franță îndeajuns de încrezătoare în forțele proprii pentru a fi generoasă față de Germania, dar suficient de nesigură pe sine pentru a accepta conducerea britanică. Din nefericire, probabil că singurul mod în care francezii își puteau manifesta independența și încrederea în sine era prin respingerea liniilor politice britanice și prin afirmarea celor proprii, ceea ce în ochii englezilor exacerba problemele inițiale și justifica ezitarea britanică de a sprijini Franța.

Marile Puteri trebuiau să decidă care era funcția reuniunii pariziene: întâlnire Aliată preliminară; întrunire la care să participe și Puterile Centrale; adunare pregătitoare pentru un congres ulterior. Răspunsurile lor au sporit confuzia. S-a decis ca, în prima fază, Aliații să stabilească o poziție comună, apoi să o negocieze în manieră tradițională cu învinșii, iar în final să invite toate statele la un congres general care să discute și să stabilească noile aranjamente de securitate internațională. S-a presupus că primele două etape vor avea nevoie de o lună de zile, însă până la urmă au necesitat șase luni, iar toate presuposițiile procedurale au fost invalidate.

Organizarea a fost, de asemenea, echivocă. S-au stabilit niște organisme care erau parțial ierarhice și parțial paralele, parțial potrivite unei întâlniri interaliatate și parțial unui congres. Principala preocupare a Marilor Puteri a fost să-și mențină controlul asupra a tot ceea ce se întâmpla, dar, în același timp, erau conștiente că micile state nu vor consimți la excluderea lor de la luarea deciziilor, în special din perspectiva declarațiilor lui Woodrow Wilson despre “noua diplomație”. Astfel, acestor state trebuia să li se găsească un rol, dar nu unul decisiv. Răspunsul a fost Adunarea generală la care participau toate statele recunoscute ca Aliate, dar unde discuțiile urmau să fie foarte limitate. Puterea reală urma să fie deținută de către Consiliul Conferinței, în fapt un cabinet al Marilor Puteri. Georges Clemenceau, ales președinte al Conferinței la prima sesiune plenară, a precizat că rolul său era să întărească deciziile Marilor Puteri; colegii săi au fost mai plini de tact dar la fel de hotărâți, iar micile puteri au descoperit că influența lor în chestiuni ce depășeau interesul lor direct era insignifiantă. Oricum, în prima parte a Conferinței, principalul for de discuție și de decizie a fost, cu excepția negocierilor despre Liga Națiunilor, Consiliul celor Zece; în perioada dintre mijlocul lui martie și sfârșitul lui iunie, Consiliul celor Patru a devenit organismul major de decizie; în sfârșit, din iulie 1919 până în iulie 1923, responsabilitățile au fost în mod incert divizate între guvernele Marilor Puteri și o varietate de organisme interaliatate (Consiliul Suprem - numit uneori Consiliul Șefilor de Delegații -, Consiliul Internațional al Premierilor, Conferința Ambasadorilor ș.a.).

Europa centrală și răsăriteană a fost unul dintre subiectele principale de pe agenda realizatorilor păcii de la Paris. Ei știau că aceea era zona cu potențialitățile cele mai mari de pericol și confuzie din Europa, iar dacă Wilson percepea bolșevismul revoluționar leninist ca

principalul rival al viziunii sale asupra capitalismului reformist, atunci aici se afla câmpul de luptă esențial al confruntării lor. De asemenea, ea reprezenta o ocazie unică pentru “noua diplomație” de a-și demonstra superioritatea asupra celei “vechi”. Însă liderii Aliți trebuiau să facă față unor probleme presante și complicate mai aproape de casă, în timp ce partea estică a Europei era o zonă pe care ei o cunoșteau prea puțin. Astfel, liderii Marilor Puteri au tins să neglijeze sau să amâne deciziile și să lase cea mai mare parte a negocierilor pe seama membrilor de rang inferior ai delegațiilor Aliate. Consiliul celor Cinci (al miniștrilor de externe) și Consiliul Suprem (după iulie 1919) au fost organismele care au luat deciziile în ceea ce privește Europa centrală și răsăriteană.

Problemele erau complicate de faptul, amintit de noi și mai devreme, că Marile Puteri victorioase nu se înțeleseseră asupra unei platforme comune clare de la care să se pornească. Astfel, existau promisiuni, așteptări și presupuneri contradictorii, iar acceptarea graduală de către Marea Britanie și Franța a conceptului wilsonian al autodeterminării naționale a fost un proces lent și incert, catalizat mai degrabă de presiunile disperate ale războiului și de promisiunile rivale bolșevice decât de o credință fermă în viabilitatea principiului. Acest fapt nici nu este surprinzător dacă avem în vedere implicațiile revoluționare ale acestei doctrine secesioniste pentru propriile lor imperii multinaționale. Doar dispariția oricărei ordini din Europa răsăriteană a lăsat acest concept ca singura prescripție, în afară de forță, pentru rezolvarea pretențiilor conflictuale ale viitoarelor state succesoare. Jurnalul lui Robert Lansing, secretarul de stat al S.U.A., ilustrează urgența situației de la mijlocul lunii ianuarie a anului 1919: “(...)de fapt, toate neamurile din Europa centrală și din Balcani se luptă sau sunt pe punctul de a se lupta unele cu celelalte(...) Marele Război pare să se fi fărâmițat într-o mulțime de războaie mici”¹⁰.

Perspectivile erau îngrijorătoare. Dificultățile erau atât de mari încât era tentant să fie ignorate, în același timp în care capacitatea artizanilor păcii de a controla evenimentele se diminuea pe măsură ce distanța de la Paris creștea. Existau unele forțe militare Aliate în Europa centrală și răsăriteană, dar ele erau în principal franceze și italiene și foarte adesea depindeau de bunăvoința noilor autorități din zonă. Deși Conferința a emis atenționări de genul: “(...) posesia obținută prin forță va prejudicia serios cererile acelor care folosesc astfel de mijloace”, evoluția ulterioară a evenimentelor a relevat lipsa de substanță a unor astfel de declarații. Italienii aveau interese importante în regiune și au împărtășit percepția franceză asupra Europei răsăritene ca vitală pentru securitatea lor și ca o cale potențială pentru extinderea influenței lor. Ambițiile franceze și italiene nu au fost întotdeauna compatibile, dar ambele țări au respins profesiunile de credință americane, la care se raliau uneori și englezii, pline de principii nobile, dar în general lipsite de mijloacele de implementare.

¹⁰ Apud D. Perman, *The Shaping of the Czechoslovak State. Diplomatic History of the Boundaries of Czechoslovakia, 1914-1920 - Studies in East European History*, VII, ed. W. Philipp and P. Scheibert, Leiden, 1962, p. 105.

Deși succintă, prezentarea acestor caracteristici generale ale Conferinței de pace de la Paris, precum și a viziunii celor reuniți în capitala Franței asupra problemelor Europei centrale și răsăritene, ne poate ajuta în înțelegerea complexității problematicii cu care s-a confruntat forumul păcii din capitala franceză.

Document

Cele 14 puncte ale președintelui american Woodrow Wilson (ianuarie 1918)

Stabilirea păcii mondiale este, în consecință, scopul nostru; iar această propunere, singura posibilă, așa cum o vedem noi, este după cum urmează:

1. Convenții de pace la care să se ajungă în mod deschis, după care nu vor mai exista, cu siguranță, niciun fel de prevederi sau acțiuni internaționale secrete, iar diplomația se va desfășura întotdeauna transparent și în cunoștința publicului.
2. Libertatea absolută de navigație pe mare, în afara apelor teritoriale, pe timp de pace și de război, cu excepția mărilor care ar putea fi închise în întregime sau parțial printr-o acțiune internațională pentru aplicarea convențiilor internaționale.
3. Înlăturarea, cât mai curând posibil, a tuturor barierelor economice și stabilirea unei egalități a condițiilor comerciale printre toate statele doritoare de pace și care se asociază pentru menținerea acesteia.
4. Garanții corespunzătoare, acordate și primite, conform cărora armamentele naționale vor fi reduse până la cel mai redus nivel permis de asigurarea securității interne.
5. O ajustare absolut imparțială, liberă și eliberată de prejudecăți a tuturor revendicărilor coloniale, bazată pe respectarea strictă a principiului că în stabilirea tuturor acestor chestiuni de suveranitate interesele populației afectate trebuie să dețină o greutate egală cu aceea a pretențiilor echitabile ale statului a cărui titlu urmează să fie stabilit.
6. Evacuarea întregului teritoriu rusesc și reglementarea tuturor chestiunilor referitoare la Rusia în așa fel încât să se asigure cea mai bună și mai liberă cooperare a tuturor statelor din lume, pentru a-i oferi o oportunitate nestânjenită și atotcuprinzătoare de a-și decide în mod independent propria evoluție politică și politică națională, transmițându-i-se un sincer bun venit în grupul statelor libere, cu instituții pe care să și le stabilească singură; și, mai mult decât un bun venit, și asistența de orice tip de care ar avea nevoie și pe care și-ar dori-o. Tratatul acordat Rusiei de către națiunile surori în lunile următoare va reprezenta testul decisiv al bunăvoinței lor, al înțelegerii faptului că necesitățile ei sunt diferite de propriile lor interese, ca și al simpatiei lor dezinteresate și inteligente.
7. Belgia, toată lumea va fi de acord, trebuie să fie evacuată și restaurată, fără nicio tentativă de a-i limita suveranitatea de care se bucură alături de celelalte state independente. Niciun alt act nu va contribui mai mult decât acesta la restaurarea încrederii statelor în regulile pe care le-au emis și stabilit pentru guvernarea relațiilor dintre ele. Fără acest act tămăduitor, întreaga structură și validitatea dreptului internațional sunt definitiv deteriorate.

8. Întregul teritoriu francez trebuie să fie eliberat, porțiunile invadate, restaurate, iar răul făcut Franței de către Prusia în 1871 în chestiunea Alsaciei și Lorenei, care a tulburat pacea mondială pentru aproape 50 de ani, trebuie să fie corectat, pentru ca pacea să poată să fie din nou asigurată în interesul tuturor.
9. O reajustare a frontierelor Italiei trebuie să fie efectuată potrivit liniilor clar recognoscibile ale naționalității.
10. Popoarelor Austro-Ungariei, al cărei loc prin statele lumii noi îl dorim salvat și asigurat, trebuie să li se acorde cea mai liberă oportunitate de dezvoltare autonomă.
11. România, Serbia și Muntenegru trebuie să fie evacuate, teritoriile ocupate, restaurate, Serbiei, acordat un acces liber și sigur la mare, iar relațiile celor câteva state balcanice unul cu celălalt, stabilite printr-o consiliere amicală de-a lungul liniilor stabilite istoricește de naționalitate și credință; trebuie emise garanții internaționale de independență politică și economică, ca și de integritate teritorială pentru câteva state balcanice.
12. Porțiunilor turcești ale actualului Imperiu otoman trebuie să li se asigure o suveranitate deplină, dar celorlalte naționalități care se află actualmente sub stăpânire turcească trebuie să le fie asigurată o siguranță incontestabilă a vieții și o oportunitate absolut necondiționată de dezvoltare autonomă, iar Dardanelele trebuie să fie deschise permanent pentru trecerea liberă a navelor și mărfurilor tuturor statelor sub garanții internaționale.
13. Trebuie constituit un stat polonez independent, care să includă teritoriile locuite de comunitățile indubitabil poloneze, căruia să i se asigure un acces liber și cert la mare și ale cărui independență politică și economică și integritate teritorială trebuie să fie garantate prin convenții internaționale.
14. Trebuie să fie alcătuită o asociație generală a națiunilor [statelor] prin convenții specifice, cu scopul de a se acorda garanții mutuale de independență politică și integritate teritorială atât pentru statele mari, cât și pentru cele mici.

II. Sistemul de protecție a minorităților din perioada interbelică

Printre rezultatele concrete ale Conferinței de pace de la Paris, reunită la finalul primului război mondial, se înscrie și faptul că s-a redus la jumătate numărul de oameni din Europa centrală și răsăriteană care trăiau sub stăpânire străină. Totuși, încă aproximativ 22 de milioane de oameni se aflau în cadrul unor state unde nu reprezentau naționalitatea dominantă. De altfel, ținând cont de amestecul complex de popoare din regiune, era foarte greu de văzut cum s-ar fi putut obține ceva mai convenabil pentru toate părțile interesate, lăsând deoparte soluția mișcărilor forțate de populație - ceva ce astăzi se numește epurare etnică -, un principiu pe care artizanii păcii de la Paris l-au respins. Cu toate acestea, rezultatul i-a dezamăgit pe unii și i-a nemulțumit profund pe alții. Aceasta era realitatea care îl determina pe Woodrow Wilson, președintele american, să spună în Senatul Statelor Unite: “Când eu am lansat acele cuvinte (că

toate națiunile au dreptul la autodeterminare), le-am lansat fără cea mai mică idee despre naționalitățile existente, care astăzi vin la noi una după alta. [...] Dumneavoastră nu știți și nu puteți aprecia anxietățile pe care eu le-am experimentat ca rezultat al faptului că, prin ceea ce am spus, am trezit speranțele a milioane de oameni”¹¹.

Liderii marilor puteri participante la forumul păcii de la Paris știau foarte bine că naționalitățile nemulțumite puteau constitui una dintre cele mai grave amenințări pentru noua ordine internațională ce se dorea instituită. Drept urmare, Conferința de pace a identificat două soluții în încercarea ei de a limita pericolul: plebiscitele și protecția minorităților.

Plebiscitele erau o armă cu două tăișuri. În teorie, părea de domeniul bunului-simț să încerci să afli opiniile locuitorilor dintr-o zonă aflată în dispută, dar, în practică, această operațiune a condus la multiple complicații. Pus în fața unei alegeri tranșante, între două sau chiar trei opțiuni, alegere ce urma să-i influențeze viața într-un mod radical în continuare, locuitorul înspăimântat putea da un răspuns ambiguu. În plus, rezultatul consultării populare depindea în mare măsură de modul în care era pusă problema, care era întrebarea, cum erau judecate rezultatele - majoritate generală simplă, sau pe regiune, sau pe district, sau pe comună - și apoi cum se făcea interpretarea finală. În cazuri precum cel al Sileziei Superioare, plebiscitul n-a făcut decât să complice, cu atât mai puțin să rezolve, chestiunea aflată în dispută.

Principiul însuși al plebiscitului se putea dovedi nefericit: “În mod evident, Conferința nu are nimic de-a face cu teritoriile deținute de Aliați înainte de război [...], iar plebiscitele ținute în țări aflate în posesia noastră [...] ar putea fi neplăcute și cu siguranță nu trebuie să fie încurajate”¹², nota lordul Hardinge, adjunctul ministrului de externe britanic și unul dintre membrii marcanți ai delegației britanice la Conferința de pace. Cu toate acestea, recurgerea la plebiscite s-a constituit într-o alternativă pe care reuniunea de pace de la Paris a ales-o de câteva ori, iar rezultatele au pus sub semnul întrebării unele dintre presupunerile referitoare la naționalitate făcute de liderii marilor puteri sau de experții aflați la dispoziția lor. În Allenstein, o regiune din cadrul așa-numitului “coridor polonez”, 46% din populație vorbea poloneza, însă doar 2% din locuitori au votat pentru Polonia; în Silezia Superioară, două treimi dintre locuitori vorbeau poloneza, dar o majoritate generală a votat pentru Germania; în timp ce în Carinthia, unde slovenii reprezentau 68% din populație, doar 40% dintre ei au ales separarea de Austria.

Celălalt instrument prin care Conferința spera să poată “închide cercul” autodeterminării naționale era principiul protecției minorităților. Derivând din practica stabilită în secolul al XIX-lea în vederea încercării, adesea nereușită, precum în cazul românesc, de a oferi protecția drepturilor civice ale unor grupuri religioase minoritare din unele dintre statele mici ale Europei răsăritene, ideea protecției a fost extinsă la Paris, deși preocuparea inițială a realizatorilor păcii viza doar comunitățile evreiești răspândite în întreaga regiune. S-a sperat că un set mic de drepturi garantate ar putea reconcilia populațiile lăsate de partea “greșită” a noilor frontiere naționale cu majoritățile din noile state.

¹¹ *Apud A History of the Peace Conference of Paris*, ed. by H. W. V. Temperley, vol. IV, London, 1921, p. 429.

¹² *Apud Alan Sharp, The Versailles Settlement, Peacemaking in Paris, 1919*, London, 1991, p. 156.

În timpul ședinței plenare din 28 aprilie 1919 a Conferinței de pace s-a acceptat constituirea Ligii Națiunilor, pactul acestei organizații devenind parte integrantă a viitoarelor tratate de pace. În ciuda diferitelor planuri care au fost discutate în primăvara anului 1919, termenii constitutivi nu includeau vreo prevedere referitoare la protecția minorităților, deoarece s-ar fi presupus că trebuie respectată de către toți membrii viitoarei organizații. Cu alte cuvinte, ar fi fost greu, spre exemplu, ca marile imperii coloniale, precum cel britanic sau cel francez, să accepte o supervizare internațională pentru situația nenumăratelor populații supuse.

Aceste decizii, și în special atmosfera care a însoțit adoptarea lor, i-au dezamăgit profund pe numeroșii susținători ai principiului național ca bază a construcției unei noi Europe și chiar a unei noi lumi. Conducătorii puterilor învingătoare au trebuit să facă față unor critici severe venite din direcții diferite. Astfel, ideea impunerii în anumite tratate, semnate cu statele noi și cu acelea care se măriseră în mod considerabil, a unor obligații privitoare la minorități, trebuie văzută ca un fel de compensație pentru speranțele nerealizate evocate de ideea autodeterminării naționale. Este greu de stabilit dacă președintele Wilson a luat în considerare și contradicția naturală dintre dreptul la autodeterminare și dreptul unui stat de a-și conserva existența într-o regiune precum Europa centrală și răsăriteană, unde era imposibil ca teritoriul unui stat să fie locuit doar de o singură naționalitate. Mai probabil, s-a crezut că, acolo unde toți locuitorii, indiferent de rasă, limbă sau religie, au garantate drepturi egale printr-o lege clar definită, sau se bucură efectiv de ele, ca în Statele Unite ale Americii și Imperiul britanic, dreptul la autodeterminare - sau "dreptul la secesiune", cum era el numit în S.U.A. - putea fi indubitabil scos în afara legii.

Pentru președintele american Woodrow Wilson, autodeterminarea națională însemna dreptul popoarelor de a-și alege statul în cadrul căruia să trăiască, precum și tipul de guvernare. Această doctrină a fost răspunsul pe care Wilson l-a considerat adecvat pentru chestiunea naționalismului. El considera că statele astfel constituite urmau să alcătuiască o societate internațională pașnică și justă. Această concepție se întemeia pe credința sa esențială în faptul că omul era bun de la natură și perfectibil și că, oferindu-i-se ocazia și instituțiile potrivite, voința colectivă umană devenea o forță absolută a binelui. Meritul lui Wilson a fost acela că el a fost primul lider mondial care să respecte puterea sentimentului național și să încerce să canalizeze forța acestuia în direcția democrației și cooperării internaționale, începând cu Europa centrală și răsăriteană, însă incluzând după aceea întreaga lume.

O problemă foarte dificilă s-a dovedit aceea a definirii naționalității. Perspectiva anglo-americană și cea din Europa occidentală nu făceau o distincție clară între un membru al unei națiuni și un cetățean al unui stat. Concepția occidentală în această privință se regăsește sintetizată în cuvintele diplomatului britanic James Headlam-Morley: "Galezul este și englez datorită acceptării depline a limbii sale materne în Țara Galilor"¹³. Cu alte cuvinte, nu se făcea nici o distincție între naționalitatea politică (adică cetățenia) și cea personală. Această concepție a fost determinată de istoria relativ stabilă din punct de vedere politic și teritorial din Occident. În plus, de asemenea caracteristic lumii occidentale, era principiul opțiunii (alegerii) personale în

¹³ *Apud Alan Sharp, Britain and the Protection of Minorities at the Paris Peace Conference, 1919*, în vol. *Minorities in History*, ed. by A. C. Hepburn, London, 1978, p. 178.

stabilirea naționalității, ceea ce în partea răsăriteană a Europei, ca și în lumea germană de altfel, era de neconceput.

Și președintele american Woodrow Wilson a avut tendința de a confunda conceptul de autodeterminare națională cu acela de suveranitate populară și și-a limitat întotdeauna aplicarea principiului său printr-o precizare: “Tuturor aspirațiilor naționale bine definite trebuie să li se acorde o satisfacție completă, dar fără a se introduce elemente noi sau se perpetua cele vechi, de discordie și antagonism, care ar face posibil ca, în timp, să se periclitizeze pacea Europei și, în consecință, a lumii”¹⁴. Era o rezervă pe care puține grupuri naționale au dorit să o observe și, în plus, așa cum se cunoaște astăzi foarte bine, exista un număr infinit de “elemente de discordie și antagonism” în Europa centrală și răsăriteană în 1919.

Wilson preconiza un sistem de protecție a minorităților pornind de la experiența sa pur americană: atât timp cât cineva se simțea american (și îndeplinise condițiile tehnice și legale), nu conta dacă el vorbea germana, poloneza sau italiana, el era un american. Însă în Europa răsăriteană, naționalitatea era determinată de rasă, de religie și, în special, de limbă și avea puțină, sau chiar deloc, semnificație politică. Treptat, pe măsură ce occidentalii au început să conștientizeze complexitatea situației reale din partea estică a continentului european, testul real al naționalității a devenit limba. Se presupunea că un om care vorbea poloneza era polonez și dorea să fie cetățean al statului polonez. Tratatelor minorităților vor reflecta această confuzie, utilizând termenul de “național” (membru al unei națiuni) ca sinonim pentru cetățean, deși plebiscitele nu au sprijinit această corelație. Mai mult decât atât, opiniile lui Wilson, care practic au reprezentat temelia sistemului de protecție a minorităților, indicau o viziune asimilaționistă, în stil american, asupra națiunii. Wilson pleca de la premisa că, după ce le vor fi fost asigurate câteva dintre drepturile lor fundamentale, minoritarii vor dori să devină polonezi, români, cehi etc. Realitățile Europei interbelice nu au confirmat această presupunere.

Propunerea formală de a se stabili un sistem juridic internațional de protecție a minorităților a fost prezentată de către președintele Woodrow Wilson la o ședință a Consiliului celor patru, la 1 mai 1919. El s-a referit la exemplele de tratament răuvoitor față de comunitățile evreiești din Polonia și România. David Lloyd George a propus impunerea de obligații similare și altor state noi sau considerabil mărite din Europa centrală și răsăriteană. Aceste sugestii au fost imediat trimise către membrii comisiei care se ocupa de noile state și de minorități. Acolo s-a decis ca protecția minoritarilor să se realizeze prin intermediul unor tratate separate. Un raport asupra acestei probleme, acceptat de către Consiliul celor patru la 17 mai 1919, a afectat considerabil disputele ulterioare.

O mare influență asupra desfășurării evenimentelor în această chestiune a avut memoriul Comitetului delegațiilor evreiești la Conferința de pace, adresat tuturor delegațiilor prezente, la 10 mai 1919. Multe din cererile acestui memoriu aveau să se regăsească în textele care au stat la baza sistemului de protecție a minorităților, inclusiv formularea “minorități de limbă, de rasă și de religie” în locul aceleia de “minorități naționale”, neagreată, din motive lesne de înțeles, de organizațiile evreiești. Activitățile bine organizate ale evreilor au avut un impact considerabil

¹⁴ *Apud* H. W. V. Temperley, *op.cit.*, vol. I, p. 439.

asupra formei și naturii drepturilor minoritare. Problema a fost preluată apoi de către germani, care au subliniat că organismul cel mai potrivit pentru reglementarea protecției minorităților era într-adevăr Liga Națiunilor.

Procesul de concepere a principiilor privitoare la protecția minorităților a fost puternic afectat de reacțiile statelor direct implicate. Principala dezbatere a avut loc în cadrul celei de-a opta sesiuni plenare a Conferinței de pace, din 31 mai 1919. Proiectul de tratat cu Austria conținea prevederi referitoare la protecția minorităților în statele succesoare: Cehoslovacia, Polonia, România și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor. Delegați din aceste state, în special primii-miniștri ai României, Ion I. C. Brătianu, și Poloniei, Ignacy J. Paderewski, au subliniat acceptarea de către ei a tuturor soluțiilor propuse, dacă ele se aplică tuturor statelor. Brătianu a accentuat că fondatorii Ligii Națiunilor “au violat principiul egalității dintre state chiar din momentul în care organizația lua ființă. Suplimentar, s-a atras atenția asupra consecințelor introducerii unor discriminări între cetățeni în relațiile interne: unii (minoritarii) puteau face apel la legislația internațională, iar alții (majoritarii) nu erau îndrituiți să procedeze astfel. Instituționalizarea inegalității, din punct de vedere intern și internațional, părea statelor respective ca o amenințare la adresa dezvoltării lor armonioase.

Una din consecințele acțiunii combinate a statelor așa-zise minoritare a fost scrisoarea lui Georges Clemenceau către Paderewski din 24 iunie 1919. Președintele Conferinței de pace a justificat pe larg țelurile tratatelor referitoare la minorități. Doar faptul că existau niște principii protective urma să faciliteze, potrivit lui Clemenceau, acceptarea noii situații de către minorități. Faptul că Liga Națiunilor urma să supervizeze garantarea protecției minorităților urma să excludă o potențială interferență în afacerile interne ale statelor interesate. De aceea, prevederile referitoare la garanții fuseseră formulate cu “maximă scrupulozitate”, astfel încât să elimine orice caracter politic din orice dispută care ar putea apărea ca rezultat al aplicării acestor prevederi.

Ion I. C. Brătianu a privit sistemul protectiv pentru minorități ca un canal prin care marile puteri ar fi putut exercita presiuni economice, politice și de altă natură asupra României. Experiența trăită de tatăl său, la Congresul de la Berlin din 1878 și în perioada ulterioară, privitoare la intruziunile anumitor puteri în afacerile interne ale statului român, a marcat profund gândirea din acel moment a lui Ionel Brătianu. Ceea ce vedea desfășurându-se în jurul său, la Conferința de pace de la Paris, îi confirma șeful delegației românești cele mai negre previziuni privitoare la acest aspect. În consecință, s-a opus din toate puterile sale ca România să semneze tratatul privind minoritățile, a schimbat replici tăioase cu Clemenceau, Wilson și Lloyd George, a încercat să-i mobilizeze pe ceilalți lideri ai statelor mici și, în cele din urmă, a preferat chiar să demisioneze din funcție din acest motiv. Istoricii români care au scris despre acest subiect - de la Gh. Brătianu și Frederic C. Nanu până la cercetătorii din zilele noastre - au fost unanimi în a aprecia forța argumentelor formale (erau, teoretic, irefutabile) ale lui I. I. C. Brătianu (lipsa universalității sistemului de protecție a minorităților și introducerea de discriminării juridice între cetățenii aceluiași stat), precum și justificarea în acel moment a anxietăților sale referitoare la potențialele lovituri date împotriva tinerei suveranități naționale românești de către marile puteri. Ceea ce nu s-a remarcat însă este în ce măsură prognoza sumbră a lui Brătianu s-a adeverit în cei

15 ani, cât a funcționat sistemul de protecție a minorităților. Astăzi, noi putem spune, fără teama de a greși, că în anii interbelici România a trebuit să suporte presiuni și ingerințe multiple, de natură economică sau politică, însă nici una nu venit pe filiera protejării minorităților. Marile puteri s-au ferit să se implice în sistemul minoritar gestionat de către Liga Națiunilor, conștiente fiind de caracterul exploziv al chestiunii, cu posibile urmări pernicioase pentru propriile lor imperii multietnice. Altfel spus, Ionel Brătianu era îndreptățit de experiența românească anterioară să judece aspru debutul sistemului internațional de garantare a drepturilor minoritarilor, însă evoluția ulterioară a evenimentelor în această chestiune nu a validat temerile liderului român.

Revenind la momentul inițierii sistemului de protecție a minorităților conceput la forumul păcii de la Paris, trebuie amintite cele două documente importante semnate la Versailles, la 28 iunie 1919. Unul dintre ele conținea condițiile de pace impuse Germaniei învinse de către principalele puteri Aliate și Asociate. Prin intermediul celuiilalt, puterile mai sus menționate impuneau Poloniei acceptarea unui tratat special referitor la protecția minorităților. Semnificația acestui document se datorează în special rolului său de model pentru actele analoage care i-au urmat. Soluțiile aplicate acolo au pus bazele întregului sistem internațional de protecție a minorităților. Când au semnat tratatul de pace cu Austria, la Saint Germain, la 10 septembrie 1919, Cehoslovacia și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor au trebuit să accepte obligații asemănătoare, deși nu identice. Rezistența României a fost până la urmă inefficientă, ea semnând tratatul la Paris, la 10 decembrie 1919. Obligațiile Greciei au derivat din tratatul de la Sévres, parafat la 10 august 1920.

Celălalt grup de state așa-zise minoritare a constat din țările înfrânte. Obligațiile lor au fost incluse în următoarele tratate: Austria, acela de la Saint Germain, 10 septembrie 1919, în articolele 62-69; Bulgaria, acela de la Neuilly, 27 noiembrie 1919, în articolele 49-57; Turcia, acela de la Lausanne, 24 iulie 1923, în articolele 37-45; Ungaria, acela de la Trianon, 4 iunie 1920, în articolele 54-60. Obligațiile referitoare la minorități ale unor țări precum Finlanda (cu privire la insulele Aaland), Albania, Lituania, Letonia, Estonia și Irak au fost stabilite la Liga Națiunilor sub forma unor declarații, atunci când țările respective au devenit membre ale respectivei organizații internaționale. Chestiunea protecției minorităților a constituit și subiectul unor tratate bilaterale, cel mai faimos exemplu fiind așa-numita Convenție de la Geneva, din 15 mai 1922, referitoare la Silezia Superioară.

Tratatul semnat de Polonia la 28 iunie 1919 se referea la cetățenii unui stat care erau diferiți de majoritatea populației în ceea ce privea limba, rasa sau religia (sugestia pentru această formulare a fost atribuită organizațiilor evreiești, care nu agreau conceptul de minoritate națională, din motive lesne de înțeles). Articolul 12 era de o importanță crucială în evaluarea rolului Ligii Națiunilor în sistemul protectiv pentru minorități. Prin acest articol, tratatul era recunoscut ca o obligație internațională care urma să fie plasată sub garanția Ligii Națiunilor. Eventualele amendamente puteau fi introduse doar dacă ele erau acceptate de către majoritatea membrilor Consiliului Ligii. Orice membru al Consiliului avea dreptul de a sesiza organul de decizie al Ligii în legătură cu orice încălcare sau pericol de încălcare a prevederilor tratatului.

Consiliul era liber să ia orice hotărâre și să apeleze la orice mijloace care să-i facă misiunea eficientă. Același articol 12 prevedea și implicarea Curții Internaționale de Justiție în sistemul de protecție a minorităților. Deciziile Curții erau definitive, neexistând posibilitatea apelului.

Așa-numitele tratate ale minorităților își propuneau să protejeze interesele grupurilor periferice din punct de vedere rasial, etnic, lingvistic sau religios. Minoritățile trebuiau să trăiască în aceleași condiții cu cele împărtășite de toți ceilalți cetățeni ai unui stat dat. Astfel, minoritățile nu puteau pretinde servicii speciale sau reguli mai liberale, iar protecția a fost oferită doar pentru indivizi, nu și pentru grupuri (a existat puțină simpatie la Conferința de pace pentru cererile de autonomie locală, considerată a fi creatoare de probleme). Minoritarii nu puteau, în general vorbind, să beneficieze de nici un privilegiu. Sintagma “în general vorbind” indică faptul că exista totuși un subtil privilegiu al minoritarilor. Una dintre prevederi stabilea că statul garanta “tuturor locuitorilor săi” protecția totală a vieții și a libertății și recunoștea că ei puteau să-și exercite în mod liber toate religiile, credințele și cultele ale căror practici nu contraveneau cu ordinea socială sau morala publică. Datorită caracterului său general, această prevedere n-ar fi trebuit să-și afle locul în tratatele minorităților (ci, mai degrabă, în Pactul Societății Națiunilor, unde însă îi fusese refuzat accesul), deoarece, deși avea în vedere toți locuitorii, nu puteau face apel la ea decât minoritarii, singurii “protejați” de tratatele respective. Teoretic, acea prevedere reprezenta un privilegiu al minorităților în domeniul drepturilor fundamentale, întrucât, din punct de vedere formal, atacurile împotriva vieții, libertății și libertății de conștiință deveneau de interes internațional doar dacă îi afectau pe minoritari.

Tratatele referitoare la minorități conțineau prevederi care statuau așa-numita “egalitate negativă” (în fața legii, în drepturi civile și politice, în privința admisieii în posturi, funcții și onoruri publice, cu privire la fondarea de instituții sociale, religioase, educaționale și caritabile private în care să se folosească limba proprie, la utilizarea limbii materne în discuții private, comerț, religie, presă și întruniri publice), cât și prevederi corespunzătoare așa-numitei “egalități pozitive”¹⁵: folosirea limbii materne de către minorități, oral sau în scris, în fața justiției; instrucția în școlile primare, în zonele locuite într-o proporție considerabilă de către minoritari trebuia asigurată de către stat în limba minorității respective (acest fapt nu excludea obligativitatea însușirii limbii oficiale); obligația statului ca în orașele și districtele unde exista o proporție considerabilă de minoritari să se asigure acestora o cotă echitabilă din fondurile publice destinate scopurilor educaționale, religioase sau caritabile.

¹⁵ Diferența dintre “egalitatea negativă” și cea “pozitivă” derivă din faptul că, pentru ca membrii unei minorități să trăiască în termeni egali cu majoritatea, ar fi necesar ca ei să aibă acele instituții culturale, juridice, sociale și economice care să le permită să-și conserve conștiința națională, să-și cultive și să-și dezvolte limba și cultura proprii în aceleași condiții cu majoritatea. În acest sens, protecția împotriva tratamentului discriminatoriu nefavorabil nu este suficientă; egalitatea reală - nu doar formală, ci substanțială - presupune măsuri speciale și pozitive pentru minorități. În cazul “egalității negative” statul nu trebuie să facă altceva decât să o afirme și să o respecte, însă “egalitatea pozitivă” presupune un efort special (administrativ și financiar) din partea statului. Este de aceea inevitabil ca, într-o anumită măsură, protecția minorităților să apară unui observator neavizat ca un regim excepțional în favoarea minorităților, iar acest lucru a creat și va crea o dificultate foarte serioasă, în special în cazul minorităților a căror loialitate față de statul din care fac parte poate fi pusă sub semnul întrebării.

Poate părea paradoxal, dar în perioada interbelică minoritățile din statele aflate sub incidența tratatelor pomenite mai sus s-au arătat prea puțin interesate de prevederile referitoare la “egalitatea pozitivă”: nici școlile publice primare susținute de stat și nici folosirea limbii materne în fața justiției n-au constituit subiecte de interes. În schimb, lipsa unei prevederi care să permită utilizarea limbii materne în contactele cu administrația publică s-a făcut resimțită, tot așa cum cele mai mari controverse, în afara celor legate de reformele agrare, s-au datorat școlilor private ale minorităților. Nici maghiarii din România, nici germanii din Cehoslovacia și Polonia nu erau satisfăcuți cu predarea în propriile lor școli, chiar în limba lor, a istoriei, geografiei, literaturii etc., în conformitate cu programele, planurile și manualele pregătite de ministerele educației din România, Cehoslovacia și Polonia. Pe de altă parte, ținând cont de circumstanțele cu care guvernele respectivelor țări s-au confruntat, refuzul lor ferm de a oferi minorităților controlul asupra unor chestiuni de o asemenea importanță precum educația și școlile este de înțeles, în special datorită faptului că guvernele acelor țări erau convinse că, dacă abandonau controlul asupra școlilor private ale minorităților, acest control nu va trece la respectivele minorități, ci la statele vecine cu interese în domeniu. Soluția Ligii în această problemă atât de spinoasă a fost una caracteristică: “temporizarea” și căutarea compromisului pentru calmarea spiritelor. Altfel spus, Liga Națiunilor și-a manifestat și în acest caz rolul ei predilect: țintă a vărsării nădufului părților aflate în conflict.

Sistemul internațional de protecție a minorităților a fost în principal format în primii ani ai perioadei interbelice. Mai târziu, doar Irak-ul se va alătura Ligii Națiunilor în 1932 și va accepta obligații relevante în acest sens. În acel caz, s-a făcut referire la rezoluția adoptată în timpul primei sesiuni a Ligii Națiunilor, la 15 decembrie 1920, care condiționa admiterea în respectiva organizație internațională de acceptarea obligațiilor referitoare la minorități. Chestiunea a fost subiect de controversă chiar în momentul când a apărut. Opinia inițială a fost aceea că statelor care aveau de gând să se alătore Ligii nu trebuie să li se impună condiții suplimentare, în afara celor menționate în Pact. Altă opinie, în schimb, pune accentul pe necesitatea de a crește cât mai mult numărul statelor cărora să le fie impuse obligații față de minorități. În consecință, în timpul primei sesiuni a Ligii Națiunilor, Albania și Finlanda au trebuit să accepte semnarea unor tratate privind protejarea minorităților. Alte țări, precum Lituania, Letonia și Estonia, au solicitat să fie admise în Ligă fără nici un fel de condiție adițională. Rezistența lor a fost parțial încununată de succes. Spre exemplu, după lungi negocieri, Letonia a semnat o declarație, la 7 iulie 1923, prin care confirma acceptarea voluntară a obligațiilor referitoare la minorități și se declara de acord să negocieze cu Consiliul Ligii dacă situația minorităților din Letonia corespundea cu regulile din tratate.

Principala caracteristică a primilor ani de funcționare a sistemului a fost tendința lărgirii interpretării obligațiilor privitoare la minorități. Această evoluție a fost susținută de numeroși înalți oficiali din Secretariatul general, Paul Mantoux, fostul interpret al Consiliului Suprem al Conferinței de pace de la Paris, fiind unul dintre ei. Pe de altă parte, Sir Eric Drummond, primul secretar general al Ligii, a încercat întotdeauna să înlăture din preocupările organizației acele chestiuni care se aflau dincolo de scopul fundamental al Pactului. Problemele protecție

minorităților îl preocupau pe el numai atât timp cât ele constituiau o parte din funcția esențială a Ligii: garantarea păcii în relațiile internaționale.

Stabilirea poziției și rolului Ligii Națiunilor în protejarea minorităților s-a dovedit a fi o sarcină foarte complicată. Treptat, Liga a ajuns să fie văzută ca “prestatoare de servicii” și față de membrii săi, și față de minoritățile ce trebuiau protejate. Chestiunea crucială a fost exprimată de către un membru al secțiunii care se ocupa de minorități, devenit mai târziu președintele acesteia, Pablo de Azcarate. În noiembrie 1923, acesta a spus: “Liga niciodată nu a luat poziție de campioană a minorităților împotriva propriilor lor guverne: dimpotrivă, s-a considerat mult mai satisfăcător pentru Ligă să lucreze împreună cu guvernele pentru a le ajuta să-și îndeplinească obligațiile”.

Această opinie corespundea cu rezoluțiile adoptate de a treia sesiune a Ligii, la 21 septembrie 1922. S-a recunoscut faptul că, în cazuri normale, o înțelegere semioficială și amicală între Ligă și guvernele acelor state care semnaseră tratate privitoare la minorități era cea mai bună cale pentru dezvoltarea unor bune relații între guverne și minoritățile lor. Mai mult decât atât, s-a accentuat întrebarea dacă minoritățile își îndeplinesc obligațiile față de statele din care fac parte: “În timp ce Adunarea recunoaște dreptul fundamental al minorităților de a fi protejate de opresiune de către Ligă, ea subliniază și datoria persoanelor aparținând minorităților rasiale, religioase sau lingvistice de a coopera ca cetățeni loiali cu națiunile de care ele aparțin”¹⁶.

Liga națiunilor a avut la dispoziția sa doar forța morală și politică. Aceasta însemna că dreptul de a adopta rezoluții (care, în ultimă instanță, erau ineficiente fără un anumit spirit de colaborare din partea statului pentru care au fost adoptate) a avut o mai mică importanță practică decât existența unei proceduri care făcea posibile nu numai negocierile, ci și folosirea diferitelor tipuri de coerciție politică și morală față de statul “acuzat” de către Consiliu și membrii săi. Deși prin astfel de metode era dificil să se ajungă la soluții complet satisfăcătoare, totuși se obțineau aproape întotdeauna compromisuri, ceea ce, în acele circumstanțe, era mai util pentru minorități și cauza păcii. Multe controverse au însoțit formarea procedurii utilizate de către Liga Națiunilor pentru a aplica tratatele privitoare la minorități. Textele propriu-zise ale tratatelor nu clarificaseră îndeajuns chestiunea procedurii. De aceea, crearea procedurii, care a căpătat formă finală în perioada 1920-1925, a fost însoțită nu numai de numeroase dispute, dar și de analize detaliate, care au lărgit sfera de cunoaștere în privința problemei minorităților în general.

Toate obligațiile referitoare la minorități se aflau sub garanția Consiliului Ligii Națiunilor. Dreptul de a atrage atenția Consiliului în legătură cu orice încălcare a clauzelor din tratate a fost inițial rezervat doar membrilor Consiliului. Însă în scurt timp, acest drept a fost acordat *de facto* minorităților însele și statelor care nu aveau reprezentanți în Consiliu. Această soluția a fost aprobată la 22 octombrie 1920, fiind apoi completată, la 25 octombrie 1920, printr-o altă rezoluție a Consiliului, care a anulat responsabilitatea individuală a statelor membre ale Consiliului de a atrage atenția asupra violărilor sistemului de protecție a minorităților.

O altă decizie importantă a fost aceea de a se institui un organism intern special al Consiliului, cunoscut în literatura de specialitate drept Comitetul celor Trei. Într-adevăr, el era

¹⁶ League of Nations, “Official Journal”, Special Supplement No. 9, October 1922, p. 35.

format din trei membri ai Consiliului: președintele său, care se schimba regulat, și alți doi membri aleși aleatoriu. Primind ajutor substanțial din partea membrilor Secretariatului, ei examinau toate petițiile sau informațiile trimise la Geneva în legătură cu toate cazurile de încălcare sau pericol de încălcare a oricăreia dintre prevederile tratatelor referitoare la minorități. Ședințele Comitetului celor Trei erau secrete. Comitetul putea trimite rezultatele activității sale Consiliului, în vederea continuării procedurii, sau puteau închide chestiunea printr-un document semnat de toți membrii săi. Reclamanții nu erau informați nici despre desfășurarea lucrărilor Comitetului, nici despre soluții adoptate. Varianta confidențialității depline a fost adoptată pentru că obiectivul procedurii de protecție a minorităților era acela de a permite Consiliului Ligii să obțină o informare cât mai completă despre faptele susținute în petiție, dar în același timp să evite cu orice preț intrarea într-o situație în care statul și minoritatea ar fi devenit părți într-un “proces” internațional. O asemenea eventualitate ar fi dus la prăbușirea sistemului. Activitățile Comitetului celor Trei au scutit în mod efectiv membrii Consiliului de datoria de a se ocupa de problemele referitoare la legislația cu privire la minorități.

Treptat, Consiliul Ligii a reușit, între 1921 și 1923, să pună la punct procedurile necesare pentru circulația petițiilor. Până în 1921, toate plângerile primite de Secretariat fuseseră trimise pentru informare tuturor statelor membre ale Ligii. Rezoluția Consiliului din 27 iunie 1921 stabilea că petițiile trebuiau mai întâi trimise statului “reclamat”, înainte de a fi făcute publice. Statul respectiv trebuia să-l informeze pe secretarul general, într-un interval de trei săptămâni, dacă dorea să facă comentarii sau să ofere explicații. Dacă se exprima această dorință, i se acordau, suplimentar, două luni în care să examineze cazul și să transmită comentariile.

Condițiile menționate mai sus au fost acceptate inițial doar de către Cehoslovacia și Polonia, iar mai târziu de către Austria și România. Celelalte state interesate n-au fost de acord cu procedura de informare automată a tuturor membrilor Ligii în privința conținutului petițiilor. Opoziția cea mai viguroasă a venit din partea Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor. După negocieri îndelungate, așa-numitele țări minoritare au fost satisfăcute. Rezoluția Consiliului din 5 septembrie 1923 a stabilit că petițiile și comentariile din partea guvernelor interesate trebuiau comunicate doar membrilor Consiliului. Această regulă nu putea fi încălcată decât cu acordul guvernului respectiv sau printr-o rezoluție specială a Consiliului.

Rezoluția menționată mai sus a jucat un rol important în evoluția procedurii cu privire la minorități în cadrul Ligii, deoarece ea a schițat condițiile generale care trebuiau îndeplinite pentru ca petițiile să fie luate în considerare de către organele Ligii. Rezoluția stabilea că petițiile trebuiau: să aibă în vedere protejarea minorităților din perspectiva tratatelor existente; să nu provină dintr-o sursă anonimă sau neidentificată; să nu fie redactate într-un limbaj violent sau ireverențios; să nu aibă forma unei cereri în vederea încetării relațiilor politice dintre minoritatea respectivă și statul din care aceasta făcea parte; să conțină informații sau să se refere la fapte care nu fuseseră, în trecutul apropiat, subiecte ale altor petiții.

Rolul proeminent al Consiliului ca principal organism care s-a ocupat de protecția minorităților nu trebuie să umbrească activitățile celorlalte organisme interesate în chestiunea respectivă, în special acelea ale Secretariatului. Așa-numitele tratate ale minorităților nu făceau

nici o referire la rolul Secretariatului. Cu toate acestea, procedura privitoare la minorități a fost concepută de către membrii acestuia, deci de către funcționarii obișnuiți ai Ligii, oameni care s-au dovedit capabili nu numai să preia o parte din responsabilitățile Consiliului și ale Adunării, ci și să sugereze soluții optime pentru chestiunile care se iveau. Un norvegian, Erik Colban, a jucat un rol crucial în selectarea personalului secțiunii pentru minorități (denumirea oficială era Secțiunea Comisiilor Administrative și a Minorităților), înainte ca el însuși să-i devină primul președinte. Primii săi colaboratori au fost Helmer Rosting din Danemarca și Geir Lippestad din Norvegia. Pe măsură ce Secțiunea a crescut, Secretarul General a pretins ca mai multe națiuni să fie reprezentate. Astfel, Pablo de Azcarate y Flores din Spania și-a început activitatea aici în 1922, R. N. Kershaw din Australia în 1924, M. A. Cespedes din Columbia și W. O'Sullivan Molony din Irlanda în 1925, iar E. R. de Haller din Elveția și A H. Hekimi din Iran în 1926.

Sarcina funcționarilor Secțiunii a fost aceea de a decide dacă plângerile, protestele, petițiile, manifestele și alte documente trimise la Geneva erau relevante din perspective sistemului de protecție a minorităților. Fiecare act a fost analizat din punctul de vedere al formei și din cel al conținutului. O declarație exhaustivă, adesea lungă de câteva pagini, era semnată de către președintele Secțiunii. În finalul declarației, se specifica dacă petiția era acceptată sau respinsă și se sugera procedura ulterioară. Aproximativ 50% dintre documentele primite nu au îndeplinit cel puțin una din condițiile stabilite în rezoluția din 5 septembrie 1923, fiind respinse. Inevitabil, au apărut multe controverse și nemulțumiri în legătură cu acceptarea petițiilor. Din această perspectivă, situația era una paradoxală. Pe de o parte, Secretariatul a fost atacat pentru respingerea majorității plângerilor, iar, pe de altă parte, el a fost acuzat de acceptarea unor petiții a căror formă sau conținut erau în contradicție cu rezoluția din 5 septembrie 1923.

Curând după ce Germania a intrat în Liga Națiunilor, ea a devenit un fervent avocat al drepturilor minorităților, în special ale celor germane. Sub îndrumarea lui Gustav Stresemann, politicienii Republicii de la Weimar au cerut ca principiile fundamentale ale sistemului de protecție a minorităților să fie schimbate. Ei doreau instituirea unui organism permanent, cu funcții de investigație și control. În plus, s-au sugerat unele modificări în privința competențelor Consiliului, astfel încât acesta să se poată ocupa nu doar de rezolvarea petițiilor, ci și de situația generală a anumitor minorități. În sfârșit, s-a solicitat ca reprezentanții statelor interesate să primească permisiunea de a participa la ședințele Comitetului celor Trei. Alături de germani, și maghiarii erau extrem de interesați în modificarea sistemului de protecție pentru minorități, astfel încât el să poată fi utilizat cu mai mult succes pentru escaladarea tensiunii internaționale pe această temă.

Rezultatele acestei ofensive germano-maghiare au fost limitate. Un comitet extraordinar, alcătuit din japonezul Adatci, britanicul Austen Chamberlain și spaniolul Quinones de Leon, a realizat un raport, care a fost acceptat de către Consiliul Ligii la reuniunea sa de la Madrid, din 12 iunie 1929, ca așa-numita Rezoluție de la Madrid. Rezoluțiile anterioare erau combinate într-una singură, formând un document coerent și concis, care a sistematizat procedura privitoare la protecția minorităților. Se înființa un Comitet al celor Cinci, care urma să examineze petițiile nu numai în timpul întâlnirilor Consiliului, ci și în perioada dintre ele. În plus, s-a propus ca, atunci

când petiția nu era admisă, petiționarul să fie anunțat de decizia luată, iar rezultatele anchetei Comitetului să fie făcute publice, evident după obținerea consimțământului guvernului implicat.

Teoretic, Comitetul avea la dispoziție doar trei opțiuni: să încheie examinarea, dacă explicațiile guvernului “reclamat” erau satisfăcătoare, să plaseze chestiunea pe agenda Consiliului Ligii, dacă explicațiile nu erau considerate mulțumitoare, sau să intre în negocieri cu guvernul respectiv, pentru a obține informații suplimentare sau, mai exact, pentru a extrage unele concesiuni și obține unele modificări ale situației care părea în contradicție cu tratatele privitoare la minorități. În practică, prima variantă a fost foarte rar adoptată, cea de-a doua niciodată, iar a treia a constituit regula generală, spre insatisfacția Germaniei și Ungariei, care s-au arătat foarte nemulțumite de această metodă a negocierilor între Comitetul celor Cinci și guvernele “acuzate”. Cauza acestei atitudini este evidentă: nu se mai puteau produce agitații politice prin discutarea cazurilor în Consiliul Ligii, singurul aspect în privința căruia cele două țări erau interesate.

În același timp, au început să fie auzite din ce în ce mai multe voci care solicitau, aidoma lui Ion I. C. Brătianu în 1919, generalizarea sistemului de protecție a minorităților. Argumentul era irefutabil: o organizație precum Liga Națiunilor nu putea accepta ca statele membre să fie împărțite în două categorii, unele libere și altele sub controlul Ligii. O astfel de diviziune nu putea dura, iar dacă nu erau luate măsuri, puteau apărea probleme care să afecteze însăși existența forumului genevez¹⁷.

Sugestia de a introduce un drept universal al minorităților la protecție, făcută de așa-numitele țări minoritare, a fost definită inițial ca având un caracter defensiv, o protecție împotriva schimbărilor dezavantajoase de procedură. Stabilizarea sau, potrivit altora, stagnarea procedurii în privința minorităților, determinată de Rezoluția de la Madrid din 1929, a declanșat o nouă etapă de încercări pentru obținerea generalizării sistemului. În timpul negocierilor privind acordarea de drepturi egale Germaniei în chestiunea înarmării, mulți politicieni și diplomați au considerat potrivit și pe deplin justificat să ridice o cerință asemănătoare în privința protecției minorităților. De aceea, la începutul anilor ‘30 s-a consolidat cererea pentru generalizarea sau anularea sistemului protectiv al minorităților. În cursul polemicii, adversarii și susținătorii sistemului au formulat sute de argumente pro și contra. Unul dintre cele la care s-a făcut cel mai adesea apel a fost acela conform căruia, deși justiția ar presupune obligații identice pentru fiecare, în practică anumite țări, bucurându-se de un nivel înalt de civilizație, au depășit deja perioada de intoleranță și nu mai necesită limitări de nici un fel.

O negare spectaculoasă a acestei teorii a venit din partea Germaniei național-socialiste, o țară ce susținuse “drepturile sacre ale minorităților”. S-a dovedit în 1933 că Germania încălcase consistent Convenția de la Geneva din 15 mai 1922, privitoare la Silezia Superioară, pentru a nu mai aminti de drepturile evreilor. Discuțiile asupra chestiunii minorităților din organismele Ligii, desfășurate de-a lungul anului 1933, au coincis cu starea de “insatisfacție cronică” exprimată de diplomația germană față de forumul genevez. Decizia guvernului german din 14 octombrie 1933,

¹⁷ Contraargumentele marilor puteri, cele care se opuneau generalizării sistemului, erau rizibile. Spre exemplu, un reprezentant al Imperiului britanic era de părere că “generalizarea aplicării clauzelor de protecție a minorităților va conduce probabil la crearea de minorități și conflicte privitoare la minorități acolo unde așa ceva nu existase înainte” (“International Conciliation”, no. 222/September 1926, p. 318-319).

de a denunța atât Conferința dezarmării, cât și Liga însăși, a avut consecințe serioase asupra întregului sistem de la Versailles, ca și asupra sistemului de protecție a minorităților. Interesant de menționat este faptul că, deși problema minorităților fusese intens exploatată de către germani în perioada anterioară, ea nu s-a aflat printre motivele oficiale ale părăsirii Ligii de către Germania.

Denunțarea de către Germania a Ligii Națiunilor a fost, într-o oarecare măsură, o surpriză, însă pactul de neagresiune polono-german din 26 ianuarie 1934 a fost, ce adevărat, o mare surpriză. Această înțelegere a stopat pentru o bună perioadă de timp disputa dintre cele două țări, desfășurată pe multiple planuri, însă adeseori axată tocmai pe chestiunea minorităților. Atenuarea tensiunii, atât de dorită de Polonia, părea a scoate în evidență faptul că negocierile bilaterale sunt mai fructuoase decât orice soluție multilaterală. Guvernul polonez a decis să pornească o ofensivă imediată împotriva sistemului de protecție a minorităților, cerând generalizarea acestuia. Nefiindu-i acceptată propunerea, la 13 septembrie 1934, Josef Beck, ministrul de externe, a anunțat Adunarea Generală a Ligii Națiunilor că guvernul polonez refuză să coopereze cu orice organism internațional în privința controlării situației minorităților din Polonia până când un sistem cu adevărat universal de protejare a drepturilor minorităților nu era introdus. În același timp, el a asigurat Adunarea că interesele minorităților nu vor fi afectate în mod defavorabil, deoarece ele fuseseră și urmau să continue să fie protejate de legislația poloneză. Această declarație era, în fond, o denunțare a obligațiilor asumate de Polonia la Versailles. Deși criticile au venit din toate părțile, polonezii nu și-au revizuit poziția, ei dând o lovitură serioasă sistemului de protecție a minorităților. În 1935, statele membre ale Micii Înțelegeri au acționat la fel ca și Polonia în anul precedent, ieșind din sistemul protectiv pentru minorități.

Experiențele perioadei interbelice au demonstrat că stindardul protejării drepturilor pentru minorități a fost preluat în principal de către inamicii sistemului de la Versailles. Unele minorități, în special cele germane și maghiare, care erau cele mai puternice și mai bine organizate din Europa, au devenit subiecte ale unor acțiuni iredentiste care nu puteau fi tolerate de către guvernele interesate, ca de altfel nici de către Liga Națiunilor. Aceasta din urmă, deși “a Națiunilor”, era o organizație de state independente. De aceea, organele Ligii - în special Consiliul și Secretariatul - au luat în considerare problematica minorităților preponderent din perspectiva membrilor săi, și nu a minorităților înșile. Faptul că nu s-a înțeles această chestiune fundamentală a determinat multe neplăceri. Astfel, multe din criticile la adresa Ligii au vizat faptul că organele acesteia nu s-au angajat în mod activ în acțiuni eficiente împotriva statelor considerate “vinovate” de nerespectarea anumitor obligații privitoare la minorități.

Interesant de menționat este contribuția minimă a Curții Internaționale de Justiție la formarea procedurii, funcționarea sistemului și rezolvarea divergențelor privitoare la protecția minorităților. Observația subliniază caracterul preponderent politic, și nu cel umanitar sau de drept internațional - așa cum în general s-a crezut -, al sistemului minorităților. Aspectul legal al sistemului a fost, în fapt, limitat la chestiuni de procedură, în timp ce conținutul său a fost determinat de elemente politice. Astfel, soluțiile la problemele care se acumulau nu erau căutate

pe tărâm legal. În schimb, s-au aplicat metodele folosite în politica internațională. Esența sistemului a fost întotdeauna - și nici nu ar fi putut să fie altfel - căutarea soluțiilor de compromis, necesare evitării fricțiunilor și conflictelor interstatale. Totuși, fiecare compromis în chestiuni legate de minorități nu a beneficiat decât de sprijin moderat din partea celor mulțumiți, iar cei nemulțumiți l-au atacat în mod violent. Sistemul protecției minorităților fusese conceput pornindu-se de la credința în forța circumstanțelor. S-a sperat că dacă statele vor vedea că frontierele sunt stabilite definitiv și că nici o schimbare nu putea fi făcută prin apelul la război sau revoluție, fără acordul Ligii Națiunilor, se va recunoaște că era în avantajul lor să-i trateze pe minoritari cu cea mai mare considerație. De asemenea, s-a sperat că și reciproca va fi valabilă: minoritarii vor realiza că este mai bine să aibă relații bune cu majoritatea. Altfel spus, majoritățile și minoritățile urmau, potrivit artizanilor sistemului de la Versailles, să trăiască împreună în cadrul frontierelor noi și permanente ale Europei centrale și răsăritene. Din nefericire, granițele n-au fost acceptate ca finale, iar minoritățile au promovat ele însele ori s-au lăsat folosite în scopuri iredentiste, astfel că majoritățile și-au privit propriile minorități cu adâncă suspiciune, ca piedici în calea consolidării statale.

Creșterea numărului de interpretări subiective cu privire la cazuri particulare, ca și la sistemul în totalitatea lui s-a manifestat în paralel cu evoluția Europei și a lumii către soluții de tip maniheist. Acest proces a condus la deteriorarea rolului esențial al Ligii Națiunilor: de mediatore a compromisului și de coordonatoare a înțelegerii. Pe măsură ce relațiile internaționale se aliniau pe axa către confruntare, erau afectate și alte sfere, nu în ultimul rând aflându-se și aceea a protecției minorităților. Din nefericire, nici unul dintre participanții în cadrul sistemului de protecție a minorităților - cu excepția Secțiunii pentru minorități a Ligii Națiunilor - nu a răspuns în modul în care artizanii sistemului speraseră. Noile state erau nemulțumite de inferioritatea lor afișată, minoritățile au rămas ferm neintegrate, statele vecine au continuat să exploateze minoritățile pentru propriile lor țeluri, iar marile puteri n-au manifestat nici un interes în a se implica. Sistemul de la Versailles s-a presupus a fi o soluție permanentă, dar nici o mare putere, Marea Britanie în primul rând, nu a fost pregătită să facă un efort serios pentru ca noile frontiere să fie respectate. În climatul tensionat al anilor '30, protecția minorităților, ca și Liga însăși, a devenit o victimă a vremurilor.

Document

Tratatul privind minoritățile de rasă, limbă și religie

(Paris, 9 decembrie 1919)

Având în vedere că, în virtutea tratatelor, pe care principalele puteri aliate și asociate și-au pus semnătura, sporiri însemnate teritoriale sunt sau vor fi dobândite de Regatul României;

Considerând că România, din propria sa voință, dorește a da garanții sigure de libertate și de dreptate, atât locuitorilor din vechiul Regat al României cât și celor din teritoriile de curând transferate, fără deosebire de rasă, limbă sau religiunea cărora le-ar aparține;

Examinând în comun chestiunea, s-a convenit pentru încheierea prezentului tratat și, în acest scop, au desemnat ca plenipotențiarilor ai lor, sub rezerva facultății de a-i înlocui prin alții pentru semnare, și anume[1]...

Capitolul I

Art. 1. România se obligă ca stipulațiile cuprinse în articolele 2-8 din prezentul capitol să fie recunoscute ca legi fundamentale, ca nici o lege, nici un regulament, nici un act oficial, să nu se afle în contradicție sau în opoziție cu aceste stipulațiuni și ca nici o lege, regulament sau acțiune oficială să nu aibă precădere față de ele.

Art. 2. Guvernul român se angajează a da tuturor locuitorilor săi întreagă și deplină protecție pentru viața și libertatea lor, fără deosebire de naștere, de naționalitate, de limbă, de rasă sau de religiune.

Toți locuitorii României vor avea dreptul la liberul exercițiu, atât public cât și privat, al oricărei confesiuni, religiuni sau credințe, atât timp cât între exercițiul acestora și ordinea publică și bunele moravuri nu va exista incompatibilitate.

Art. 3. Sub rezerva stipulațiunilor tratatelor mai jos menționate, România recunoște ca supuși români, de plin drept și fără nici o altă formalitate, pe oricare teritoriu făcând parte din România, inclusiv teritoriile alipite ei prin tratatele de pace cu Austria și cu Ungaria sau teritoriile ce i s-ar putea transfera ulterior, afară numai dacă la acea dată supusul s-ar putea prevala de o altă naționalitate decât naționalitatea austriacă sau ungară.

În orice caz, supușii austriaci sau unguri, mai în vârstă de optsprezece ani, vor avea facultatea ca, în condițiile prevăzute de zisele tratate, să opteze pentru orice altă naționalitate ce ei ar putea

dobândi. Opțiunea soțului va atrage după sine pe aceea a soției, iar opțiunea părinților pe aceea a copiilor lor mai mici de optsprezece ani.

Persoanele care vor fi exercitat dreptul de opțiune de mai sus, vor trebui, în cursul celor douăsprezece luni următoare, să-și strămute domiciliul în statul în favoarea căruia vor fi optat. Ele vor fi libere să-și păstreze bunurile imobiliare ce posedă pe teritoriul român. Ele vor putea să-și ridice bunurile lor mobile de orice natură, fără a fi impuse pentru aceasta la vreo taxă de ieșire.

Art. 4. România recunoaște ca supuși români, de plin drept și fără nici o formalitate, persoanele de naționalitate austriacă sau ungară, născute pe teritoriile ce i-au fost alipite prin tratatele de pace cu Austria și Ungaria, sau care ar putea să-i fie alipite ulterior, persoane născute din părinți domiciliați acolo, chiar dacă la data punerii în vigoare a prezentului tratat acele persoane n-ar domicilia ele însele pe acele teritorii.

Totuși, în decursul celor doi ani ce vor urma după punerea în vigoare a tratatului de față zisele persoane vor putea declara înaintea autorităților române competente din țara lor de reședință cum că renunță la naționalitatea română și atunci ele vor înceta de a fi socotite ca supuși români. În această privință, declarația soțului va fi privită ca valabilă făcută pentru soție, iar aceea a părinților ca valabilă făcută pentru copiii în etate de mai puțin de optsprezece ani.

Art. 5. România se angajează a nu face nici o piedică cu privire la exercițiul dreptului de opțiune prevăzut prin tratatele încheiate sau ce se vor încheia de puterile aliate și asociate cu Austria sau cu Ungaria și de a permite interesaților de a dobândi sau nu naționalitatea română.

Art. 6. Naționalitatea română se va dobândi de drept, prin singurul fapt al nașterii pe teritoriul român, de către orice persoană care nu se poate prevala de vreo altă naționalitate prin naștere.

Art. 7. România se obligă a recunoaște ca supuși români, de plin drept și fără o formalitate, pe evreii locuind în țară pe teritoriile României și care nu pot a se prevala de nici o altă naționalitate.

Art. 8. Toți supușii români vor fi egali în fața legii și se vor bucura de aceleași drepturi civile și politice, fără deosebire de rasă, de limbă sau de religie.

Deosebirea de religie, de credință sau de confesiune nu va putea fi o piedică pentru nici un supus român cu privire la folosința drepturilor sale civile și politice, în special la admiterea în serviciile publice, în funcțiuni și onoruri sau la exercitarea diferitelor profesii și industrii.

Nu se va edita nici o restricțiune contra liberei întrebuițări de către vreun supus român a vreunei limbi oarecare, fie în relațiunile private sau comerciale, fie în materie de religie, de presă sau de publicațiuni de orice natură, fie în întrunirile publice.

Cu toată stabilirea de către guvernul român a unei limbi oficiale, se vor face înlesniri raționale supușilor români de altă limbă decât cea română, pentru întrebuințarea limbei lor, fie oral, fie în scris, înaintea tribunalelor.

Art. 9. Supușii români aparținând unor minorități etnice, de religie sau de limbă, se vor bucura de același tratament și de aceleași garanții în drept și în fapt, ca și ceilalți supuși români. Ei vor avea, în special, un drept egal de a înființa, conduce și controla, pe spesele lor, instituțiuni de binefacere, religioase sau sociale, școli și alte stabilimente de educație, cu dreptul de a întrebuința limba lor proprie și de a exercita liber religiunea lor.

Art. 10. În materie de învățământ public, guvernul român va acorda în orașele și districtele unde locuiește o proporție considerabilă de supuși români de altă limbă decât cea română, înlesniri menite a asigura ca în școlile primare, copiii acelor supuși români vor fi instruiți în propria lor limbă. Această stipulațiune nu va împiedica guvernul român de a face obligatorie predarea limbii române în zisele școli.

În orașele și districtele unde locuiește o proporție considerabilă de supuși români aparținând unor minorități etnice, de religie sau de limbă, aceste minorități își vor vedea asigurate o parte echilibrată în beneficiul și în afectarea sumelor ce ar putea fi atribuite din fondurile publice, prin bugetul statului, prin bugetele primăriilor sau alte bugete, în scop de educație, de religie sau de binefacere.

Art. 11. România consimte să acorde, sub controlul statului român, comunităților secuilor și sașilor, în Transilvania, autonomia locală, în ce privește chestiunile religioase și școlare.

Art. 12. România consimte ca, în măsura în care stipulațiile articolelor precedente privesc persoane aparținând unor minorități de rasă, de religie sau de limbă, aceste stipulațiuni să constituie obligațiuni de interes internațional și să fie puse sub garanția Societății Națiunilor. Ele nu vor putea fi modificate fără asentimentul majorității Consiliului Societății Națiunilor. [...]

România consimte ca orice membru al Consiliului Societății Națiunilor să aibă dreptul de a semnala atenției Consiliului Societății Națiunilor orice infracțiune sau temere de infracțiune la vreuna din aceste obligațiuni, și ca Consiliul să poată proceda în așa chip și să dea astfel de instrucțiuni ce-i vor părea potrivite și eficace în asemenea împrejurare.

România mai consimte, în afară de acesta, ca în cazul când s-ar ivi vreo divergență de opinie asupra unor chestiuni de drept sau de fapt privitoare la aceste articole, între guvernul român și vreuna din principalele puteri aliate și asociate sau orice altă putere, membră a Consiliului Societății Națiunilor, această divergență să fie socotită drept un diferend cu caracter internațional în sensul termenilor articolului 14 din Pactul Societății Națiunilor.

România consimte ca orice diferend de acest fel să fie deferit, dacă partea cealaltă o cere, Curții permanente de justiție internațională. Deciziunea Curții permanente va fi dată fără apel și va avea aceeași tărie și valoare ca și o decizie pronunțată în virtutea articolului 14 din Pact.

Minoritățile naționale din România. 1918-1925. Documente, p. 174-178

III. Acordul anglo-sovietic al procentajelor (octombrie 1944). O reevaluare și semnificații contemporane

Spre finalul celui de-al doilea război mondial, la început de octombrie 1944, când frontul din Răsărit era – de câteva săptămâni deja – într-un proces de prăbușire, iar aliații Germaniei naziste semnau, pe rând, armistiții cu reprezentanții Coaliției Națiunilor Unite¹⁸, primul-ministru britanic, Winston Churchill, proaspăt revenit dintr-o călătorie transatlantică pentru a participa la o reuniune cu președintele american Franklin Delano Roosevelt, la Quebec, se urcă din nou în avion, de această dată spre Est, mergând în Uniunea Sovietică, pe ruta Londra-Neapole-Cairo-Moscova. Ajunge în capitala partenerului bolșevic de alianță în ziua de 9 octombrie 1944, iar în seara aceleiași zile, la orele 10:00 P.M., se întâlnește cu Iosif Vissarionovici Stalin. Au mai participat la întrevvedere și miniștrii de externe ai celor două țări, Viaceslav Molotov și Anthony Eden. A fost o discuție introductivă și exploratorie, menită să stabilească „regulile jocului” pentru săptămâna de convorbiri și negocieri care urma, dar, la un moment dat, în contextul în care dialogul era relaxat și amical, Churchill îi propune lui Stalin să discute despre „Balcani”.

Să-i dăm cuvântul lui Sir Winston Churchill, la câțiva ani după evenimente, pentru a ne prezenta versiunea sa asupra a ceea ce a urmat:

„Momentul era propice pentru afaceri, așa că am spus: "Haideți să ne reglăm afacerile în Balcani. Trupele voastre sunt în România și Bulgaria. Noi avem interese, misiuni și agenți acolo. Haideți să nu ne intersectăm interesele în chestiuni minore. În ce privește Marea Britanie și Rusia, v-ar conveni să aveți o preponderență de 90% în România, noi să avem 90% în Grecia, iar în Iugoslavia fiecare câte 50%?" În timp ce aceste lucruri erau traduse, am notat pe o jumătate de foaie de hârtie:

România:

Rusia 90%

¹⁸ România, la 12 septembrie 1944, Finlanda, la 19 septembrie; Bulgaria, deși a solicitat armistițiul la 6 septembrie, imediat după ce-i fusese declarat război de către Uniunea Sovietică, îl va semna abia la 26 octombrie, iar Ungaria va semna actul de ieșire din conflagrație abia la 20 ianuarie 1945 (Jean-Baptiste Duroselle, *Istoria relațiilor internaționale, 1919-1947*, vol. I, Ed. Științelor Sociale și Politice, București, 2006, p. 296).

Ceilalți 10%

Grecia:

Marea Britanie (în acord cu SUA) 90%

Rusia 10%

Iugoslavia 50-50%

Ungaria 50-50%

Bulgaria

Rusia 75%

Ceilalți 25%

I-am întins foaia lui Stalin, care între timp auzise traducerea. A fost o mică pauză. Apoi, Stalin și-a scos creionul albastru și a făcut un semn mare pe hârtie, pe care ne-a dat-o înapoi. Totul a fost stabilit în cel mai scurt timp. După aceasta, a urmat o lungă tăcere. Hârtia marcată stătea în mijlocul mesei. În sfârșit, am spus: „Poate părea cinic faptul că am pregătit aceste chestiuni, atât de importante pentru milioane de oameni, într-un mod atât de superficial. Haideți să ardem hârtia. „Nu, păstrați-o”, a spus Stalin.”¹⁹.

Așa a început totul. Cel căruia i se atribuie vorbe de duh de genul: “History is written by the victors!” și, mai ales, “History will be kind to me for I intend to write it!” nu s-a dezmințit. A fost un învingător care și-a scris istoria, atât ca personaj principal, cât și ca narator. Istoria celui de-al doilea război mondial, în șase volume, publicată de omul de stat britanic în perioada 1948-1953, reprezintă nu numai cea mai influentă narațiune despre cea de-a doua conflagrație mondială, dar și opera beletristică principală care i-a adus autorului ei premiul Nobel pentru literatură. S-au scris cărți de sute de pagini despre ceea ce Winston Churchill a omis, a alterat sau a greșit în povestea sa despre războiul mondial, ca și despre faptul că „opera” sa a fost munca unei echipe, așa că scopul nostru nu este de a ne alătura unui cor de revizioniști care contestă versiunea impusă de Sir Winston, ci doar să ne punem niște întrebări care să nuanțeze explicațiile încetățenite privitoare la așa-numitul „acord al procentajelor” și să permită să extragem niște învățăminte a căror aplicabilitate s-ar putea extinde și în zilele noastre.

Personajul principal a fost, indubitabil, liderul britanic Winston Churchill. El a fost acela care a solicitat întâlnirea de la Moscova, din prima jumătate a lui octombrie 1944, și, credem că am putea afirma, el a fost cel care a avut cel mai mult de câștigat de pe urma ei. Mai mult decât

¹⁹ Winston Churchill, *The Second World War*, vol. 6, *Triumph and Tragedy*, London, Casell, 1953, p. 196-197.

atât, orice ar fi obținut de la Stalin în acel moment al războiului, în privința părții răsăritene a Europei, avea o valoare inestimabilă. Avea nevoie de o oportunitate, și-a creat-o și a fructificat-o. Iar ulterior a prezentat-o unui auditoriu mondial când a dorit și cum a dorit.

Al doilea personaj important a fost Iosif Stalin. El a găzduit reuniunea, nedorind să se deplaseze în locații necontrolate de Armata Roșie. A ascultat cu interes propunerea englezului și a fost neobișnuit de seren: și-a dat acordul printr-o bifare și nu a comentat prea mult. Nu a fost însă nici surprins de propunere: îi cunoștea propensiunile lui Sir Winston. Era conștient însă atât de lipsa susținerii americane față de un asemenea demers, cât și de faptul că orice aranjament nu putea fi decât provizoriu, câtă vreme situația militară se schimba cu repeziciune, iar evoluțiile politico-diplomatice din Europa Răsăriteană erau relativ greu de controlat chiar și de omniprezenta Armată Roșie.

Marele absent a fost președintele american Franklin Delano Roosevelt. Avea motive mai mult decât întemeiate să nu vină: era bolnav (mai avea șase luni de trăit), se afla în campanie electorală (avea să fie reales pentru al patrulea mandat în noiembrie 1944), dar mai ales nu era de acord cu ceea ce dorea să propună primul-ministru britanic. I se părea un aranjament „imperialist”, nedemn de noile realități internaționale. Nu dorea să-și compromită șansele de reelegere pentru cel de-al patrulea mandat, dar mai ales nu dorea să-și dea girul pe scheme legate de sfere de influență. I se păreau revoluate și incompatibile cu felul în care trebuia organizată lumea după carnagiul unui război de o asemenea anvergură.

Personajele secundare au fost cei doi miniștri de externe prezenți la discuție: Anthony Eden și Viaceslav Molotov. Nu au intervenit în discuție, dar a doua zi ei au fost cei care au continuat negocierile, ca niște adevărați negustori, aparent din dorința sovieticilor de a obține creșterea procentajelor lor în Bulgaria, Ungaria și Iugoslavia. Se pare că Molotov a obținut procente sporite, dar aranjamentul „de a doua zi” nu a ajuns la fel de celebru. Aproape nimeni nu vorbește de acordul Molotov-Eden.

După ce inițiativa strategică a trecut de partea Coaliției Națiunilor Unite, în 1942-1943, ca urmare a victoriilor de pe diverse teatre de operațiuni (frontul din Răsărit, Nordul Africii, Pacific), alianța anglo-americană a început să se dezechilibreze, disfuncționalitățile ei devenind tot mai pregnante, iar neînțelegerile se înmulțeau, ajungând uneori insurmontabile. Devenea tot mai clar faptul că viziunile lui Franklin Roosevelt și Winston Churchill nu erau deloc similare, iar acest fapt nu se datora atât intereselor naționale inevitabil distincte, cât mai ales evaluărilor și percepțiilor complet diferite asupra evenimentelor și evoluțiilor din diverse zone ale lumii, în special în Europa. Nu în ultimul rând, reprezentau țări cu o contribuție diferită la desfășurarea și câștigarea războiului, ceea ce le conferea ponderi inegale în materie de decizie.

Fisura a început să se manifeste încă de la Conferința de la Casablanca, din ianuarie 1943, când ideea americană a capitulării necondiționate a Germaniei și a aliaților ei nu a fost pe placul britanicilor, care au acceptat-o doar siliți de împrejurări. Ulterior, dezbaterile privitoare la

deschiderea unui nou front în Europa a adâncit ruptura: americanii erau interesați doar de o debarcare în Europa de Vest, pe când britanicii aspirau la atacarea fortăreții Axei dinspre Sud și eventual Sud-Est (Balcani). Compromisurile realizate au fost doar parțiale și temporare, fiind din aceea categorie care îi nemulțumea pe toți actorii implicați. În plus, o dată cu prima reuniune a „Celor Trei Mari”, de la Teheran, din noiembrie 1943, Churchill a trebuit să facă față și cooperării americano-sovietice, un produs derivat al dezbaterii pe marginea deschiderii celui de-al doilea front. Roosevelt părea uneori mai dispus să încerce abordările bilaterale directe cu Stalin, decât să se coordoneze în permanență cu partenerul britanic. Sir Winston a înțeles pierderea statutului: „Ne-am așezat cu toții acolo, marele urs din Rusia într-o parte ... marele bizon american în partea cealaltă, iar între cei doi s-a trezit bietul catâr englez ...”²⁰.

În perioada 1943-1944, parteneriatul anglo-american nu se mai desfășura de pe poziții de egalitate, ci era evident dominat de americani. Noul război mondial care reitiera una din lecțiile care se impusese după primul: englezii nu puteau învinge în nici un conflict major fără banii și resursele materiale și umane ale Statelor Unite ale Americii. Dependența de banii americanilor este cel mai bine ilustrată de una din replicile lui Winston Churchill, adresată lui Franklin Roosevelt, la Quebec în septembrie 1944: „Ce vrei să fac, să mă ridic în vârful cozii și să cerșesc ca Fala [câinele lui Roosevelt]?”. Nu exista însă alternativă: nu se putea baza pe nimeni altcineva în Europa, nici atunci, nici după încheierea confruntării. Englezii nu-i puteau înfrânge singuri pe germani, iar apoi nu puteau rezista în fața rușilor.

Din altă perspectivă, cooperarea din cadrul Coaliției Națiunilor Unite a fost de la început marcată de solicitările lui Stalin de a controla părți consistente din Europa răsăriteană, o sferă sovietică menită să fie atât un tampon strategic împotriva Occidentului, cât și o zonă ce trebuia exploatată economic pentru a contribui la refacerea rapidă a economiei sovietice. Roosevelt a avut de ales încă din 1942 dacă să accepte sau să respingă pretențiile sovietice. În primul caz, tensiunile ar fi escaladat, iar relațiile ruso-americane s-ar fi erodat, cele două țări având mari șanse să termine războiul și alianța ca inamici. În cel de-al doilea, speranțele americane pentru aplicarea principiilor Cartei Atlanticului s-ar fi evaporat, fiind în fond o capitulare în fața abordărilor totalitare. Pe de altă parte, alianța cu Uniunea Sovietică era fundamentală, mai ales că aceasta a dus vreme îndelungată greul confruntării cu Axa, pierderile statului sovietic pe frontul de răsărit fiind inimaginabile și cvasi-imposibil de explicat opiniei publice de către un lider democratic. Reacția americană a fost un amestec de remușcări cu recunoștință, ca și o ezitare în a-i ofensa pe ruși.

Primul răspuns al lui Roosevelt la această dilemă morală și strategică a fost celebra sa teorie despre „cei patru polițiști” – S.U.A., Uniunea Sovietică, Marea Britanie și China – care urmau să stabilizeze lumea postbelică. Stalin a fost încântat, pentru că el a înțeles că țara lui va „patrula” prin Europa de Est. Spre finalul lui 1943, Roosevelt a început să înțeleagă

²⁰ *Action This Day; Working With Churchill. Memoirs by Lord Norman Brook (And Others)*, edited with an introduction by Sir John Wheeler-Bennett, Macmillan, London, 1968, p. 96.

incompatibilitatea teoriei sale cu o lume liberă, unificată. N-avea însă nici o opțiune de înlocuire, adoptând o atitudine de așteptare, de altfel în spiritul gândirii strategice americane, care prefera ca armele să-și spună cuvântul inițial, urmând ca diplomații și politicienii să intervină ulterior, după ce militarii își vor fi terminat treaba.

Britanicii priveau însă cu neliniște crescândă evoluțiile din Europa. Deși invadarea Europei a fost lansată cu succes, după debarcarea din Normandia, situația era departe de a fi liniștitoare din perspectiva urmărilor politice ale deciziilor militare. După înaintarea relativ facilă din perioada iulie-august 1944 din Europa de Vest, ritmul avansării a încetinit semnificativ. Generalul Eisenhower, comandantul aliat, refuza să accepte ideea evidentă că gradul în care trupele sale intrau în Europa centrală avea să determine practic harta postbelică: „Nici nu-mi trece prin cap să risc viețile americanilor în scopuri pur politice”²¹. Conducerea politico-militară americană dorea să mențină o colaborare deplină cu sovieticii, cu scopul încheierii conturilor cu germanii, pentru a-și putea concentra efortul de război în Pacific, împotriva japonezilor, a căror rezistență se preconiza a fi de lungă durată.

Acesta era contextul în care premierul britanic a trebuit să decidă dacă așteaptă cu mâinile înrucișate ca americanii să-și concretizeze strategia sau încercă să salveze, în ceasul al 13-lea, chiar cu riscul ofensării aliatului american, ce se mai putea salva. Nu mai putea avea prea multe obiective, resursele de care dispunea erau inevitabil limitate, iar pârgھیile prin care putea influența evenimentele erau minimale. Practic, se afla doar în poziția de a juca la cacealma, în disperare de cauză, dar a făcut-o magistral, obținând un succes nescontat, dar hotărâtor pentru ceea ce avea să se întâmple în primii ani postbelici.

Așa cum am prezentat mai sus, acordul a fost, în destulă măsură, o necunoscută până la momentul în care Sir Winston, pe atunci revenit în postura de prim-ministru, și-a publicat cel de-al șaselea volum din lucrarea sa dedicată celui de-al doilea război mondial. Acest lucru se întâmpla în 1953, deci după moartea lui Stalin. Acesta din urmă ar fi fost probabil singurul care ar fi putut să conteste, cu șanse de succes, versiunea liderului britanic. N-o mai putea face însă din mormânt. În rest, Eden colabora în continuare cu Churchill, urmând să-i succedă la conducerea guvernului de la Londra, ceea ce făcea destul de improbabilă o contestare. Iar Molotov, căzut în dizgrația lui Stalin în ultimii ai de viață ai acestuia, revenise ca ministru de externe în perioada 1953-1956, dar ulterior avea să dispară definitiv din nomenclatura sovietică, fiind chiar exclus din partid. Oricum, înainte de 1956 nu s-a referit în nici un fel la acordul procentajelor. De altfel sovieticii nu au comentat nimic despre afirmațiile lui Churchill referitoare la aranjamentul din 9 octombrie 1944 vreme de cinci ani. Abia în 1958 istoriografia sovietică a reacționat, susținând că ideea sferelor de influență erau o obsesie a liderului britanic,

²¹ *Apud Paul Johnson, O istorie a lumii moderne, 1920-2000*, Ed. Humanitas, București, 2005, p. 423.

iar Stalin n-a luat-o în seamă, dovadă fiind că subiectul nu s-a mai discutat în întânririle ulterioare dintre cei doi²².

Prima analiză istoriografică serioasă a ceea ce s-a întâmplat la Moscova în seara târzie a lui 9 octombrie 1944 a fost articolul lui Albert Resis din 1978, citat mai devreme. Întemeiat pe documente britanice și americane, autorul oferă o prezentare nuanțată a acordului, a contextului în care s-a „convenit” și a urmărilor sale. Scoate în evidență discuțiile relativ aprinse din perioadă, dintre membrii Coaliției Națiunilor Unite, privitoare la armistiții, în special la cel cu Bulgaria, dar și la cele cu România, Finlanda, Ungaria și Italia: cine deținea controlul comisiilor de aplicare avea să-și impună punctul de vedere în țara respectivă. Opiniile lui Resis vizau faptul că americanii n-au dorit să se implice în aranjament în mod formal, deși bănuiau despre ce era vorba, nesolicitând nici măcar detalii despre înțelegere, iar britanicii și rușii nu s-au grăbit să ofere aceste detalii. Concluzia istoricului american era aceea că: „Acordul procentajelor a funcționat până când Marea Britanie s-a dovedit prea slabă pentru a-și susține partea ce-i revenea din târg. Stratele Unite s-au implicat din ce în ce mai mult în chestiunile balcanice, iar în cele din urmă, în martie 1947, au înlocuit puterea britanică șovăielnică din regiune”²³.

După aceea, nenumărați istorici și autori de diverse extracții și-au exprima opiniile despre așa-numitul acord al procentajelor. Practic oricine a analizat începuturile războiului rece, această adevărată „chestiune homerică” a istoriografiei occidentale, dar nu numai, a trebuit să-și precizeze poziția în relație cu ceea ce a fost stabilit (sau nu) în ultimele ore ale zilei de 9 octombrie, la Moscova. Nu ne propunem să oferim o listă a acestor contribuții – au făcut-o alții mai îndreptățiți decât noi –, însă putem să identificăm câteva categorii de autori. Sunt, în primul rând, cei de la extreme: cei care susțin că acordul a fost unul foarte concret, respectat de cele două părți, indiferent dacă cea de-a treia (S.U.A.) nu l-a acceptat sau l-a admis tacit mai devreme sau mai târziu²⁴, acord care și-a făcut simțite efectele pentru o perioadă a cărei lungime variază de la câteva luni până la, eventual, finalul războiului rece din 1990, și, respectiv, cei care nu acordă nici o importanță discuției dintre Churchill și Stalin, considerând-o irelevantă, iar acordul unul nefuncțional și implicit fără efecte concrete în perioada ce a urmat.

Există, evident, și autori care se plasează în diverse puncte de pe linia care unește extremele, care încearcă să nuanțeze concluziile care se pot extrage, care evită să vitupereze împotriva cinismului celor doi lideri care au decis pe o bucată de hârtie (unii au vorbit chiar de un „șervețel”!) soarta a zeci sau chiar sute de milioane de oameni, care încearcă să răspundă la întrebări de genul: cum pot fi explicate procentele de influență; ce înseamnă, spre exemplu, 50%-50%; de ce Stalin a fost atât de relaxat, deși nu primea decât ceea ce deja deținea; cum de a putut

²² Vezi Albert Reis, *The Churchill-Stalin Secret „Percentages” Agreement on the Balkans, Moscow, October 1944*, în *The American Historical Review*, vol. 83, no. 2 (April 1978), p. 369.

²³ *Ibidem*, p. 387; vezi și Idem, *Spheres of Influence in Soviet Wartime Diplomacy*, în *The Journal of Modern History*, vol. 53, no. 3 (Septembrie 1981), pp. 417-439.

²⁴ Alfred J. Rieber, *The Crack in the Plaster: Crisis in Romania and the Origins of the Cold War*, în *The Journal of Modern History*, vol. 76, no. 1 (March 2004), p. 63.

Churchill să obțină controlul Greciei, deși nu avea mai nimic de oferit la schimb etc.? Spre această categorie se îndreaptă și simpatiile noastre, în ultima parte a textului nostru încercând să ne prezentăm și să ne argumentăm opiniile proprii despre acordul Churchill-Stalin din octombrie 1944.

Istoricii români nu puteau sta deoparte în această dezbatere despre acordul procentajelor. S-a scris destul de mult pe această temă, chiar și înainte de 1989, dar mai ales după aceea. Contribuțiile au fost inegale, de la simple reproduceri ale opiniilor altora, până la păreri partizane, menite să susțină atribuirea responsabilității pentru declanșarea războiului rece și, implicit, pentru soarta României vreme de jumătate de secol, asupra unora sau a altora sau a tuturor în afară de noi. Nu vom insista asupra acestui tip de opinii, care nici măcar nu merită combătute.

Ne-au atras însă atenția operele a doi istorici români tineri care, relativ recent, s-au aplicat cu acribie și seriozitate asupra subiectului, au acumulat informații bogate din surse diverse și au emis concluzii interesante, chiar dacă contradictorii. Din această perspectivă, opiniile lor merită să fie prezentate și comentate.

Laurențiu Constantiniu, în lucrarea sa *Uniunea Sovietică între obsesia securității și insecurității*, pornește de la premisa că operațiunea „Autonomus”, lansată de serviciile secrete britanice la finalul lui 1943 prin parașutarea în România a unui grup de oameni a căror misiune era să convingă opoziția românească, condusă de Iuliu Maniu, să-i abordeze în primul rând pe sovietici în scopul ieșirii din război. Deși grupul și-a ratat misiunea, fiind arestat după puțin timp, iar britanicii anunțaseră NKVD-ul despre operațiune, sovieticii au cerut explicații, ceea ce a determinat, în primăvara lui 1944, în aprilie-mai, dorința lui Churchill de a ajunge la o înțelegere cu sovieticii în chestiunea Europei de sud-est. Punctul de plecare era tranșarea influenței în două țări, Grecia urmând să revină Marii Britanii, iar România, Uniunii Sovietice, restul urmând a fi negociat ulterior. Americanii atât din dorință proprie, cât și pentru că sovieticii și britanicii nu erau prea dornici să-i informeze, au rămas în afara jocurilor, deși cele două părți făceau referiri constante la eventualul lor acord²⁵.

Istoricul român subliniază că la momentul întânirii din 9 octombrie, de la Moscova, tabelul cu procentele era deja redactat, nefiind o creație *hic et nunc*, nu a fost o improvizație, ci un demers bine pregătit²⁶. Folosind documente rusești, Laurențiu Constantiniu subliniază că Stalij însuși a solicitat creșterea procentului sovietic în Bulgaria la 90%, ceea ce Molotov avea să continue în discuțiile din zilele următoare cu Eden, britanicii fiind însă greu de înduplecat. De asemenea, istoricul bucureștean încearcă să elucideze semnificația procentajelor: 90%, 10%, 50%, 75%, 25% din ce? Churchill a vorbit de „interesele” britanice și sovietice, iar în documentele sovietice apare cuvântul „influență”, cei doi termeni nefiind, evident, sinonimi. L.

²⁵ Laurențiu Constantiniu, *Uniunea Sovietică între obsesia securității și insecurității*, Ed. Corint, București, 2010, p. 172-174.

²⁶ *Ibidem*, p. 175.

Constantiniu e de părere că era vorba de „gradul de intervenție al URSS și Marii Britanii în țările incluse în acordul de procentaj”.²⁷

Concluzia este tranșantă: „acordul de procentaj a ghidat politica celor doi parteneri”, „a pus bazele glacisului strategic sovietic în Europa de sud-est”, „a însemnat, practic, recunoașterea glacisului strategic sovietic de către Marea Britanie”²⁸. Mai mult decât atât, „înțelegeri de tipul acordului de procentaj apăreau atât la Londra, cât și la Washington ca perfect compatibile cu interesele celor două mari democrații, care, care nu vedeau în generoasele principii înscrise în Carta Atlanticului altceva decât o simplă retorică de război propagandistic. Ideea că Uniunea Sovietică trebuie să dispună de un spațiu de protecție, în care să ființeze guverne „amicale” Moscovei, apărea ca perfect legitimă”²⁹.

Celălalt istoric român care și-a exprimat opiniile despre acordul procentajelor este Liviu C. Țirău, în lucrarea sa *Între Washington și Moscova: România 1945-1965*. Prezintă și el contextul întânirii de la Moscova, din octombrie 1944³⁰, iar o contribuție importantă a sa este excursul în istoriografia anglo-saxonă a problemei³¹. Istoricul clujean simpatizează cu opiniile membrilor școlii postrevizioniste privitoare la declanșarea războiului rece, autori precum John Lewis Gaddis, Geir Lundestad, Vojtech Mastny sau Albert Reis, care, fără să minimalizeze efectele înțelegerii Churchill-Stalin, „au făcut remarcate mai multe particularități ale contextului politic est-european ...: sovieticii dețineau oricum poziția dominantă în Europa de est, cu sau fără acordul procentajelor; ... demersul lui Churchill trebuie văzut nu doar ca o acțiune egoistă, menită să apere interesele britanice, ci și ca o încercare disperată de a mai păstra puncte de influență occidentală în estul Europei; ... în viziunea administrației Roosevelt, cât și în aceea a lui Truman, era făcută o distincție între aranjamentele politico-militare – considerate a fi tranzitorii – ... și reglementările finale, care urmau să fie luate la conferința de pace”³².

Concluziile lui Liviu Țirău în privința acordului procentajelor scot în evidență faptul că cei care au lansat acuzații de cinism „au ignorat – cu bună știință sau nu – harta militară a momentului”³³. În același timp, istoricul clujean consideră că vreme de câteva luni, britanicii s-au simțit constrânși de acordul de la Moscova să nu fie prea vocali în privința României, mai ales că Stalin își respecta promisiunea vizând Grecia. Însă din primăvara lui 1945, o dată cu încheierea războiului din Europa, constrângerea a dispărut, tensiunile dintre cele părți în chestiunea țărilor est-europene sporind semnificativ³⁴.

²⁷ *Ibidem*, p. 179.

²⁸ *Ibidem*, p. 181-182.

²⁹ *Ibidem*, p. 213.

³⁰ Liviu C. Țirău, *Între Washington și Moscova. Politicile de securitate națională ale SUA și URSS și impactul lor asupra României (1945-1965)*, Ed. Tribuna, Cluj-Napoca, 2005, p. 105-106, 288-293.

³¹ *Ibidem*, p. 269-272.

³² *Ibidem*, p. 270-271.

³³ *Ibidem*, p. 293.

³⁴ *Ibidem*, 294-305.

Pe fond, cei doi istorici români ale căror opinii le-am prezentat mai sus sunt tributari, în sensul cel mai bun al cuvântului, surselor și lucrărilor pe care le-au consultat. Dacă în primul caz, cel al lui Laurențiu Constantiniu, sursele rusești sunt prevalente, în cel de-al doilea, cel al lui Liviu Țirău, sursele anglo-saxone se află în prim-plan. În fond, nici unul dintre ei nu exagerează, ci doar pun accentele diferit, alegând elemente uneori divergente pe care își construiesc aserțiunile. Istoricul bucureștean accentuează modul în care sovieticii au privit acordul, considerându-l o validare, fie și parțială, a dorinței lor de a-și contrui un brâu de securitate la frontierele lor apusene. De partea cealaltă, istoricul clujean pare a construi o imagine mai echilibrată a acordului procentajelor, fără a-i nega importanța, dar și fără a-l considera elementul decisiv pentru asigurarea dominației sovietice, vreme de o jumătate de secol, asupra Europei răsăritene. Ne simțim mai apropiați de această din urmă prezentare a ceea ce s-a întâmplat la Moscova, la 9 octombrie 1944.

Nu credem că se poate comenta acordul procentajelor decât prin coroborare cu situația militară din regiune la momentul respectiv. La început de octombrie 1944 Armata Roșie ocupase aproape în totalitate România și mare parte din Bulgaria, aflându-se pe punctul de a intra în Ungaria, Iugoslavia și Grecia. Britanicii nu se aflau în poziția de a putea contesta, în orice fel, această realitate: nu aveau resursele necesare și, mai ales, nu beneficiau de susținere americană pe această temă, indiferent care erau rațiunile pe care liderii S.U.A. și-au construit opțiunea strategică. Care erau variantele aflate la dispoziția lui Winston Churchill? Nu prea multe, iar singura care îi putea oferi ceva șanse de succes, deloc evidente, era cea pe care a ales-o. A stabilit că era interesat în cel mai înalt grad de controlul asupra Greciei și, implicit, asupra Mediteranei orientale și că trebuia să facă tot ce depindea de el pentru a nu pierde acel control. În consecință, a decis să joace la cacealma. S-a dus la Moscova și nu avea nimic de oferit, dar trebuia să obțină de la Stalin neintervenția în Grecia, țară pe care comuniștii greci o controlau aproape în totalitate și așteptau ca Armata Roșie să desăvârșească „eliberarea”.

Întrebarea legitimă care se poate pune în privința acordului procentajelor este de ce Stalin a acceptat să-i trădeze pe comuniștii greci și să-i dea mână liberă lui Churchill la Atena, cu toate că, aparent, îi era la îndemână să-i refuze solicitarea și să ocupe Grecia? Răspunsul nu este simplu și nu am identificat documente edificatoare în acest sens. Drept urmare, putem doar bănuși că liderul de la Kremlin nu a dorit să forțeze nota, fiind temător, pe bună dreptate, de o eventuală reacție defavorabilă a americanilor; nu dorea să pară intransigent și să forțeze posibila destrămare înainte de termen a Coaliției Națiunilor Unite; s-a gândit să vadă cum funcționează aranjamentul în forma propusă de britanici, urmând ca apoi să decidă în privința unor eventuale modificări; în Grecia deja existau niște trupe britanice, iar o ocupație sovietică ar fi putut duce chiar la confruntări directe ș.a.m.d..

Efortul lui Churchill din octombrie 1944 nu a fost atât cinic, cât ușor patetic: Marea Britanie devenise prea dependentă de Statele Unite pentru a putea susține inițiative solitare. Era o undă de disperare în tentativa premierului britanic de a reglementa „interesele” sau „influența” pe bază de procentaje, mai ales că nu se mai întâmplase niciodată așa ceva. În plus, nu exista nici

un criteriu pentru măsurarea înțelegerii sau vreun mijloc de impunere a sa. Totul depindea de prezența armatelor de susținere. La câteva luni distanță, în momentul Conferinței de la Ialta, nu mai rămăsese mare lucru din acordul procentajelor: Armata Roșie era deja în posesia tuturor teritoriilor în dispută, cu excepția Greciei, intervenind masiv în afacerile interne ale tuturor țărilor ocupate. Nici măcar libertatea ulterioară de acțiune a Iugoslaviei nu a rezultat din înțelegerea Churchill-Stalin, ci din faptul că aceasta s-a eliberat singură de sub ocupația germană.

Grecia – cu sau fără voia ei – a fost salvată pentru democrație prin efortul lui Winston Churchill; acestuia nu i-a stat însă în puteri să salveze Europa de est. De ce? O spune chiar el, în stilul său inimitabil, într-o ședință de Cabinet: „Nu stă în puterea acestei țări să preîntâmpine toate lucrurile rele ce se petrec în prezent. Responsabilitatea revine Statelor Unite și dorința mea este să le ofer tot sprijinul posibil. Dacă ele nu se simt în stare să facă nimic, atunci trebuie să lăsăm evenimentele să-și urmeze cursul”³⁵.

Winston Churchill nu a cedat nimic prin acordul procentajelor. Sau a „cedat” ceva ce nu deținea, nu controla și nu putea influența. A vândut „pielea ursului din pădure”, dar a obținut un preț bun pe ea, mai ales că așteptările nu erau prea ridicate. Prețul bun s-a datorat nu numai curajului și ingeniozității lui Winston Churchill, ci și faptului că Stalin a „cedat” facil ceva de care atunci nu părea prea interesat. A fost magnanim, însă ulterior i-a părut rău. Susținerea pe care a acordat-o după câțiva ani comuniștilor greci în războiul civil pe care aceștia îl alimentau indică un oarecare regret că n-a „reglat” chestiunea încă din 1944.

Ce semnificații ar putea avea povestea acordului procentajelor în zilele noastre? În primul rând, faptul că cei care „fac” și „scriu” istoria ne livrează ceea ce servește cauzei lor sau posterității pe care și-o construiesc. Punctele de cotitură sunt, de cele mai multe ori, altele decât ceea ce ni se oferă ca evident. Atât acordul procentajelor, cât și conferința de la Ialta din octombrie 1945 nu-și merită rolurile de pietre de hotar, nici pentru stabilirea sferelor de influență în Europa postbelică, nici pentru abandonarea Europei răsăritene în mâinile sovieticilor. Decizia esențială în acest sens a fost aceea a liderilor americani de a nu fi prezente trupele lor, la finalul războiului, în partea răsăriteană a Europei. Britanicii n-au fost capabili nici să-i convingă pe americani de contrariu, nici să acționeze singuri.

În al doilea rând, rolul personalităților în momente decisive a fost și rămâne unul esențial. Probabil că nouă lideri din zece nu ar fi putut salva Grecia pentru democrație, așa cum a făcut-o Winston Churchill în octombrie 1944. Mai mult decât atât, a făcut-o în pofida dorinței multor greci. Istoria recentă ne-a arătat că uneori grecilor trebuie să li se facă bine cu forța.

În al treilea rând, toată povestea referitoare la acordul procentajelor indică faptul că aici se găsește cea mai mare nereușită a victoriei Aliate: principalul său beneficiar a fost regimul totalitar cu care democrațiile occidentale și-au unit forțele în vara lui 1941. Alianța cu Stalin din

³⁵ *Apud P. Johnson, op.cit., p. 424.*

timpul războiului, în pofida inevitabilității sale și a raționalității sale strategice, a fost, în ultimă instanță, un pact faustic autentic.

În sfârșit, deși la momentul respectiv Statele Unite n-au susținut acțiunea lui Sir Winston, ulterior aveau să-i reevalueze atât faptele, cât și motivațiile. În ultimă instanță, americanii, prin Doctrina Truman, din 1947, au salvardat și întărit ceea ce făcuse șeful cabinetului britanic în 1944. Morala este nici măcar liderii mondiali nu pot evita erorile, dar pentru asta sunt utili partenerii și aliații: *consilium et auxilium*.

IV. Despre Conferința de la Ialta (februarie 1945) – comentarii și documente

Conferința de la Ialta din februarie 1945 a fost a doua dintre cele trei reuniuni ale principalilor aliați învingători în cel de-al doilea război mondial. Spre deosebire de prima întâlnire, cea de la Teheran din toamna lui 1943, dintre Roosevelt, Stalin și Churchill, la reuniunea din Crimeea o mare parte a discuțiilor a fost dedicată aranjamentelor postbelice. Cu toate acestea, situația militară din acel moment a influențat desfășurarea conferinței. Derularea operațiunilor militare în diverse părți ale lumii nu putea fi separată de tentativele celor trei mari aliați de a-și menține și spori influența. În momentul în care se dicuta la Ialta, armatele sovietice traversaseră Vistula și ajunseseră la linia râurilor Oder-Neisse, în timp ce în Apus, deși ofensiva germană din Ardeni din decembrie 1944 fusese respinsă, armatele Aliate nu înaintaseră așa cum se sperase după debarcarea din Franța din iunie 1944.

Până în 1945 un număr de decizii și evoluții militare produsese o anumită suspiciune reciprocă între Aliați. Sovieticii fuseseră nemulțumiți de întârzierea în stabilirea celui de-al doilea front în Europa. Roosevelt și Churchill erau conștienți că poziția militară sovietică în Europa era extrem de puternică și că șansa lor de a influența teritoriile aflate la est de Germania erau minime. Existau chiar temeri că sovieticii vor ocupa întreaga Germanie, ceea ce ar fi sporit influența Uniunii Sovietice asupra procesului de pace. În același timp, Aliații occidentali știau că fără cooperarea cu sovieticii și continuarea ofensivei pe frontul de Răsărit, înfrângerea Germaniei ar fi fost dificilă și costisitoare. Există un interes comun în asigurarea capitulării necondiționate a Germaniei și în menținerea unei cooperări postbelice pentru prevenirea reapariției unui pericol german. Însă exista o preocupare atât în Vest, cât și în Est, în privința unei păci separate care ar fi avut consecințe nefericite, permițând forțelor germane să se concentreze pe un singur front.

Pe măsură ce Armata Roșie înainta spre vest, Stalin părea din ce în ce mai decis să elimine pe cât posibil acele grupuri organizate care se opuneau Uniunii Sovietice și comunismului. Această politică se aplica nu numai fostelor state inamice, ci și Poloniei. Cel mai clar exemplu al dorinței sovietice de a elimina potențialele surse de opoziție, chiar dacă erau antigermane, s-a derulat la Varșovia. În august 1944, membrii rezistenței poloneze au declanșat o

rebeliune împotriva germanilor, într-un efort de a cuceri orașul înainte de sosirea Armatei Roșii.. Revolta a fost înăbușită în sânge de germani, în timp ce forțele sovietice au refuzat să traverseze Vistula, pentru a-i ajuta pe rebeli, în ciuda solicitărilor anglo-americane. De asemenea, la începutul lui 1945 atitudinea sovietică față de România, o altă țară cu vechi dispute teritoriale cu Rusia, indica indubitabil că Moscova nu avea de gând să permită nici măcar guverne semiindependente pentru acești vechi inamici regionali.

Roosevelt și Churchill nu aveau nici un dubiu în privința naturii regimului sovietic, dar nu preocupaseră nici un efort pentru a evita condamnarea unora dintre acțiunile lui Stalin din timpul războiului: unitatea alianței li se părea mult mai importantă. Nu există nici o dovadă că politica internă criminală a totalitarismului sovietic sau caracterul lui Stalin erau considerate de către americani și britanici ca niște obstacole în calea colaborării cu Moscova. Rușii păreau interesați să coopereze în controlarea Germaniei. Pentru a se realiza așa ceva, era nevoie de menținerea cooperării Aliate și identificarea unei forme pentru o nouă ordine internațională, destinată salvării păcii. Chestiunea esențială era dacă aceasta putea fi realizată în condițiile în care sovieticii insistau pe obținerea sfere de influență strict controlate, care să cuprindă atât Polonia și România, cât și, probabil, alte părți ale Europei Centrale și Răsăritene.

În încercarea de a se schița tonul abordării promovate de americani la Ialta, s-ar putea spune că Roosevelt fusese întotdeauna susținătorul unei ordini mondiale și al unei cooperări internaționale de genul acelor promovate de președintele Woodrow Wilson la finalul primei conflagrații mondiale. Cum Wilson eșuase atunci să obțină aprobarea Congresului american pentru participarea țării în cadrul Ligii Națiunilor, ceea ce contribuise la subminarea de la început a noii organizații, pentru Roosevelt era fundamental să nu repete aceeași greșală în 1945. Unul din obiectivele primordiale ale președintelui american la Ialta a fost, în consecință, obținerea susținerii Alianților pentru o ordine mondială și o organizație internațională, care să fi fost acceptabile pentru Congres și pentru opinia publică din Statele Unite.

În plus, Roosevelt, aidoma celorlalți lideri Aliati, trebuia să aibă în vedere interesele economice și de securitate ale Statelor Unite, considerate vitale pentru influența și prosperitatea americane. S.U.A. fuseseră întotdeauna văzute ca dispunând de o sferă de influență în America Latină, deși Departamentul de Stat ținea să sublinieze diferența dintre poziția americană în emisfera vestică și poziția sovietică ce avea să se materializeze în Europa Centrală și Răsăriteană. Charles Bohlen, personaj influent în cadrul Departamentului de Stat, susținea dreptul Statelor Unite de „a avea un cuvânt de spus într-un domeniu limitat al relațiilor externe” ale Americii Latine, dar că S.U.A. „nu vor încerca, în baza acestui drept, să dicteze viața națională internă sau relațiile cu alte state, cu excepția unei sfere limitate”, pe care el a definit-o ca „sfera politico-strategică a relațiilor lor externe”.

Promovând influența și interesele vitale americane, Roosevelt trebuia să pună bazele unei colaborări cu celelalte două puteri Aliate, care nu împărtășeau părerile americane cu privire la principiile întemeietoare ale noii ordini internaționale. Procedând astfel, el trebuia să convingă opinia publică din Statele Unite că orice înțelegere postbelică se afla în conformitate cu idealurile americane și să justifice opiniei publice internaționale continuarea influenței americane exclusive

în America latină. În același timp, trebuia să ia în considerare realitățile politice și militare de la începutul anului 1945. În pacific, unde japonezii încă luptau din greu, americanii controlau în mod evident situația, însă în Europa sovieticii duseseră greu luptelor împotriva Germaniei și, de aceea, era foarte probabil că-și vor exercita dominația. Statele Unite nu aveau nici un fel de interese vitale în Europa Centrală și Răsăriteană, iar din punct de vedere american întrebarea era pur și simplu aceea dacă aranjamentele postbelice urmau să fie în conformitate cu principiile americane în privința democrației și a activităților comerciale nediscriminatorii. Americanii urmau să utilizeze nevoia sovietică de susținere în blocarea Germaniei, ceea ce implica limitarea dorințelor sovietice de a-și extinde puterea și influența. Roosevelt trebuia să se folosească de acest atu, dar, în același timp, să nu pună în pericol cooperarea necesară pentru înființarea unei organizații internaționale care să mențină pacea. În pofida poziției economice și militare dominante, pe care Statele Unite o obținuseră la scară globală (Uniunea Sovietică nu dispunea de o flotă semnificativă și nu era capabilă să exercite influență dincolo de regiunile adiacente frontierelor sale), sarcina lui Roosevelt nu era facilă; ar fi avut de depășit obstacole importante oricare ar fi fost poziția politică sau ideologică a aliaților Americii.

Sunt mai dificil de identificat ideile sovietice despre natura păcii și a noii ordini mondiale. Uneori istoricii le-au atribuit, lui Stalin și altor lideri sovietici, țeluri expansioniste nelimitate. Unii istoricii au considerat că Stalin avea un plan bine pus la punct, pentru a controla Europa Răsăriteană și Centrală, cu posibilitatea de a-și extinde dominația și în Europa Occidentală, dacă n-ar fi întâmpinat rezistență. Alți istoricii au scos în evidență importante necesități în materie de securitate ale tânărului stat sovietic, a cărui scurtă istorie fusese în permanență martoră a diverse intervenții externe. Cercetări recente în arhivele rusești au condus la punerea sub semnul întrebării a unor astfel de interpretări, mult prea simpliste. Din declarațiile lui Stalin de la Teheran, era limpede că el era în favoarea unei ordini mondiale bazată pe sfere de influență, în cadrul căreia fiecare din cele trei mari puteri să fie responsabilă pentru pacea și securitatea din sfera proprie de influență. Era, de asemenea, clar din cooperarea lipsită de scrupule a sovieticilor cu naștii din perioada 1939-1941, că ambițiile lui Stalin sau ceea ce el considera nevoi de securitate în Europa Centrală și Răsăriteană era considerabile. Restaurarea frontierelor de pe vremea țărilor și obținerea unui acces nemijlocit la Marea Mediterană erau și ele țeluri sovietice importante. Astfel de ambiții ar fi fost probabil prezente chiar și în condițiile unui regim rusesc capitalist, și într-o anumită măsură Aliații occidentali trebuiau să decidă dacă asemenea țeluri erau acceptabile în cadrul noii ordini mondiale. La un nivel mai general, dorința de a spori influența sovietică pe plan mondial, justificată prin efortul depus de U.R.S.S. pentru victoria Aliată, era un alt obiectiv sovietic deloc surprinzător, ce putea fi cu greu contracarat.

Marea Britanie a mers la Ialta în calitate de cel mai slab dintre cei trei Aliați, însă ferm hotărâtă să-și apere ceea ce considera ca fiind interesele sale vitale. Ca putere imperială, avea ceva în comun cu Rusia, în ciuda tipului diferit de control implicat de natura imperiului sovietic. Existau destule resentimente față de britanici în diverse sectoare ale administrației americane, resentimente care s-au accentuat de-a lungul războiului. În fond existența Imperiului britanic contravenea principiilor americane la fel de mult ca cel sovietic și era chiar mai periculoasă față

de interesele economice americane. Însă britanicii împărtășeau aceeași ideologie și același sistem politic cu americanii și urmau să fie integrați aceleiași ordini economice o dată ce și-ar fi încheiat refacerea postbelică.

Churchill nu vedea nici o nevoie la finalul anului 1944 să construiască, așa cum solicitau militarii, un bloc occidental (împreună cu Franța, Benelux și Germania) condus de britanici, cu scopul de a bloca expansiunea rusească. Însă Conferința de la Ialta avea să submineze aranjamentele lui Churchill, iar teoriile care susțin că la Ialta s-a împărțit Europa și lumea nu-și găsesc dovezi în documentele reuniunii din Crimeea.

*

Atmosfera de la Ialta, prima dintre conferințele interaliate care s-a ocupat mai mult de chestiunile postbelice, a fost una de speranță, că o nouă epocă de pace și cooperare ar fi putut fi construită pe ruinele războiului; participanții erau, de asemenea, conștienți de responsabilitățile lor în fața unei astfel de sarcini mărețe. Nu s-a manifestat vreo alianță anglo-americană, în parte din cauză că Roosevelt nu dorea să se opună Uniunii Sovietice. În același timp, președintele american nu era dispus să susțină un Imperiu britanic nereformat, care să fie o amenințare pentru interesele economice americane. Deși s-a sugerat că Roosevelt, a cărui sănătate era extrem de precară, a fost înșelat de Stalin la Ialta, se pare că liderul american era extrem de conștient de problemele procesului de pace. Ar fi fost dificil, dacă nu chiar imposibil, să se reconcilieze pretențiile lui Stalin cu principiile unei noi ordini mondiale avute în vedere de americani. Aceste principii nu puteau elimina dominația Armatei Roșii asupra Europei Centrale și Răsăritene, dar această problemă a dictat tactica lui Roosevelt în Crimeea. L-a condus pe președinte spre o tentativă de inducere în eroare a opiniei publice americane, cel puțin până în momentul când Congresul ar fi acceptat noua Organizație a Națiunilor Unite, căreia i s-a transmis mesajul că înțelegerile de la Ialta întruchipau principiile americane.

Unul din elementele planului lui Roosevelt l-a implicat pe James Byrnes, care nu a participat la unele din ședințele conferinței și care a fost trimis acasă înainte de finalizarea reuniunii, astfel încât să poată fi sincer în descrierea unei versiuni a evenimentelor care era incompletă, dar era pe măsura așteptărilor americane. Între timp Roosevelt era liber să realizeze înțelegerile adecvate intereselor de mare putere și realităților militare. Byrnes a jucat un rol decisiv în convingerea opiniei publice americane că Ialta a marcat sfârșitul vechii politici a echilibrului de putere și începutul unei cooperări internaționale bazate pe principiile americane. Revenit de la Ialta, Roosevelt însuși a spus Congresului că „reuniunea din Crimeea a însemnat finalul unui sistem al acțiunii unilaterale, al alianțelor exclusiviste, al sferelor de influență, al echilibrului de putere și al tuturor celorlalte expediente care au fost încercate de-a lungul secolelor, dar care au eșuat întotdeauna”³⁶.

Unii istorici au descris însă Ialta ca o trădare americană a principiilor morale, sacrificate prin acceptarea unei sfere sovietice de influență în Europa Răsăriteană, care efectiv a divizat

³⁶ „The New York Times”, 3 martie 1945.

continentul. Astfel de interpretări sunt eronate. Ialta a reprezentat o încercare, în destulă măsură reușită, de a reconcilia principiile cu politica de forță și de a realiza înțelegeri menite să protejeze interese vitale Aliate. Deoarece Franklin Delano Roosevelt nu-i putea acorda lui Stalin porțiuni din Europa Răsăriteană, dar nici nu-l putea împiedica să le obțină, în practică le-a realizat pe amândouă, prima prin înțelegeri implicite, cea de-a doua prin emiterea unor principii care erau interpretate diferit de către sovietici și poporul american. S-au realizat la Ialta puține acorduri cu privire la probleme specifice, multe chestiuni au rămas să fie clarificate în viitor, iar cele mai delicate probleme au rămas în suspensie.

Cea mai importantă chestiune, poate și cea mai complexă, era aceea a viitorului Germaniei. Teritoriul german fusese deja împărțit în zone de ocupație între cei trei Aliți, urmând să fie guvernat de un Consiliu de Control Aliat. Însă existau neînțelegeri în privința menținerii unității Germaniei. Un stat german unificat ar fi putut ajunge din nou o forță militară și economică, care n-ar fi putut fi blocată de vecinii săi din Apus sau de statele mici din Răsărit. Pe de altă parte, dezmembrarea Germaniei în câteva state separate sau detașarea unor regiuni economice importante presupuneau riscul de a declanșa un resentiment german de genul celui pe care Hitler îl exploatasese în anii interbelici. La Conferința de la Teheran, păruse că ideea dezmembrării va izbândi, dar nu se decisese nimic. La Ialta, principiul a fost acceptat de cei trei Aliți, dar metodele urmau să fie stabilite; și, în ciuda existenței zonelor de ocupație, Germania urma să fie tratată ca o singură unitate administrativă de către Consiliul de Control. La fel, chestiunea reparațiilor urma să fie analizată de către o comisie Aliată cu sediul la Moscova, care urma să primească directive de la miniștrii de externe Aliți.

S-a decis însă la Ialta localizarea frontierei estice a Poloniei: Uniunea Sovietică prea teritorii foste poloneze, urmându-se linia Curzon, cu anumite diferențe de 5-8 km., în anumite regiuni chiar în favoarea Poloniei. Aceasta din urmă urma să primească, drept compensație, teritorii germane în Vest; s-a discutat despre linia Oder-Neisse ca graniță, dar nu s-a luat o decizie definitivă. Propunerea sovietică se referea în mod clar la râul Neisse de Vest, și nu la Neisse de Est, o diferență ce avea să se dovedească semnificativă ulterior.

Alte chestiuni europene discutate la Ialta au fost tratamentul față de aliații Germaniei și guvernarea din alte zone eliberate de sub control german. În Grecia britanicii fuseseră arbitrii între diverse facțiuni politice concurente, în timp ce în Italia, un fost aliat al Germaniei, britanicii și americanii decisese să acorde puteri administrative propriilor comandanți militari din regiune, reuniți într-un Consiliu de Control Aliat, excluzându-i astfel pe sovietici. Guvernul italian rămăsese unul de dreapta, sub conducerea lui Badoglio. În Polonia, Stalin impusese un guvern provizoriu, Comitetul de la Lublin, din care nu făceau parte nici reprezentanți ai rezistenței poloneze (nici măcar comuniști locali), nici membri ai guvernului polonez din exil, de la Londra. În plus, sovieticii supervizaseră instalarea la putere în Bulgaria a unui guvern al Frontului Popular dominat de comuniști.

La Ialta discuțiile s-au concentrat asupra aranjamentelor ce trebuiau realizate pentru alcătuirea de guverne provizorii în zonele eliberate și pentru ca popoarele să-și aleagă, așa cum fusese stabilit în Carta Atlanticului, forma de guvernământ dorită. Rezultatul a fost o înțelegere

formală, *Declarația asupra Europei Eliberate*, completată cu un acord suplimentar cu privire la formarea unui guvern polonez provizoriu. Acest din urmă act părea necesar datorită interesului occidental special privitor la Polonia, atât ca țară Aliată, cât și ca un stat datorită căruia Marea Britanie intrase în război și asupra căruia Stalin ajunsese anterior la o înțelegere cu Hitler.

Declarația asupra Europei Eliberate făcea referire clară la Carta Atlanticului și solicita semnatarilor „să alcătuiască autorități guvernamentale interimare, reprezentative pentru toate elementele democratice din cadrul populației și menite să organizeze, prin alegeri libere, în cel mai scurt timp posibil, guvernări responsabile în fața voinței populare ... și să faciliteze, unde este posibil, desfășurarea unor astfel de alegeri”. Acordul cu privire la Polonia stabilea că guvernul de la Lublin trebuia „reorganizat pe o bază democratică mai largă prin includerea liderilor democrați atât din Polonia, cât și dintre polonezii din străinătate”. Poate și mai surprinzător a fost faptul că Stalin i-a informat pe Churchill și Roosevelt că vor fi organizate alegeri în Polonia în luna următoare, dacă nu apăreau dezastre militare³⁷.

Acest acord privitor la aplicarea principiilor Cartei Atlanticului în Europa a fost însoțit de un altul de încălcare a aceluiași principii în Asia. În schimbul intrării sovieticilor în războiul împotriva Japoniei, s-a convenit ca, fără consultarea locuitorilor, Uniunea Sovietică să primească Sahalinul de sud și insulele Kurile de la japonezi. Era un fel de amestec între politica de forță și retorica principială, ceva care a reprezentat esența reuniunii de la Ialta și a tentativelor ulterioare de a împăca două concepții conflictuale asupra noii ordini mondiale.

Ialta a adus și un anumit progres în privința obiectivului la care Roosevelt ținea cel mai mult: Organizația Națiunilor Unite. Acceptarea de către Stalin a opiniilor americane privitoare la procedura de votare a condus la un acord de convocare a unei conferințe la San Francisco. Urma să se pregătească un statut pentru o organizație internațională menită să mențină pacea și securitatea și bazată pe un Consiliu de securitate cu cinci membri permanenți (Statele Unite, Uniunea Sovietică, Marea Britanie, Franța și China). Această concesie a lui Stalin a fost urmată și de alte concesii aparente ale liderului sovietic: acceptarea solicitării occidentale ca francezii să participe la Consiliul de Control Interaliat din Germania, angajamentul (în special în legătură cu Polonia) de a permite guvernări reprezentative și alegeri libere în Europa și amânarea soluționării chestiunii reparațiilor și a celei a revizuirii Convenției de la Montreux cu privire la strâmtoarele dintre Marea Neagră și Marea Mediterană. Nu-i de mirare că britanicii considerau că Stalin nu fusese niciodată atât de îndatoritor. În fapt, chestiunile discutate la Ialta vizau mult mai mult interesele vitale ale Uniunii Sovietice, decât cele ale Marii Britanii și Statelor Unite. În schimbul acestor concesii (deși nu ca parte a unui târg explicit), Stalin a primit teritorii din Asia și de la frontiera cu Polonia, pe lângă ceea ce obținuse de la Hitler în privința statelor baltice și a Basarabiei și Bucovinei de Nord din România. O parte din aceste teritorii erau un preț pentru intrarea forțelor sovietice în războiul împotriva Japoniei, iar restul erau regiuni pe care britanicii le considerau ca aparținând firesc sferei de influență sovietică. Nemulțumirile ulterioare cu privire la Ialta s-au datorat numărului mare de probleme lăsate nerezolvate, ca și, așa cum avea

³⁷ *Foreign Relations of The United States, Diplomatic Papers, The Conferences at Malta and Yalta, 1945*, United States Government Printing Office, Washington, 1955, p. 781.

să se dovedească ulterior, faptului că Stalin nu a respectat înțelegerile de la Ialta, atunci când acestea au intrat în conflict cu interesele statului sovietic, indiferent dacă era vorba de ambiții imperiale sau de rațiuni de securitate.

Document

Fragmente din documentele Conferinței interaliatate de la Ialta (4-11 februarie 1945)

Întâlnire Roosevelt-Stalin, 4 februarie 1945, orele 4 P.M., Palatul Livadia³⁸.

[...]

Președintele a întrebat apoi cum s-a înțeles mareșalul Stalin cu generalul de Gaulle.

Mareșalul Stalin a răspuns că nu i se păruse de Gaulle o persoană foarte complicată, dar a simțit că era nerealist, în sensul că Franța nu luptase prea mult în acest război, iar de Gaulle pretindea drepturi egale cu americanii, britanicii și rușii, care duseseră povara confruntării.

Președintele a descris apoi conversația sa cu de Gaulle la Casablanca, cu doi ani în urmă, când de Gaulle s-a comparat cu Ioana d'Arc ca lider spiritual al Franței și cu Clemenceau ca lider politic.

Mareșalul Stalin a replicat că de Gaulle nu pare să înțeleagă situația din Franța și că în realitate contribuția franceză la derularea actuală a operațiunilor militare pe frontul apusean era extrem de redusă și că în 1940 ei nu luptaseră deloc.

Președintele a răspuns că hotărâse recent să înarmeze opt noi divizii franceze, alcătuite din francezi care aveau pregătire militară.

Mareșalul Stalin a spus că acest lucru este bun câtă vreme va ajuta armatele americane, dar că el era de părere că în acel moment armata lui de Gaulle era foarte șubredă.

Președintele a spus că auzise recent că guvernul francez nu intenționa să anexeze nemijlocit nici un teritoriu german, dar că ar dori să impună un control internațional asupra unor părți din acest teritoriu.

Mareșalul Stalin a replicat că nu asta era povestea pe care de Gaulle i-o spusese la Moscova – acolo el a spus că Rinul era frontiera naturală a Franței și că dorea să aibă trupe franceze plasate acolo în mod permanent.

Președintele a spus că îi va face mareșalului o indiscreție, pe care n-ar dori s-o spună în fața primului-ministru Churchill, și anume că britanicii împărtășeau de doi ani ideea transformării artificiale a Franței într-o mare putere care să-și permită să staționeze 200000 de militari la frontiera răsăriteană, care să țină frontul cât timp ar fi fost necesar ca să se reunească o armată britanică puternică. A spus că britanicii sunt un popor special, care dorește și să-și mănânce prăjitura, dar s-o și păstreze [butadă din limba engleză, greu traductibilă: *to have their cake and eat it too* – n. ns. L.L.].

³⁸ *Ibidem*, p. 572-573.

Președintele a spus apoi că el a înțeles că zonele tripartite în privința ocupației Germaniei fuseseră deja convenite, ceea ce mareșalul Stalin a părut să confirme, dar a ținut să spună că o chestiune deosebit de importantă era aceea a unei zone franceze de ocupație. Președintele a spus că avusese o mulțime de probleme cu britanicii cu privire la zonele de ocupație. El ar fi preferat zona nord-vestică, care nu era dependentă de comunicațiile prin Franța, dar britanicii păreau să considere că americanii ar trebui să restaureze ordinea în Franța, iar apoi să le ofere controlul politic britanicilor.

Mareșalul Stalin a întrebat dacă președintele era de părere ca Franța să primească o zonă de ocupație și pe ce motiv.

Președintele a spus că el nu credea că era o idee rea, dar a adăugat că ar fi fost doar o dovadă de bunăvoință.

Mareșalul Stalin și dl Molotov au confirmat viguros și au spus că era unicul motiv pentru a i se acorda Franței o zonă de ocupație. Mareșalul Stalin a spus că problema trebuia avută în vedere în discuțiile care urmau la Ialta. [...]

Cină tripartită, 4 februarie 1945, orele 8,30 P.M., Palatul Livadia³⁹

[...]

Mareșalul Stalin a spus foarte clar în câteva rânduri că era de părere că cele trei mari puteri care duseseră greul războiului și eliberaseră micile puteri de sub dominația germană trebuiau să aibă dreptul unanim de a menține pacea în lume. A spus că nu putea servi alt interes decât pe acela al statului și poporului sovietic, dar că în arena internațională Uniunea Sovietică era pregătită să participe la menținerea păcii. A spus că era ridicol să se creadă că Albania va avea o pondere egală cu a celor trei mari puteri care câștigaseră războiul [...] El a spus că unele din țările eliberate par să creadă că marile puteri au fost obligate să-și verse sângele pentru a le elibera, iar acum condamnă marile puteri pentru că nu iau în considerație drepturile țărilor mici.

Mareșalul Stalin a spus că era pregătit ca, alături de Statele Unite și Marea Britanie, să protejeze drepturile țărilor mici, dar că nu va fi niciodată de acord ca vreo acțiune a vreunei mari puteri să fie supusă judecății țărilor mici.

Președintele [Roosevelt] a spus că era de acord că marile puteri poartă o mai mare responsabilitate și că pacea trebuie redactată de cele trei puteri prezente la această masă.

Primul-ministru [Churchill] a spus că nu se puneau problema ca țările mici să dicteze marilor puteri, dar că marile națiuni ale lumii trebuie să-și îndeplinească responsabilitatea morală și rolul conducător și trebuie să-și exercite puterea cu moderație și respect special pentru drepturile națiunilor mai mici. (Dl Vâșinski i-a spus dlui Bohlen că ei nu vor accepta niciodată dreptul micilor puteri de a judeca acțiunile marilor puteri, iar ca răspuns la o observație a dlui Bohlen referitoare la opinia poporului american, a răspuns că poporul american trebuie să învețe să se supună conducătorilor lui. Dl Bohlen a spus că, dacă dl Vâșinski va vizita Statele Unite, i-ar place să-l vadă spunând asta poporului american. Dl Vâșinski a replicat că va fi bucuros s-o facă.) [...]

³⁹ *Ibidem*, p. 589-591.

Primul-ministru a spus că deși el era constant „atacat” ca reacționar, el era singurul reprezentant prezent care putea fi dat jos în orice moment prin votul universal al propriului popor și că personal era mândru de acest pericol.

Mareșalul Stalin a remarcat ironic că primul-ministru pare să se teamă de aceste alegeri, la care **primul-ministru** a replicat că nu numai că nu se teme de ele, dar era mândru de dreptul poporului britanic de a schimba guvernul în orice moment pe care l-ar considera potrivit. A adăugat că simțea că cele trei națiuni reprezentate aici se deplasau către același țel prin metode diferite.

Primul-ministru, referindu-se la dreptul națiunilor mici, a oferit un citat: „Vulturul trebuie să permită micilor păsări să cânte și să nu-i pese din ce motiv cântă”.

[...]

Prânz al miniștrilor de externe, 5 februarie 1945, orele 1,30 P.M., Palatul Iusupov⁴⁰

[...]

În cursul prânzului dl Molotov a propus un toast pentru „Conferința din Crimeea”. După o scurtă discuție, s-a sugerat că astfel ar trebui numită conferința.

A doua ședință plenară, 5 februarie 1945, orele 4 P.M., Palatul Livadia⁴¹

[...]

Mareșalul Stalin a spus că în discuția despre Germania ar dori să includă următoarele puncte:

- (1) Chestiunea dezmembrării Germaniei. A spus că la Teheran schimbaseră opinii despre acest subiect, iar ulterior, la Moscova, purtase discuții pe această temă cu primul-ministru. Din aceste schimburi informale de opinii, a înțeles că toți erau în favoarea dezmembrării, dar nu se decisese nimic în privința manierei dezmembrării. Dorea să știe, în primul rând, dacă președintele și primul-ministru erau în continuare de acord cu principiul dezmembrării.
- (2) Mareșalul Stalin era interesat să știe dacă cele trei guverne și-au propus sau nu să stabilească un guvern german, iar dacă există o decizie clară în privința dezmembrării, urmau să se stabilească guverne separate pentru diversele părți ale Germaniei.
- (3) Mareșalul Stalin dorea să știe cum va opera principiul capitulării necondiționate în privința Germaniei; spre exemplu, dacă Hitler ar accepta să capituleze necondiționat, se va negocia cu guvernul său?
- (4) Mareșalul Stalin a spus că ultimul său punct viza chestiunea reparațiilor.

Președintele a replicat că, așa cum a înțeles-o el, problema tratamentului permanent al Germaniei ar putea deriva din chestiunea zonelor de ocupație, deși cele două nu erau direct legate.

Mareșalul Stalin a răspuns că el dorea să afle dacă exista intenția de a se dezmembra Germania. A spus că la Teheran, când se discutase chestiunea, președintele propusese divizarea Germaniei

⁴⁰ *Ibidem*, p. 608-610.

⁴¹ *Ibidem*, p. 611-624.

în cinci părți. Primul-ministru, după o anumită ezitare, a sugerat divizarea Germaniei în două părți, prin separarea Prusiei de partea sudică a Germaniei. A spus că el se asociase punctului de vedere al președintelui, dar discuția de la Teheran fusese doar un schimb de păreri. A adăugat că și la Moscova discutase cu primul-ministru posibilitatea împărțirii Germaniei în două părți, cu Prusia, pe de o parte, și Bavaria și Austria, pe de alta, iar Ruhr-ul și Westphalia sub control internațional. A fost de părere că acest plan era realizabil, dar nu se luase nici o decizie, deoarece președintele nu fusese acolo. A întrebat dacă nu venise momentul de a se adopta o decizie în privința dezmembrării Germaniei.

Primul-ministru a declarat că guvernul britanic era de acord, în principiu, cu dezmembrarea, dar el simțea că [...] decizia finală asupra manierei de dezmembrare era prea complicată pentru a fi adoptată aici în patru-cinci zile. Va presupune cercetări elaborate, efectuate de oameni de stat experimentați, cu privire la aspectele istorice, politice, economice și sociologice ale chestiunii și un studiu îndelungat realizat de către un subcomitet. A adăugat că discuțiile informale de la Teheran și Moscova avuseseră un caracter foarte general și nu intenționaseră să stabilească un plan precis. De fapt, a adăugat el, dacă li se solicita să declare aici cum ar trebui devizată Germania, el nu s-ar afla în postura să răspundă, iar din acest motiv nu se putea angaja să susțină vreun plan definit de dezmembrare a Germaniei. Primul-ministru a spus că, oricum, el personal simțea că izolarea Prusiei și eliminarea voinței ei din cadrul Germaniei ar îndepărta răul primordial – potențialul de război german ar fi în mare măsură diminuat. [...]

Mareșalul Stalin a spus că a pus o problemă pentru a se stabili exact care sunt intențiile celor trei guverne. A spus că evenimentele din Germania se îndreptau spre o catastrofă pentru poporul german și că înfrângerile germane vor spori în magnitudine deoarece Alianții Uniunii Sovietice intenționau să lanseze foarte curând o ofensivă importantă pe frontul apusean. În plus, a spus că Germania era amenințată de prăbușirea internă, datorită lipsei de pâine și cărbune o dată cu pierderea Sileziei și a distrugerii potențiale a Ruhr-ului. [...] A spus că a înțeles deplin dificultățile primului-ministru de a stabili un plan detaliat și, de aceea, simțea că sugestia președintelui ar putea fi acceptabilă: și anume (1) înțelegerea în principiu că Germania ar trebui să fie dezmembrată; (2) însărcinarea unei comisii a miniștrilor de externe cu stabilirea detaliilor; și (3) adăugarea la condițiile capitulării a unei clauze potrivit căreia Germania va fi dezmembrată, fără a se oferi alte detalii. [...]

[Până la urmă] s-a convenit că cei trei miniștri de externe ar trebui să considere articolul 12 [care stabilea că Alianții dețin întreaga putere și autoritate de a stabili viitorul Germaniei] din cadrul condițiilor capitulării ca esențial pentru a se asigura cea mai bună metodă de a se pune în discuție intenția de a se dezmembra Germania.

Președintele a spus apoi că a rămas să se decidă în chestiunea unei zone franceze [de ocupație]. A spus că a înțeles de la Mareșalul Stalin că francezii nu doreau în mod clar să anexeze teritoriul german de până la Rin.

Mareșalul Stalin a replicat că nu era adevărat, deoarece în timpul vizitei [la Moscova] a generalului de Gaulle, francezii spusese foarte direct că intenționau să anexeze permanent teritoriul de până la Rin.

Primul-ministru a spus că el simte că nu se pot discuta frontiere posibile, ci se iau în considerare doar zone de ocupație militară temporară. A adăugat că era pentru a se acorda francezilor o zonă definită care putea proveni din zona britanică și posibil din cea americană și că dorea să obțină acordul guvernului sovietic ca guvernele britanic și american să aibă dreptul de a stabili cu francezii o zonă de ocupație. A adăugat că această zonă nu va afecta în nici un fel propusa zonă sovietică.

Mareșalul Stalin a întrebat dacă acordarea unei zone Franței n-ar putea servi ca precedent pentru alte state.

Primul-ministru a subliniat că ocupația Germaniei ar putea fi una de lungă durată și că guvernul britanic nu era sigur că va putea suporta povara singur pe o perioadă îndelungată și că francezii s-ar putea dovedi de real ajutor în această chestiune.

Mareșalul Stalin a spus că, dacă li se va acorda francezilor o zonă, nu se va transforma controlul tripartit într-unul cvadripartit.

Primul-ministru a răspuns că guvernul britanic se aștepta ca, dacă i se va acorda Franței o zonă, ea va participa, evident, la mecanismul de control, dar că în privința altor state care ar putea contribui la ocupație, precum Belgia sau Olanda, nu se va pune problema unei zone definite și nici participarea la mecanismul de control.

Mareșalul Stalin a declarat că el credea că vor apărea multe complicații dacă patru state în loc de trei vor participa la decizii în problemele germane. El considera că s-ar putea concepe o practică prin care Anglia i-ar lăsa pe francezi, belgieni și olandezi să-i ajute în privința ocupației, dar fără dreptul de a participa la deciziile tripartite privind Germania. El a spus că dacă acest lucru era acceptat, guvernul sovietic și-ar putea exprima dorința de a solicita altor state ajutor în ocupația zonei sovietice, dar fără vreun drept de a participa la adoptarea deciziilor comisiei de control.

Primul-ministru a răspuns că el simțea că aceasta a scos în evidență întreaga chestiune a rolului viitor al Franței în Europa și că el personal simțea că Franța trebuie să joace un rol foarte important. A subliniat că Franța avusese o experiență îndelungată în relație cu germanii [...]. A continuat spunând că Marea Britanie nu dorea să suporte întreaga greutate a unui atac din partea Germaniei în viitor, iar din acest motiv ar dori să vadă o Franță puternică și în posesia unei mari armate. A spus că era problematic cât vor putea staționa trupele americane în Europa și, de aceea, era esențial faptul de a se putea baza pe Franța în privința controlului pe termen lung asupra Germaniei.

Președintele a răspuns că el nu credea că trupele americane vor putea rămâne în Europa mai mult de doi ani. (subl.ns. – L.L.) A continuat spunând că simțea că ar putea obține susținere în Congres și de-a lungul țării pentru orice măsuri rezonabile menite să apere pacea viitoare, dar nu credea că aceasta [susținerea Congresului] s-ar putea extinde și cu privire la menținerea unei forțe americane apreciabile în Europa.

Primul-ministru a spus că el simțea că Franța ar trebui să dețină o mare armată, deoarece era unicul aliat al Marii Britanii în Apus, în timp ce Uniunea Sovietică, în afara puternicelor forțe militare proprii, putea conta pe sprijinul polonezilor.

Mareșalul Stalin a spus că aprecia pe deplin necesitatea unei Franțe puternice, țară care semnase recent un tratat de alianță cu Uniunea Sovietică. [...]

Președintele a remarcat apoi că el era de părere că Franței ar trebui să i se acorde o zonă, dar el personal considera că ar fi o greșeală să se implice alte state în chestiunea generală a controlului asupra Germaniei.

Mareșalul Stalin a observat că dacă Franței i se acorda dreptul de a participa în cadrul mecanismului de control pentru Germania, va fi dificil să se refuze alte state. A repetat că dorea să vadă Franța ca o putere adevărată, dar nu putea ocoli adevărul, care indica faptul că Franța contribuise puțin la actualul război și își deschisese porțile în fața inamicului.

[...]

Declarația asupra Europei Eliberate⁴²

Premierul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste, primul-ministru al Regatului Unit și președintele Statelor Unite ale Americii s-au consultat reciproc în interesul comun al popoarelor din țările proprii și al celor din cadrul Europei eliberate. Ei își declară în comun acceptul mutual ca în perioada de temporară instabilitate prin care trece Europa eliberată să concerteze politicile celor trei guverne în privința asistării popoarelor eliberate de sub dominația Germaniei naziste și a popoarelor din fostele state-satelit ale Axei din Europa, pentru a-și rezolva pe căi democratice problemele lor politice și economice presante.

Stabilirea ordinii în Europa și reconstruirea unei vieți economice naționale trebuie realizate prin intermediul proceselor care vor permite popoarelor eliberate să distrugă ultimele vestigii ale nazismului și fascismului și să creeze instituții democratice în conformitate cu propria voință. Acesta este un principiu al Cartei Atlanticului – dreptul tuturor popoarelor de a-și alege forma de guvernământ – vizând restaurarea drepturilor suverane și de autoguvernare ale acelor popoare care au fost private de ele cu forța de către statele agresoare.

Pentru a promova condițiile în care popoarele eliberate să-și poată exercita aceste drepturi, cele trei guverne vor asista în comun popoarele din orice stat european eliberat sau stat fost satelit al Axei din Europa, unde, potrivit judecății lor, situația impune (a) să se stabilească condițiile pacificării interne; (b) să se aplice măsuri de urgență pentru ajutorarea oamenilor aflați în nevoie; (c) să se alcătuiască autorități guvernamentale interimare, reprezentative pentru toate elementele democratice din cadrul populației, și menite să stabilească, cât mai curând posibil, prin alegeri libere, guvernanți responsabili în fața voinței populare; și (d) să se faciliteze, unde este necesar, desfășurarea unor astfel de alegeri.

Cele trei guverne se vor consulta cu celelalte Națiuni Unite și autorități provizorii sau alte guverne din Europa când se abordează chestiuni de interes direct pentru ele.

⁴² *Ibidem*, pp. 977-978.

Când, în opinia celor trei guverne, condițiile din orice stat european eliberat sau orice stat fost satelit al Axei în Europa fac o astfel de acțiune necesară, ele se vor consulta imediat asupra măsurilor adecvate pentru a înlătura responsabilitățile comune stabilite prin această declarație.

Prin această declarație noi ne reafirmăm credința în principiile Cartei Atlanticului, angajamentul solemn față de Declarația Națiunilor Unite și hotărârea noastră de a construi, în cooperare cu alte națiuni iubitoare de pace, o ordine mondială bazată pe lege și dedicată păcii, securității, libertății și bunăstării generale a întregii umanități.

Emitând această declarație, cele trei puteri își exprimă speranța că guvernul provizoriu al Republicii Franceze s-ar putea asocia cu ele în procedura sugerată.

Partea a doua

Această parte a cursului își propune să prezinte doar câteva dintre evenimentele și procesele care au avut o importanță deosebită pentru istoria lumii, și în special a Europei, în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Din multitudinea de teme posibile am selectat doar trei, care ni s-au părut de un interes aparte: I Europa și începutul războiului rece; Statele Unite ale Americii și reconstrucția Europei postbelice; II Europa occidentală postbelică: evoluții politice și integrare; III Viața politică în Marea Britanie după 1945. Aceste trei teme au fost împărțite în subteme, din dorința unei sistematizări a materiei. În mod evident, respectivele teme și subteme nu acoperă decât într-o mică măsură o problematică vastă și complexă, însă limita procustiană a numărului de pagini impunea o astfel de abordare.

Prima dintre teme este însoțită și de trei documente fundamentale, traduse *in extenso* în limba română, strict necesare pentru o analiză nuanțată a evoluțiilor istorice respective. De asemenea, tot prima temă cuprinde și câteva note de subsol, a căror prezență ține loc de bibliografie pentru aceste note de curs. Sintezele și studiile respective reprezintă acoperirea bibliografică nu numai a primului capitol al cursului, ci a cursului în întregime

I. Europa și începutul războiului rece; Statele Unite și reconstrucția Europei postbelice

A. Principalele evenimente

Spre sfârșitul celui de-al doilea război mondial, armonia care existase între Statele Unite ale Americii, U.R.S.S. și Imperiul britanic a început să se destrame, și toate vechile suspiciuni au ieșit din nou la iveală⁴³. Relațiile dintre Uniunea Sovietică și Occident au devenit treptat atât de tensionate, încât în mai multe rânduri confruntarea militară a părut extrem de aproape. Și totuși,

⁴³ Stefano Guzzini, *Realism și relații internaționale*, Iași, 2000, pp. 111-114.

armatele rivale nu s-au confruntat în mod direct, în special datorită faptului că posesia armamentului nuclear de către ambele părți a determinat apariția fenomenului ce a purtat numele de “descurajare nucleară”⁴⁴. Însă, deși puterile rivale nu au permis ca ostilitatea lor reciprocă să se transforme într-un conflict deschis, confruntarea s-a manifestat pe alte planuri: politic, economic, tehnologic, ideologic, propagandistic. Ambele superputeri și-au alăturat diverși aliați: între 1945 și 1948 U.R.S.S. a inclus în orbita sa cele mai multe dintre țările Europei răsăritene, pe măsură ce au fost impuse la putere guverne comuniste în Polonia, Ungaria, România, Bulgaria, Iugoslavia, Albania, Cehoslovacia și Republica Democrată Germană (1949). A fost instalat la putere un guvern comunist și în Coreea de Nord (1948)⁴⁵, iar blocul comunist a părut a se întări în 1949, când Mao Tse Tung a obținut în cele din urmă victoria în prelungul război civil din China⁴⁶. Pe de altă parte, S.U.A. au grăbit refacerea Japoniei și au întărit-o, transformând-o într-un aliat; de asemenea, americanii au cooperat îndeaproape cu Marea Britanie și alte 14 țări europene, ca și cu Turcia, oferindu-le un vast ajutor economic cu scopul de a se reuni în cadrul unui bloc anticomunist. Orice acțiune, gest sau opinie a unuia dintre cele două blocuri era interpretată de către celălalt ca o dovadă de ostilitate⁴⁷. Au existat multe divergențe în privința frontierei polono-germane, iar tratatele de pace cu Germania și Austria nu s-au putut încheia. Apoi, după moartea lui Stalin (1953), noii lideri sovietici au început să vorbească despre “coexistența pașnică”, apărând astfel unele semne ale detensionării situației⁴⁸.

B. Ce a determinat declanșarea războiului rece?

Cauza fundamentală a declanșării războiului rece a constat în diferențele de principiu dintre statele comuniste și cele democratice, diferențe care s-au manifestat chiar din momentul în care bolșevicii au capturat puterea în Rusia în 1917. În timpul celui de-al doilea război mondial, divergențele au fost trecute pe un plan secund, din rațiuni ce vizau menținerea eficienței alianței ce lupta împotriva Germaniei, Italiei și Japoniei⁴⁹. De îndată ce a devenit clar faptul că înfrângerea Germaniei era doar o chestiune de timp, ambele părți, dar în special Stalin, au început să facă planuri pentru perioada postbelică.

(a) Măsurile de politică externă adoptate de Stalin au contribuit la escaladarea tensiunii. Scopul principal al sovieticilor era acela de a profita de situația militară, pentru a spori influența rusească din Europa. Atingerea acestui țel presupunea ocuparea a cât mai mult teritoriu german, ca și preluarea în cadrul statului sovietic a unor zone întinse din Finlanda, Polonia și România. Reușita lui Stalin a fost certă în aceste privințe, însă acțiunile sale au stârnit îngrijorare în Occident, liderii apuseni percepend acțiunile Kremlinului drept o agresiune⁵⁰.

⁴⁴ Peter Calvocoressi, *Rupeți rândurile! Al doilea război mondial și configurarea Europei postbelice*, Iași, 2000, pp. 156-158.

⁴⁵ Sergio Romano, *50 de ani de istorie mondială, Pacea și războaiele de la Yalta până în zilele noastre*, București, 1999, p. 44.

⁴⁶ André Fontaine, *Istoria războiului rece*, vol. II, București, 1992, pp. 158-182.

⁴⁷ Peter Calvocoressi, *Politica mondială după 1945*, București, 2000, pp. 2-20.

⁴⁸ Wilfried Loth, *Împărțirea lumii. Istoria războiului rece, 1941-1955*, București, 1997, p. 261 și urm.

⁴⁹ Henry Kissinger, *Diplomația*, București, 1998, pp. 359-384.

⁵⁰ Idem, *American Foreign Policy, Three Essays*, New York, 1969, p. 35.

Cei mai mulți dintre istorici consideră că Stalin a fost principalul responsabil de declanșarea așa-numitului război rece. Se consideră, în general, că Stalin sau a continuat politica tradițională expansionistă a țarilor, sau, și mai rău, era hotărât să răspândească comunismul în cea mai mare parte a lumii, lucru atunci posibil, deoarece “socialismul într-o singură țară” fusese desăvârșit.

Istoricii ruși și unii dintre istoricii occidentali din anii ‘60-’70 au considerat că motivele lui Stalin erau pur defensive, el dorind doar să contruiască o zonă-tampon menită să protejeze Uniunea Sovietică din perspectiva unei potențiale agresiuni ulterioare a Germaniei⁵¹ sau a Occidentului. Suspiciunile lui Stalin porneau de la amintirea intervenției occidentale împotriva bolșevicilor din perioada 1918-1920, fuseseră accentuate de faptul că întârzierea deschiderii celui de-al doilea front în Europa împotriva Germaniei păruse calculată în mod deliberat, pentru a se menține o presiune de proporții asupra Rusiei și a o conduce la epuizare. De asemenea, Stalin nu a fost informat despre deținerea de către americani a armei nucleare decât cu puțin timp înainte de bombardamentul atomic asupra Japoniei. Solicitarea sovietică de a participa la ocupația Japoniei a fost respinsă de către americani. Se pare că sovieticii au perceput chestiunea armelor nucleare în sensul unui șantaj pe care S.U.A. îl utilizau pentru a obține concesiile de la ei.

(b) Cei mai mulți dintre oamenii de stat occidentali, în special cei americani și britanici, fuseseră ostili față de sovietici încă din 1917⁵². Harry S. Truman, care a devenit președinte în S.U.A. în aprilie 1945, după moartea lui Roosevelt, era mult mai suspicios în privința intențiilor rusești decât fusese predecesorul său⁵³. Părerile lui Winston Churchill erau bine cunoscute: anticomunist fervent în perioada interbelică⁵⁴, iar spre finalul războiului al doilea mondial dorise ca americanii și britanicii să ocupe Berlinul înaintea sovieticilor; iar în mai 1945 îi scria lui Truman: “Ce se va întâmpla cu Rusia? [...] Ca și Dvs, simt o teamă profundă [...] o cortină de fier este trasă peste linia frontului”⁵⁵. Ambii lideri occidentali se simțeau pregătiți să adopte o poziție mai tranșantă față de U.R.S.S.

(c) Probabil că ambele tabere au fost, într-o anumită măsură, responsabile pentru declanșarea războiului rece. Lipsa reciprocă de încredere, suspiciunile mutuale și lipsa de flexibilitate au determinat, în ultimă instanță, inevitabilitatea fenomenului istoric ce a purtat numele de războiul rece. În atmosfera respectivă de tensiune, fiecare acțiune internațională putea fi interpretată în două feluri complet opuse: ceea ce era considerat ca fiind o măsură de autoapărare de către una dintre părți era văzut ca un act agresiv de către cealaltă parte⁵⁶. Însă cel puțin războiul direct a fost evitat, deoarece americanii n-au dorit să utilizeze armamentul atomic dacă nu erau atacați în mod direct, în timp ce rușii n-au îndrăznit să riște lansarea unui asemenea atac.

⁵¹ Andreas Hilgruber, *Germany and the Two World Wars*, Cambridge, Mass., London, 1982, p. 98.

⁵² Vezi George F. Kennan, *Russia and the West under Lenin and Stalin*, New York, 1961, *passim*.

⁵³ Lloyd Gardner, *From Liberation to Containment 1945-1953*, în vol. *From Colony to Empire, Essays in the History of American Foreign Relations*, ed. by William Appleman Williams, New York, 1972, pp. 345-347.

⁵⁴ Norman Rose, *Churchill. O viață de rebel*, București, 1998, pp. 156-171.

⁵⁵ *Apud* Richard Brown, Christopher Daniels, *Twentieth-Century Europe*, London, 1983, p. 110.

⁵⁶ John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War, 1941-1947*, New York, 1972, pp. 200-215.

C. Cum a evoluat războiul rece între 1945 și 1953?

(a) La **Conferința de la Ialta** (februarie 1945), desfășurată în Crimeea, au participat Stalin, Roosevelt și Churchill. Aproape toată lumea a considerat că reuniunea a fost un succes, fiind realizate înțelegeri în privința mai multor puncte: s-a căzut de acord cu privire la înființarea Organizației Națiunilor Unite; Germania urma să fie divizată în trei zone de ocupație - rusă, americană și britanică (ulterior, avea să apară și o zonă franceză, alcătuită din teritorii aparținând de zonele britanică și americană) -, în timp ce Berlinul, situat în zona sovietică, urma și el să fie împărțit în sectoare de ocupație ale marilor puteri învingătoare; aranjamente similare urmau să fie făcute și pentru Austria; în toate țările Europei răsăritene urmau să se desfășoare alegeri libere; Stalin a promis să se alăture războiului împotriva Japoniei cu condiția ca Uniunea Sovietică să primească întreaga Peninsulă Sahalin și un teritoriu din Manciuria⁵⁷. În orice caz, apăruseră semne îngrijorătoare cu privire la Polonia⁵⁸: când sovieticii au ocupat militar teritoriul polonez, ei au stabilit un guvern comunist la Lublin, în ciuda faptului că exista un guvern polonez în exil, la Londra. La Ialta s-a convenit faptul că unii membri (necomuniști) din cabinetul de la Londra să intre în guvernul de la Lublin, iar în schimbul acestei concesiuni, Uniunea Sovietică urma să dețină în continuare acea fâșie din Polonia răsăriteană pe care o ocupase în 1939. Însă Roosevelt și Churchill n-au fost de acord cu solicitarea lui Stalin ca Polonia să primească întregul teritoriu german de la est de râurile Oder și Neisse⁵⁹.

(b) **Conferința de la Potsdam** din iulie 1945 a ilustrat o răcire semnificativă a relațiilor din cadrul alianței⁶⁰. Principalii reprezentanți ai marilor puteri au fost Stalin, Truman și Churchill (acesta din urmă fiind la final înlocuit cu Clement Attlee, devenit prim-ministru după victoria electorală a Partidului Laburist⁶¹). Războiul cu Germania se încheiase, dar nu s-a reușit convenirea vreunei înțelegeri privitoare la viitorul acestei țări, totul rămânând la nivelul celor stabilite la Ialta (dezarmarea, denazificarea și judecarea criminalilor de război). Mai mult decât atât, Truman și Churchill erau îngrijorați datorită faptului că Germania de la est de Oder-Neisse fusese ocupată de Armata Roșie, iar autoritățile comuniste poloneze au preluat acel teritoriu și au început să-i expulzeze pe cei aproximativ cinci milioane de locuitori germani ai regiunii, ceea ce, evident, nu fusese convenit la Ialta. Truman nu l-a informat pe Stalin despre natura armamentului atomic, și chiar lui Churchill i-a spus doar în timpul desfășurării reuniunii de la Potsdam. La câteva zile după finalizarea conferinței, două bombe nucleare au fost aruncate asupra Japoniei, iar războiul s-a încheiat imediat, la 10 august, fără a mai fi nevoie de ajutorul rusesc, chiar dacă Uniunea Sovietică declarase război Japoniei la 8 august și invadase Manciuria. Deși sovieticii au

⁵⁷ Adam B. Ulam, *Expansion and Coexistence, Soviet Foreign Policy, 1917-1973*, New York, 1976, pp. 367-377.

⁵⁸ Vezi Jakub Karpinski, *Istoria comunismului polonez și mondial*, Timișoara, 1993, pp. 16-20.

⁵⁹ În privința conferinței de la Ialta și a urmărilor sale, vezi comunicările de la simpozionul pe această temă desfășurat la Cluj-Napoca în mai 1997, editate de Pompiliu Teodor, sub titlul *The Lessons of Yalta*, Cluj-Napoca, 1998.

⁶⁰ Vezi Winston Churchill, *Al doilea război mondial*, vol. II, București, 1998, pp. 470-476.

⁶¹ Alan Farmer, *Marea Britanie: politica externă și colonială, 1939-1964*, București, 1997, pp. 50-58.

anexat sudul Sahalinului, așa cum se stabilise la Ialta, nu li s-a permis să participe la ocupația Japoniei.

(c) Așa-numitul discurs al “**Cortinei de Fier**”, rostit de **Winston Churchill**, la Fulton (Missouri) în Statele Unite în martie 1946, s-a dorit un fel de semnal de alarmă cu privire la răspândirea comunismului în Europa răsăriteană, o atragere a atenției asupra agresiunii totalitarismului. Era nevoie ca o personalitate de anvergura ex-premierului britanic pentru a trezi la realitate o lume anglo-saxonă în cadrul căreia majoritatea populației, extenuată de conflagrația mondială și doritoare să revină la normalitatea specifică păcii, era reticentă în a recunoaște că interesele Uniunii Sovietice și cele ale Occidentului se găseau în acel moment într-un conflict de neevitat. Însă, până în acel moment, guverne rezultate în urma unor coaliții dominate de către comuniști fuseseră instalate la putere prin intermediul rușilor în Polonia, Ungaria, România, Bulgaria și Albania. În anumite cazuri, adversarii comuniștilor au fost întemnițați sau închiși; în Ungaria, spre exemplu, sovieticii au permis desfășurarea de alegeri libere în noiembrie 1945, însă, deși comuniștii au obținut mai puțin de 20% din voturi, cei mai mulți membri ai guvernului erau comuniști. În discursul său de la Westminster College, Fulton, Churchill, care vorbea ca persoană privată, nedeținând nici o funcție oficială în acel moment, a făcut apel la o alianță a Occidentului care să reziste cu fermitate în fața amenințării comuniste. Discursul a contribuit la adâncirea rupturii dintre foștii aliați: Stalin l-a denunțat pe Churchill drept un incitator la război⁶², iar aproape 100 de parlamentari laburiști britanici au semnat o moțiune prin care îl criticau pe liderul conservator⁶³. Însă Winston Churchill nu făcuse altceva decât să exprime ceea ce simțeau mulți dintre politicienii americani de frunte.

(d) Fără a se intimida în urma discursului de la Fulton, sovieticii au continuat să-și întărească **dominația asupra Europei răsăritene**; până la sfârșitul lui 1947, toate statele din regiune, cu excepția Cehoslovaciei, aveau guverne eminentamente comuniste. Alegerile au fost măsluite, membrii necomuniști au fost excluși din coalițiile de guvernământ, mulți dintre ei fiind arestați și executați, iar în cele din urmă toate celelalte partide politice au fost desființate. Aceste acțiuni s-au desfășurat sub supervizarea poliției secrete din aceste țări și a trupelor rusești de ocupație⁶⁴. În plus, Stalin trata zona rusă de ocupație din Germania ca și cum ar fi aparținut Rusiei, secătuiind-o de resursele vitale și permițând să activeze doar partidului comunist. Singura țară unde acest model nu s-a putut aplica a fost Iugoslavia. Guvernul comunist al lui Iosip Broz Tito a fost legal ales în 1945. Beneficiind de un imens prestigiu ca lider al rezistenței antigermane din timpul războiului, Tito s-a impus în țară, iar trupele sale au eliberat Iugoslavia, și nu Armata Roșie. Astfel, Tito și-a putut permite să respingă interferența stalinistă în afacerile interne ale Iugoslaviei. Occidentul era profund iritat de atitudinea Rusiei, care nu respecta promisiunea făcută de Stalin la Ialta, de a permite desfășurarea de alegeri libere. Partea sovietică

⁶² Walter Bedell Smith, *Moscow Mission, 1946-1949*, Melbourne, London, 1950, pp. 40-41.

⁶³ Nici în rândurile conservatorilor nu s-a bucurat de susținere unanimă; vezi N. Rose, *op.cit.*, p. 376.

⁶⁴ Hugh Seton-Watson, *From Lenin to Khrushchev, The History of World Communism*, New York, 1964, pp. 248-257; David MacKenzie, Michael W. Curran, *A History of Russia and the Soviet Union*, Belmont, California, 1987, pp. 752-753.

argumenta însă faptul că aveau nevoie de guverne prietene în țările vecine, din rațiuni de securitate.

(e) Următoarea evoluție majoră în cadrul războiului rece a fost apariția așa-numitei **“Doctrina Truman”**, care în scurtă vreme a fost asociată strâns cu Planul Marshall.

(e.1) **“Doctrina Truman”** a derivat din evenimentele din Grecia, unde comuniștii încercau să răstoarne monarhia și guvernul legal ales. Trupele britanice, care ajutaseră la eliberarea Greciei de germani în 1944, restauraseră monarhia, dar aveau reale dificultăți în a o susține în lupta împotriva comuniștilor greci, ajutați de cei din Iugoslavia, Bulgaria și Albania, din ordinul Moscovei⁶⁵. Ministrul de Externe britanic, Ernest Bevin, a solicitat ajutor american, iar președintele Truman a anunțat în martie 1947 faptul că politica S.U.A. va fi aceea “de sprijinire a popoarelor libere care rezistă încercărilor de subjugare de către minorități înarmate sau presiuni externe”. Grecia a primit imediat un ajutor masiv în materie de bani, arme și instrucție, asistență ce a permis înfrângerea comuniștilor până în 1949. Turcia, care și ea era amenințată, a primit un ajutor american consistent. Doctrina Truman a scos în evidență faptul că Statele Unite nu aveau nici o intenție de a reveni la izolaționism, așa cum procedaseră după primul război mondial. Americanii s-au angajat pe linia unei politici de blocare a răspândirii comunismului, nu numai în Europa, ci în întreaga lume, inclusiv în Coreea și Vietnam⁶⁶.

(e.2) **Planul Marshall**, anunțat în iunie 1947, reprezenta extensia în domeniul economic a Doctrinei Truman⁶⁷. Secretarul de Stat al S.U.A., George Marshall, fostul șef de Stat Major al armatei americane în vremea războiului, a lansat un plan de refacere a Europei cu asistență americană. “Politica noastră”, spunea el, “nu este direcționată împotriva vreunei țări sau doctrine, ci împotriva foamei, sărăciei, disperării și haosului”. Țelul planului era acela de a reconstrui Europa din punct de vedere economic, făcând astfel mult mai puțin probabilă o extindere a comunismului asupra unei Europe apusene prospere. Până în septembrie 1947, 16 țări (Marea Britanie, Franța, Italia, Belgia, Luxemburg, Olanda, Portugalia, Austria, Elveția, Grecia, Turcia, Islanda, Norvegia, Suedia, Danemarca și cele trei zone apusene ale Germaniei) au schițat un plan comun pentru utilizarea ajutorului american. De-a lungul următorilor patru ani, până la 31 decembrie 1951, peste 13 miliarde de dolari au venit din America spre statele Europei occidentale, catalizând refacerea agriculturii și industriei, care în multe țări erau pradă haosului, ca rezultat al devastării din timpul războiului.

Pe de altă parte, sovieticii erau de părere că asistența americană nu era doar o dovadă de bunăvoință, ci și o acțiune cu substrat anticomunist. Deși teoretic ajutorul era disponibil și pentru Europa răsăriteană, Viaceslav Molotov, ministrul de Externe Sovietic, a denunțat întregul plan ca fiind o ilustrare a “imperialismului dolarului”, ce-și propunea să instituie controlul Washingtonului asupra Europei apusene și chiar să intervină a răsăritul continentului, regiune pe care Stalin o considera o “sferă de influență” sovietică. U.R.S.S. a respins oferta, iar statele satelit, precum Cehoslovacia și Polonia, care păreau dispuse să accepte propunerea americană au fost aduse la

⁶⁵ William E. Griffith, *Cold War and Coexistence. Russia, China, and the United States*, Englewood Cliffs, 1971, p. 37.

⁶⁶ John Spanier, Eric M. Uslander, *How American Foreign Policy Is Made*, New York, 1975, pp. 38-39.

⁶⁷ Alfred Grosser, *Occidentalii. Țările Europei și Statele Unite după război*, București, 1999, pp. 94-97.

ordine, Moscova interzicând accesul în schema financiară și economică promovată de americani⁶⁸.

(f) Cominformul a fost înființat de către Stalin în septembrie 1947⁶⁹. Era o organizație ce reunea diverse partide comuniste europene. Toate partidele din statele-satelit ale Uniunii Sovietice erau membre, ca și partidele comuniste din diverse țări vest europene, cele mai importante fiind cele din Italia și Franța. Scopul lui Stalin era să-și întărească controlul asupra sateliților: a fi comunism nu era suficient, ci trebuia să fie un comunism de tip rusesc. Europa răsăriteană urma să fie industrializată, colectivizată și centralizată; statele din regiune trebuiau să facă comerț în principal între ele, iar contactele cu exteriorul lumii comuniste trebuiau descurajate. Doar Iugoslavia a avut de obiectat și, drept consecință, a fost exclusă din Cominform în 1948, cu toate că a rămas o țară comunistă⁷⁰. În 1949 a fost anunțat Planul Molotov, prin care sateliții Moscovei puteau primi ajutor rusesc, fiind înființată o organizație în acest scop - C.A.E.R. (Consiliul de Ajutor Economic Reciproc), al cărei țel adițional era acela de coordonare a politicilor economice ale țărilor din cadrul blocului sovietic⁷¹.

(g) Capturarea puterii de către comuniști în Cehoslovacia (februarie 1948) a fost o lovitură serioasă pentru blocul occidental, deoarece respectiva țară era ultima din regiune cu regim democratic⁷². Există un guvern de coaliție, rezultat în urma alegerilor libere din 1946. Comuniștii obținuseră 38% din voturi și dețineau circa o treime din posturile guvernamentale. Primul-ministru, Klement Gottwald, era comunist, însă președintele Edvard Beneš și ministrul de Externe Jan Masaryk nu proveneau dintre bolșevici. Aceștia din urmă sperau că Cehoslovacia, o țară cu un nivel de dezvoltare mai ridicat decât cele ale altor țări răsăritene, va putea rămâne ca un pod între Est și Vest. Însă la începutul lui 1948 s-a produs o criză politică serioasă. Alegerile urmau să se desfășoare în mai și existau indicii consistente că Partidul Comunist urma să piardă teren: era considerat responsabil pentru respingerea de către Cehoslovacia a Planului Marshall, în condițiile în care penuria alimentară se instalase în țară. Comuniștii au decis să acționeze înaintea alegerilor; controlând deja sindicatele și poliția, ei au capturat puterea printr-o lovitură de stat, mii de muncitori înarmați mărșăluind pe străzile din Praga. Toți miniștrii necomuniști, cu excepția lui Beneš și Masaryk, au demisionat. Câteva zile mai târziu, corpul ministrului de externe a fost găsit zdrobit pe pavajul din fața clădirii ministerului. Oficial, moartea sa a fost explicată ca sinucidere, însă ulterior s-au descoperit dovezi clare în privința asasinării lui Jan Masaryk. Alegerile s-au derulat în luna mai, însă cetățenii au avut de votat o singură listă, cea comunistă. Beneš a demisionat, iar Gottwald a devenit președinte. Puterile occidentale și O.N.U. au protestat, însă nu s-a putut acționa în nici un fel, deoarece nu s-a putut dovedi implicarea sovietică în evenimente. Lovitura de stat părea o afacere internă. În orice caz, nu există prea multe îndoieli în privința faptului că Stalin, nemulțumit de legăturile cehilor cu Occidentul și de interesul lor față de Planul Marshall, le-a ordonat comuniștilor cehi să acționeze; nu a fost deloc

⁶⁸ W. Loth, *op. cit.*, pp. 153-160.

⁶⁹ Serge Bernstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. V, Iași, 1998, pp. 231-232.

⁷⁰ Nicolas Werth, *Istoria Uniunii Sovietice de la Lenin la Stalin (1917-1953)*, București, 2000, p. 128.

⁷¹ Peter Calvocoressi, *Europa de la Bismark la Gorbaciov*, Iași, 2003, p. 87.

⁷² Idem, *Politica mondială ...*, p. 272.

o coincidență întâmplătoare faptul că diviziile rusești din Austria au fost mutate atunci lângă frontiera cu Cehoslovacia⁷³. Podul dintre Est și Vest dispăruse; “cortina de fier” era completă în Europa⁷⁴.

(h) Blocada Berlinului și podul aerian din perioada iunie 1948-mai 1949 au determinat prima criză majoră din cadrul războiului rece⁷⁵. Criza deriva din neînțelegerile referitoare la tratamentul aplicat Germaniei. La finalul războiului mondial, așa cum se convenise la Ialta și Potsdam, Germania și Berlinul fuseseră fiecare împărțite în câte patru zone de ocupație. În timp ce puterile occidentale au început să organizeze refacerea politică și economică a regiunilor pe care le controlau, Stalin, decis să-i pună pe nemți să plătească pentru pagubele aduse Uniunii Sovietice, a continuat să trateze zona sa ca pe o colonie, exploatându-i resursele, ce luau drumul Rusiei. La începutul lui 1948, cele trei zone occidentale din Germania au reușit să formeze o singură unitate economică, a cărei prosperitate, mulțumită Planului Marshall, se afla într-un contrast marcant față de înapoierea zonei rusești de ocupație. În același timp, occidentalii au început să pregătească constituirea unei Germanii apusene capabilă să se autoguverneze, de vreme ce rușii nu aveau nici o intenție să permită reunificarea germană. Perspectiva unei puternice Germanii occidentale independente, parte a blocului dominat de americani, a stârnit serioase aprehensiuni la Moscova.

Atunci când, în iunie 1948, occidentalii au introdus o nouă monedă și au oprit controlul prețurilor și raționalizarea produselor în zonele lor de ocupație și în Berlinul de Vest, sovieticii au decis că situația la Berlin devenise intolerabilă pentru ei. Deja iritați de insula de capitalism din centrul zonei comuniste, ei au considerat că era imposibil să existe două tipuri de monedă în același oraș și erau deranjați de contrastul dintre prosperitatea Berlinului occidental și sărăcia zonei înconjurătoare.

Răspunsul sovietic a fost prompt: toate șoselele, căile ferate și legăturile fluviale dintre Berlinul occidental și Germania occidentală au fost închise; scopul sovieticilor era acela de a-i forța pe occidentali să se retragă din Berlin datorită lipsei de alimente și de alte produse strict necesare traiului. Puterile apusene, fiind convinse că o retragere ar reprezenta preliudiul unui atac rusesc asupra Germaniei occidentale, erau hotărâte să se mențină pe poziții; au decis să aprovizioneze Berlinul pe calea aerului, intuind corect faptul că rușii nu vor îndrăzni să-și asume riscul doborârii avioanelor de transport. În următoarele zece luni, peste două milioane tone de produse de strictă necesitate au fost transportate aerian în orașul asediat, o operațiune tehnică de o anvergură remarcabilă, ce a permis subzistența celor 2,5 milioane de vest berlinezi de-a lungul iernii. În mai 1949, rușii și-au recunoscut eșecul, ridicând blocada⁷⁶. Criza a avut urmări importante: a fost un mare succes psihologic al puterilor occidentale, chiar dacă relațiile lor cu Uniunea Sovietică ajunseseră extrem de tensionate; a catalizat încercarea țărilor occidentale de a-

⁷³ Norman Lowe, *Mastering Modern World History*, London, 1986, pp. 204-205.

⁷⁴ Jean-Michel Gaillard, Anthony Rowley, *Istoria continentului european. De la 1850 până la sfârșitul secolului al XX-lea*, Chișinău, București, 2001, p. 328.

⁷⁵ Raymond Aron, *The Imperial Republic, The United States and the World, 1945-1973*, Englewood Cliffs, 1974, pp. 39-40.

⁷⁶ P. Calvocoressi, *Politica mondială ...*, pp. 15-18.

și coordona politicile de apărare prin înființarea N.A.T.O. (Organizația Tratatului Atlanticului de Nord). În sfârșit, devenise clar faptul că nici un compromis nu mai părea realizabil în privința Germaniei, divizarea țării menținându-se până la o dată nedeterminată.

(i) **Organizația Tratatului Atlanticului de Nord** a fost înființată în aprilie 1949⁷⁷. Blocada Berlinului demonstrase factorilor militari de decizie din Occident faptul că războiul cu blocul sovietic putea izbucni în orice moment. Prin urmare, era nevoie de o apărare organizată și de preparative eficiente. Încă din martie 1948, Marea Britanie, Franța, Belgia, Olanda și Luxemburg semnaseră Tratatul de la Bruxelles, prin care se angajau să colaboreze militar în eventualitatea unui război. Acum, în aprilie 1949, li s-au alăturat S.U.A., Canada, Portugalia, Danemarca, Irlanda, Italia și Norvegia. Toate au semnat Tratatul Atlanticului de Nord, convenind asupra faptului că un atac împotriva oricăreia dintre ele să fie considerat un atac împotriva tuturor. S-a mai stabilit ca toate forțele lor militare să fie supuse unui comandament unic al N.A.T.O., care să coordoneze apărarea Occidentului. Era un eveniment de maximă importanță, deoarece semnifică faptul că americanii abandonaseră politica lor tradițională de neimplicare în alianțe politico-militare și, pentru prima dată, își luaseră angajamentul să participe la o eventuală confruntare armată ulterioară. Uniunea Sovietică a considerat înființarea N.A.T.O. drept o provocare ce-i era adresată, tensiunea dintre cele două blocuri rămânând la cote înalte, mai ales că, în septembrie 1949, a devenit cunoscut faptul că rușii se aflau în posesia propriei lor bombe nucleare⁷⁸.

(j) Deoarece nu exista nici o speranță ca sovieticii să permită unificarea Germaniei, puterile occidentale au continuat să urmeze calea adoptată în anii dinainte în chestiunea germană și au fondat, în august 1949, Republica Federală Germană. S-au desfășurat alegeri, iar Konrad Adenauer a devenit primul cancelar federal al Germaniei⁷⁹. Rușii au replicat prin înființarea în zona lor de ocupație a Republicii Democrate Germane în octombrie 1949⁸⁰.

La sfârșitul anilor '40 ai secolului al XX-lea faza incipientă a războiului rece se finalizase, "cortina de fier" era ferm instalată în Europa, dar nu numai, încercuirea cu scop defensiv prin care alianța occidentală condusă de Statele Unite își propusese să limiteze expansionismul pe diverse planuri al Uniunii Sovietice părea a se contura, iar Programul European de Refacere, cunoscut sub numele de Planul Marshall, începea să-și facă simțite efectele în Europa apuseană. Se stabilizase în fond o nouă ordine mondială care va rămâne în vigoare încă patru decenii, afectând nu numai scena relațiilor internaționale, ci și evoluțiile societăților și, nu în ultimul rând, viețile oamenilor.

Cele trei documente prezentate mai jos, pentru prima oară traduse *in extenso* în limba română, reprezintă texte fundamentale pentru descifrarea contextului complicat și evoluțiilor complexe în care s-a desfășurat și care au marcat începutul războiului rece.

⁷⁷ *NATO Handbook*, Brussels, 1992, *passim*.

⁷⁸ David Holloway, *Stalin și bomba atomică, Uniunea Sovietică și energia atomică, 1936-1956*, Iași, 1998, pp. 204-208.

⁷⁹ *Foreign Policy in World Politics*, ed. by Roy C. Macridis, Englewood Cliffs, 1972, pp. 152-153.

⁸⁰ H. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 257.

Documente

1. Winston Churchill, discurs la Fulton, Missouri, 5 martie 1946⁸¹

S-a lăsat o umbră peste scenele atât de luminate, până nu demult, de victoriile Aliaților. Nimeni nu știe ce intenționează să facă, în viitorul apropiat, Rusia sovietică și organizația sa comunistă internațională sau care sunt limitele, dacă ele există, ale tendințelor sale expansioniste și de prozelitism. Eu am o puternică admirație și stimă pentru curajosul popor sovietic și pentru camaradul meu de război, mareșalul Stalin. Există o simpatie certă și o bunăvoință în Marea Britanie - și nu am îndoieli că și aici - față de toți rușii, precum și o hotărâre de a persevera în stabilirea unor prietenii trainice, cu toate divergențele și neînțelegerile existente. Noi înțelegem că rușii au nevoie să-și asigure frontierele lor apusene prin eliminarea tuturor posibilităților de agresiune din partea Germaniei. Noi urăm bun venit Rusiei la locul ei convenit printre națiunile conducătoare ale lumii. Salutăm steagul ei fluturând pe mările lumii. Mai presus de toate, noi urăm bun venit contactelor constante, frecvente și în creștere dintre poporul rus și propriul nostru popor de pe ambele maluri ale Atlanticului. Totuși, este de datoria mea să vă prezint anumite considerații despre situația actuală din Europa.

De la Stettin, în Baltica, la Trieste, în Adriatică, o cortină de fier s-a lăsat peste Continent. În spatele acestei linii se află toate capitalele vechilor state din Europa centrală și răsăriteană. Varșovia, Berlin, Praga, Viena, Budapesta, Belgrad, București și Sofia, toate aceste orașe faimoase și populațiile din jurul lor se află în ceea ce eu trebuie să numesc sfera sovietică; și toate se află, într-o formă sau alta, nu numai sub influență sovietică, ci și sub un control foarte strict de la Moscova și, în multe cazuri, în creștere. Atena singură - Grecia, cu splendorile sale nemuritoare - este liberă să-și decidă viitorul în cadrul unor alegeri aflate sub observație britanică, americană și franceză. Guvernul polonez, dominat de ruși, a fost încurajat să comită abuzuri enorme și greșite asupra Germaniei, iar acum are loc expulzarea în masă a milioane de germani, la o scară dureroasă și de neimaginat. Partidele comuniste, care erau extrem de modeste în toate aceste state răsăritene ale Europei, au fost aduse la putere în ciuda numărului redus al membrilor lor și încearcă, prin orice mijloace, să obțină un control totalitar. Guvernele polițienești prevalează în aproape toate cazurile și, până în prezent, cu excepția Cehoslovaciei, nu există democrație reală.

Turcia și Persia și Iranul sunt amândouă profund alarmate și nemulțumite de pretențiile care le vizează și de presiunile exercitate de către guvernul de la Moscova. Rușii au făcut o încercare, la Berlin, de a realiza un partid cvasi-comunist în zona lor de ocupație, prin acordarea de favoruri speciale grupărilor germane de extremă stângă. În luna iunie a anului trecut, armatele americană și britanică s-au retras, în conformitate cu înțelegerile anterioare, din zonele pe care le cuceriseră, în unele locuri cu 150 de mii de-a lungul unui front de aproape 400 de mii, pentru a

⁸¹ Winston S. Churchill, *The Sinews of Peace: Post-War Speeches*, ed. by Randolph S. Churchill, Houghton Mifflin Co., London, 1973, pp. 100-105.

permite aliaților noștri ruși să ocupe acest vast teritoriu pe care democrațiile occidentale îl cuceriseră.

Dacă acum guvernul sovietic încearcă, printr-o acțiune separată, să construiască o Germanie procomunistă în această zonă, aceasta va cauza noi dificultăți serioase în zonele americană și britanică și va Germaniei învinse posibilitatea de a se oferi la licitație sovieticilor sau democrațiilor occidentale. Oricare ar fi concluziile ce pot fi trase din aceste fapte - și faptele există -, aceasta cu siguranță nu este Europa Eliberată pe care noi am luptat s-o realizăm și nici nu este una care să conțină elementele esențiale ale păcii permanente.

Securitatea mondială presupune o nouă unitate în Europa, de la care nici o națiune nu trebuie definitiv exclusă. Animosităților dintre puternicile rase originare ale Europei li s-a datorat izbucnirea celor două războaie mondiale la care am fost martori, s-au care s-au desfășurat în ultima perioadă. De două ori în timpul vieților noastre am văzut Statele Unite, împotriva dorințelor și tradițiilor lor, împotriva argumentelor a căror temeinicie este imposibil de contestat, intrând în război, atrase de forțe irezistibile, pentru a asigura victoria cauzei juste, dar numai după ce îngrozitorul măcel și devastarea se produsese. De două ori Statele Unite au trebuit să trimită câteva milioane din tinerii săi peste Atlantic pentru a câștiga războiul; însă în zilele noastre războiul poate lovi orice națiune, oriunde s-ar găsi ea, între Apus și Răsărit. Cu certitudine, noi trebuie să lucrăm pentru a conștientiza necesitatea unei mari pacificări a Europei, în cadrul structurii Națiunilor Unite și în conformitate cu Carta sa. Această pacificare este, cred eu, unul scopurile permanente de cea mai mare importanță ale activității politice.

Alături de Cortina de Fier care se află peste Europa, există și alte cauze de neliniște. În Italia, Partidul Comunist este serios deranjat de obligația de a acorda sprijin pretențiilor mareșalului Tito asupra fostului teritoriu italian de la capătul Adriaticii. Cu toate acestea, viitorul Italiei se află pe muchie de cuțit. De asemenea, noi nu ne putem imagina o Europă regenerată fără o Franță puternică. Toată viața mea publică am acționat pentru o Franță puternică și niciodată nu mi-am pierdut credința în destinul ei, chiar și în cele mai grele momente. Nu îmi voi pierde această credință acum. Oricum, într-un mare număr de țări, de la frontierele Rusiei și din întreaga lume, “coloana a cincea” comunistă s-a întărit și lucrează în unitate totală și supunere absolută față de directivele primite de la centrul comunist. Cu excepția *Commonwealth*-ului britanic și a Statelor Unite, unde comunismul este în faza sa infantilă, partidele comuniste și “coloanele a cincea” reprezintă o amenințare serioasă și un pericol pentru civilizația creștină. Aceste realități sunt sumbre pentru oricine vorbește imediat după o victorie obținută printr-o atât de splendidă camaraderie de arme și cu scopul asigurării libertății și democrației; însă am fi complet lipsiți de înțelepciune dacă nu am reacționa ferm atât timp cât mai putem ...

Pe de altă parte, eu resping ideea că un nou război era inevitabil, ba mai mult, că este iminent. Aceasta se datorează faptului că eu sunt sigur că șansele noastre se află în propriile noastre mâini și că noi deținem puterea de a salva viitorul; simt că este de datoria mea să rostesc răspicat aceste lucruri, acum când am ocazia și posibilitatea de o face. Eu nu cred că Rusia sovietică dorește război. Ceea ce ei doresc sunt fructele războiului și extinderea puterii și a influenței doctrinei lor. Dar ceea ce trebuie să luăm noi în considerare sunt prevenirea

permanentă a războiului și realizarea condițiilor de libertate și democrație, cât mai curând posibil, în toate țările. Dificultățile și pericolele nu vor fi îndepărtate închizând ochii în fața lor. Ele nu vor fi îndepărtate doar așteptând să vedem ce se întâmplă sau printr-o politică conciliatoristă. Este necesară o înțelegere, și cu cât va întârzia ea, cu atât mai dificilă va fi de realizat, iar pericolele vor deveni mai mari.

Din ceea ce am văzut la prietenii noștri ruși, foștii aliați din timpul războiului, eu sunt convins că nu există nimic pe care ei să nu-l admire atât de mult ca puterea și nu există nimic față de care ei să aibă mai puțin respect decât slăbiciunea, în special slăbiciunea militară. Din acest motiv, vechea doctrină a echilibrului de putere este nesănătoasă. Noi nu ne putem permite să evoluăm pe marginea prăpastiei, lăsându-ne pradă tentațiilor unei încercări de forță. Dacă democrațiile occidentale stau împreună într-o strictă concordanță cu principiile Cartei Națiunilor Unite, influența lor pentru permanentizarea acestor principii va fi imensă, și nimeni nu va putea să le încalce. Dacă în vreun fel aceste țări vor fi divizate sau vor abdica de la datoria lor și dacă acești ani foarte importanți vor trece, atunci s-ar putea ca o catastrofă să ne distrugă pe toți.

Data trecută am văzut-o venind și am strigat concetățenilor mei și lumii întregi, dar nimeni nu mi-a acordat atenție. Până în 1933 sau chiar în 1935, Germania ar fi putut fi salvată de soarta groaznică ce o cuprinsese și am fi putut evita cu toții nenorocirile pe care Hitler le-a adus omenirii. Nu a existat niciodată în întreaga istorie vreun război mai ușor de preîntâmpinat printr-o acțiune la momentul oportun decât acesta care ruinat regiuni atât de vaste de pe glob. Cred că ar fi putut să fie prevenit fără a se trage un singur foc de armă, iar Germania ar fi putut fi astăzi puternică, proferă și cu onoarea intactă; însă nimeni nu a ascultat și am fost atrași cu toții, unul câte unul, în acest vârtej cumplit. Așa ceva nu trebuie lăsat să se repete. Aceasta se poate realiza acum, în 1946, doar printr-o înțelegere cu Rusia asupra tuturor problemelor, sub auspiciile Organizației Națiunilor Unite, și prin menținerea unei bune colaborări de-a lungul multor ani pașnici, printr-un instrument mondial sprijinit de întreaga putere a lumii anglo-saxone și a tuturor legăturilor ei. ...

Să nu subestimăm puterea colosală a Imperiului britanic și a *Commonwealth*-ului. Din cauză că vedeți 46 de milioane de oameni pe insula noastră chinându-se să-și asigure necesarul alimentar, obiectiv atins numai pe jumătate chiar și în timpul războiului, sau pentru că avem dificultăți în relansarea industriilor noastre și a comerțului exterior după șase ani de efort energetic de război, să nu credeți că nu vom depăși acești ani întunecați de privațiuni așa cum am depășit anii glorioși de teribilă confruntare, sau că peste o jumătate de secol nu veți vedea 70 sau 80 de milioane de britanici răspândiți în lume și uniți în apărarea tradițiilor noastre, a modului nostru de viață și a țărilor mondiale pe care le promovăm alături de voi. Dacă populației din societățile vorbitoare de limbă engleză i se adaugă aceea a Statelor Unite, cu tot ceea ce presupune o asemenea cooperare, în aer, pe mare, pe întregul glob, în știință și în industrie, ca și în privința forței morale, nu va mai exista un echilibru oscilant și nesigur de putere care să încurajeze tentația spre ambiție sau aventură. Dimpotrivă, va exista o siguranță copleșitoare în materie de securitate. Dacă respectăm loial Carta Națiunilor Unite și promovăm o forță serioasă și demnă, fără a aspira la pământul și bogățiile nimănui, fără a impune vreun control asupra

gândurilor oamenilor; dacă tuturor forțelor morale și materiale și convingerilor britanice li se adaugă cele ale Dvs. într-o asociere fraternă, atunci evoluțiile viitorului vor fi clare, nu numai pentru noi, ci pentru toată lumea, nu numai pentru vremea noastră, ci pentru un secol de acum înainte.

2. Harry S. Truman, adresă către Congresul S.U.A., 12 martie 1947⁸²

Gravitatea situației cu care se confruntă lumea de astăzi necesită apariția mea în fața unei sesiuni comune a Congresului. Politica externă și securitatea națională ale acestei țări sunt implicate.

Un aspect al situației actuale, pe care eu vi-l prezint, pentru a-l lua în considerare și a decide, privește Grecia și Turcia.

Însăși existența statului grec este astăzi amenințată de activitățile teroriste ale câtorva mii de oameni înarmați, conduși de către comuniști, care sfidează autoritatea guvernului într-un număr de puncte, în special de-a lungul granițelor nordice. O comisie numită de Consiliul de Securitate al Națiunilor Unite investighează în momentul de față condițiile perturbatoare din nordul Greciei și pretinsele violări de graniță de frontiera dintre Grecia, pe de o parte, și Albania, Bulgaria și Iugoslavia, pe de alta. Între timp, guvernul grec este incapabil să stăpânească situația. Armata greacă este mică și modest echipată. Ea are nevoie de ajutoare și de echipament, dacă se dorește să se restaureze autoritatea guvernului peste tot teritoriul grecesc. Grecia trebuie ajutată, dacă se dorește ca ea să devină o democrație capabilă să se ajute singură și să se respecte.

Statele Unite trebuie să furnizeze această asistență. Noi am extins deja pentru Grecia anumite tipuri de sprijin economic, dar acestea sunt inadecvate situației. Nu există nici o altă țară careia să i se poată adresa Grecia democratică. Nici o altă națiune nu este doritoare și capabilă să furnizeze sprijinul necesar pentru un guvern grec democratic. Guvernul britanic, care a ajutat și ajută Grecia, nu mai poate oferi ajutor economic și financiar suplimentar după 31 martie. Marea Britanie se găsește în situația de a reduce sau lichida angajamentele ei în anumite părți ale lumii, inclusiv în Grecia.

Am luat în considerare cum ar putea interveni Națiunile Unite în această criză. Dar situația este atât de urgentă, încât necesită o acțiune imediată, iar Națiunile Unite și organismele sale aferente nu se află în poziția de a putea oferi acel ajutor care este necesar.

Este important de observat că guvernul grec a cerut ajutorul nostru în utilizarea eficientă a asistenței financiare și de altă natură pe care noi o putem acorda Greciei, precum și în îmbunătățirea administrației sale publice. Este de maximă importanță ca noi să supervizăm utilizarea oricăror fonduri disponibilizate pentru Grecia, astfel încât orice dolar cheltuit să contribuie la realizarea unei Grecii de sine stătătoare și să ajute la contruirea unei economii pe care o democrație sănătoasă să poată înflori.

⁸² U. S. Congress, *Congressional Record*, 80th Congress, 1st Session, Government Printing Office, Washington D. C., XCIII, 1947, pp. 1980-1981.

Nici un guvern nu este perfect. Una din principalele virtuți ale democrației este aceea că defectele sunt întotdeauna vizibile și, în cadrul proceselor democratice, pot fi focalizate și corectate. Guvernul Greciei nu este perfect. Cu toate acestea, el reprezintă 85% dintre membrii Parlamentului grec rezultat din alegerile de anul trecut. Observatorii străini, inclusiv 692 de americani, au considerat aceste alegeri ca fiind expresia adevărată a opiniilor poporului grec. Guvernul grec a lucrat într-o atmosferă de haos și extremism. El a făcut greșeli. Acordarea de ajutor acestei țări nu înseamnă că Statele Unite se identifică cu tot ce a făcut sau va face guvernul grec. Noi am condamnat în trecut și condamnăm și acum măsurile extremiste ale dreptei sau ale stângii. Am recomandat în trecut toleranță și la fel procedăm și acum.

Vecina Greciei, Turcia, merită și ea atenția noastră. Viitorul Turciei ca stat independent și sănătos din punct de vedere economic este în mod limpede nu mai puțin important pentru popoarele doritoare de pace din lume decât viitorul Greciei. Circumstanțele în care se găsește Turcia astăzi sunt, în bună măsură, diferite de acelea din Grecia. Turcia a fost ocolită de dezastrele care au copleșit Grecia. Iar în timpul războiului, Statele Unite și Marea Britanie au furnizat Turciei ajutor material. Cu toate acestea, Turcia are nevoie acum de sprijinul nostru. De la război încoace, Turcia a căutat să obțină asistență financiară din partea Marii Britanii și a Statelor Unite, pe motiv că realizarea modernizării este necesară pentru menținerea integrității sale naționale. Această integritate este esențială pentru salvarea ordinii din Orientul Mijlociu. Guvernul britanic ne-a informat că, datorită propriilor sale dificultăți, nu mai poate extinde ajutorul său financiar către Turcia. Ca și în cazul Greciei, dacă Turcia urmează să primească asistența de care are nevoie, atunci doar Statele Unite pot să o furnizeze. Noi suntem singura țară capabilă să ofere acest ajutor.

Eu sunt perfect conștient de implicațiile majore pe care le-ar avea extinderea asistenței Statelor Unite pentru Grecia și Turcia, și voi discuta acum cu Dvs. aceste implicații. Unul din obiectivele primordiale ale politicii externe a Statelor Unite este crearea condițiilor și care noi și alte națiuni vom fi capabili să punem în practică un mod de viață eliberat de asuprire. Aceasta a fost chestiunea fundamentală a războiului cu Germania și Japonia. Victoria noastră a fost obținută împotriva țărilor care au voit să impună voința lor, și modul lor de viață, asupra celorlalte națiuni.

Pentru a asigura dezvoltarea pașnică a națiunilor, eliberate de asuprire, Statele Unite au jucat un rol important în fondarea Națiunilor Unite. O.N.U. este concepută pentru a asigura independența și libertatea durabile pentru toți membrii săi. Noi nu ne vom atinge obiectivele, dacă nu dorim să ajutăm popoarele eliberate să-și mențină instituțiile lor libere și integritatea lor națională împotriva mișcărilor agresive, care caută să impună regimuri totalitare. Aceasta nu este decât o recunoaștere deschisă a faptului că regimurile totalitare impuse popoarelor libere subminează fundamentele păcii internaționale și, în consecință, securitatea Statelor Unite.

Popoarele dintr-un număr de țări ale lumii le-au fost impuse recent, împotriva voinței lor, regimuri totalitare. Guvernul Statelor Unite a protestat în repetate rânduri împotriva presiunilor și intimidărilor făcute, prin violarea înțelegerilor de la Ialta, asupra Poloniei,

României și Bulgariei. Trebuie să declar, de asemenea, că într-un număr de alte țări au avut loc evoluții similare.

În momentul actual al istoriei universale, aproape fiecare națiune trebuie să aleagă între modurile de viață alternative. Alegerea, mult prea des, nu este una liberă. Un mod de viață este bazat pe voința majorității și se distinge prin instituții libere, guvernare reprezentativă, alegeri libere, garanții pentru libertatea individuală, libertatea cuvântului și a religiei și eliberarea de opresiunea politică. Al doilea mod de viață are la bază voința unei minorități impusă cu forța asupra majorității. Fundamentele sale sunt teroarea și opresiunea, presa și radioul controlate, alegeri aranjate și suprimarea libertății personale.

Eu cred că politica Statelor Unite trebuie să fie aceea de sprijinire a popoarelor libere care rezistă încercărilor de subjugare de către minorități înarmate sau prin presiuni externe. Cred că noi trebuie să sprijinim popoarele libere să-și realizeze destinele lor. Cred că ajutorul nostru trebuie să constea, în principal, în asistență financiară și economică, care este esențială pentru stabilitatea economică și pentru procesele politice normale.

Lumea nu este statică și *status quo*-ul nu este intangibil. Însă nu putem permite modificarea *status quo*-ului, violându-se Carta Națiunilor Unite, prin metode precum coerciția sau prin subterfugii ca infiltrarea politică. Prin ajutorarea națiunilor libere și independente să-și mențină libertatea, Statele Unite vor pune în practică principiile Cartei Națiunilor Unite.

Este necesară doar o privire pe o hartă, pentru a înțelege că supraviețuirea și integritatea națiunii grecești sunt de o importanță gravă dintr-o perspectivă mult mai largă. Dacă Grecia va cădea sub controlul unei minorități înarmate, efectul asupra vecinei sale, Turcia, va fi imediat și serios. Confuzia și dezordinea se pot răspândi, foarte bine, în întreg Orientul Mijlociu. În plus, dispariția Greciei ca stat independent va avea un efect profund asupra acelor țări de Europa ale căror popoare luptă cu mari eforturi să-și mențină libertățile și independența lor. (...) Ar fi o tragedie indiscutabilă dacă aceste țări, care au luptat atâta timp împotriva unor greutăți copleșitoare, ar pierde victoria pentru care au sacrificat atâtea lucruri. Prăbușirea instituțiilor libere și pierderea independenței vor fi dezastruoase, nu numai pentru ele, ci și pentru întreaga lume. Descurajarea și spectrul eșecului vor covârși imediat mulțimea de popoare vecine care luptă să-și mențină libertatea și independența. Dacă vom eșua să ajutăm Grecia și Turcia în acest moment hotărâtor, efectele asupra Occidentului, ca și cele asupra Orientului, vor fi serioase și pe termen lung. Trebuie să acționăm imediat și hotărât!

De aceea, rog Congresul să ofere autoritatea de a ajuta Grecia și Turcia cu suma de 400 milioane \$ în perioada de până la 30 iunie 1948. Cerând aceste fonduri, am luat în considerare suma maximă de asistență care va fi furnizată Greciei, în afară de cele 350 milioane \$ pe care eu le-am cerut recent Congresului pentru prevenirea foametei și a suferinței în țările devastate de război. În completarea acestor fonduri, rog Congresul să autorizeze detașarea de personal civil și militar în Grecia și Turcia, la cererea acestor țări, pentru a îndeplini sarcini legate de reconstrucție și cu scopul de a supraveghea utilizarea asistenței materiale și financiare. Recomand, de asemenea, autorizarea furnizării de instrucție și pregătire personalului grec și turc selectat. În sfârșit, solicit Congresului să-mi ofere autoritatea de a utiliza cele mai rapide și mai eficiente

metode pentru a livra produsele de primă necesitate, materialele și echipamentele, în cazul în care cererea de fonduri va fi aprobată. Dacă alte fonduri sau altă autorizare vor fi necesare pentru țelurile indicate în acest mesaj, nu voi ezita să prezint situația în fața Congresului. În legătură cu acest subiect, ramurile executivă și legislativă ale guvernării trebuie să lucreze împreună. Ne angajăm într-o cursă serioasă. N-aș recomanda așa ceva, dacă ar exista vreo alternativă consistentă.

Statele Unite au contribuit cu 341 miliarde \$ la câștigarea celui de-al doilea război mondial. Aceasta este o investiție în libertatea și pacea lumii. Asistența pe care eu o recomand pentru Grecia și Turcia reprezintă un pic mai mult decât o zecime din 1% din această investiție. Este o chestiune de bun simț ca noi să ne protejăm această investiție și să fim siguri că ea nu a fost în zadar.

Semințele regimurilor totalitare sunt hrănite de către mizerie și nevoi. Ele se răspândesc și cresc în pământul rău al sărăciei și al confruntării. Ele ating maturitatea atunci speranța unui popor moare. Noi trebuie să ținem în viață această speranță! Popoarele libere din lume așteaptă de la noi sprijin în menținerea libertăților lor. Dacă suntem ezitanți în conducerea noastră, putem pune în pericol pacea mondială și, cu siguranță, bunăstarea propriei noastre națiuni. Mari responsabilități a plasat asupra noastră evoluția rapidă a evenimentelor. Sunt încrezător că vom face față în mod onest acestor responsabilități.

3. George C. Marshall, discurs la Harvard University, 5 iunie 1947⁸³

Nu este nevoie să vă spun, Domnilor, că situația mondială este foarte gravă. Acest lucru este evident pentru toți oamenii inteligenți. Cred că o dificultate este aceea că problematica este una de o asemenea complexitate, încât chiar masa de fapte prezentată publicului de către presa scrisă și cea audio complică suplimentar accesul omului obișnuit la înțelegerea clară a situației. În plus, oamenii din țara noastră se găsesc la mare distanță de zonele cu probleme de pe glob și este greu pentru ei să înțeleagă necazurile și reacțiile corespunzătoare ale unor oameni care suferă de mult timp, precum și efectul acestor reacții asupra guvernelor lor, din perspectiva eforturilor noastre de a promova pacea în lume.

Luându-se în considerare necesitățile pentru reabilitarea Europei, pierderile de vieți omenești, distrugerea vizibilă a orașelor, fabricilor, minelor și căilor de comunicație au fost estimate corect, dar a devenit evident în ultimele luni faptul că distrugerea de la suprafață este probabil mai puțin serioasă decât dizlocarea întregului mecanism al economiei europene. În ultimii zece ani condițiile au fost în mare măsură anormale. Pregătirea febrilă pentru război și susținerea și mai febrilă a efortului de război au încorsetat economiile naționale pe toate planurile. ... Sub dominația arbitrară și distructivă a naziștilor, în fond orice întreprindere a fost inclusă în mașina de război germană. Legăturile comerciale străvechi, instituțiile private, băncile, companiile de asigurări și cele de navigație au dispărut prin decapitalizare, au fost absorbite prin

⁸³ *A Decade of American Foreign Policy; Basic Documents, 1941-49*, Senate Document 123, 81st Congress, 1st Session, Government Printing Office, Washington D. C., 1950, pp. 1268-1270.

naționalizare sau au fost, pur și simplu, distruse. În multe țări, încrederea în moneda locală a suferit un șoc sever. Prăbușirea structurii de afaceri a Europei în timpul războiului a fost completă. Refacerea a fost blocată de faptul că, doi ani de la încheierea ostilităților, nu s-a putut ajunge la o înțelegere în privința păcii cu Germania și Austria. Dar chiar dacă s-ar fi găsit o soluție mai promptă pentru aceste probleme dificile, reabilitarea structurii economice a Europei va presupune, în mod evident, un timp mai îndelungat și un efort mai mare decât s-a prevăzut.

Există un aspect al acestei probleme care este și interesant, și grav. Fermierul a produs întotdeauna alimente pentru a le schimba cu alte lucruri necesare vieții, produse de locuitorii orașelor. Această diviziune a muncii reprezintă baza civilizației moderne. În acest moment ea este amenințată cu prăbușirea. Industriile urbane nu produc bunurile potrivite pentru a fi schimbate cu alimentele furnizate de fermier. Există o penurie acută de materii prime și combustibili. Mecanismul economic lipsește sau dă rateuri. Fermierii sau țăranii nu pot găsi la vânzare produsele pe care doresc să la achiziționeze; astfel că vânzarea pe bani a produselor fermei sale, bani ce nu-i sunt buni la nimic, îi pare fermierului o afacere neprofitabilă. În consecință, el a renunțat să mai cultive cereale pe multe dintre terenuri, folosite acum ca pășuni. Țăranii produc alimente pentru a le stoca pentru ei și familiile lor, oricâtă nevoie ar avea de haine sau de alte lucruri obișnuite ale civilizației. În acest timp, cei de la orașe se confruntă cu mari lipsuri de alimente și combustibili. Astfel, guvernele sunt forțate să folosească bani și credite din străinătate pentru a procura aceste produse pe piața externă. Acest proces epuizează rapid fondurile care sunt strict necesare reconstrucției. În acest mod, această situație extrem de gravă evoluează cu repeziciune, ceea ce dăunează întregii lumi. Sistemul modern de diviziune a muncii pe care se bazează schimbul de produse se află în prag de colaps.

Esența problemei este aceea că necesitățile Europei, în următorii trei sau patru ani, în privința alimentelor din afară și a altor produse vitale - în principal din America - sunt cu mult mai mari decât capacitatea ei actuală de a plăti, astfel încât va trebui să beneficieze de ajutor suplimentar sau va trebui să facă față unei deteriorări economice, sociale și politice extrem de grave. Remediul constă în spargerea cercului vicios și în restaurarea încrederii popoarelor europene în viitorul economic al țărilor lor și al Europei ca întreg. Producătorul de bunuri și fermierul din această regiune a lumii trebuie să fie capabili și dornici să-și schimbe produsele pe bani, astfel încât valoarea acestora din urmă să capete consistență.

În afară de efectul demoralizator asupra întregii lumi și de posibilitățile perturbatoare ce ar putea rezulta din disperarea popoarelor respective, consecințele asupra economiei Statelor Unite trebuie să fie evidente. Este logic că Statele Unite trebuie să facă tot ce le stă în putință pentru a ajuta la restaurarea unei sănătăți economice normale în lume, fără de care nu va exista stabilitate politică și nici pace. Politica noastră nu este direcționată împotriva vreunei țări sau doctrine, ci împotriva foamei, sărăciei, disperării și haosului. Scopul ei trebuie să fie renașterea în lume a unei economii funcționale, astfel încât să permită apariția condițiilor sociale și politice în care instituțiile libere pot exista. Asistența noastră, în opinia mea, nu trebuie concepută pe o bază fragmentară, în funcție de crizele care apar. Orice asistență pe care guvernul nostru o poate oferi în viitor trebuie să fie o cură, nu un paliativ. Orice guvern care va dori asistență în scopul

reconstrucției va găsi, sunt sigur, o cooperare totală din partea guvernului Statelor Unite. Orice guvern care acționează cu scopul de a bloca refacerea altor țări nu se poate aștepta la ajutor din partea noastră. Mai mult decât atât, guvernele, partidele politice sau grupurile care încearcă să perpetueze mizeria umană, pentru a profita de ea din punct de vedere politic sau în alt fel, vor trebui să facă față opoziției Statelor Unite.

Este deja evident faptul că, înainte ca guvernul Statelor Unite să poată să-și sporească eforturile de a îmbunătăți situația și să ajute lumea europeană în startul său spre refacere, trebuie să se realizeze o înțelegere între țările Europei în privința necesităților situației date și în privința acțiunilor pe care le vor face propriile guverne pentru a înlesni ceea ce va face guvernul american. Nu va fi nici potrivit și nici eficient ca noi să concepem unilateral un program care să contribuie la plasarea Europei pe propriile picioare din punct de vedere economic. Aceasta este treaba europenilor. Eu cred că inițiativa trebuie să vină din Europa. Rolul nostru trebuie să constea într-un sprijin prietenesc în schițarea unui program european și în ajutorul ulterior, în limita posibilităților, pentru a pune în practică un asemenea program. Programul trebuie să fie unul comun, încheiat de un număr de națiuni europene, dacă nu chiar toate.

O componentă esențială a oricărei acțiuni încununate de succes din partea Statelor Unite o reprezintă înțelegerea de către poporul american a caracterului problemei și a remediilor ce urmează să fie aplicate. Pasiunea politică și prejudecățile nu trebuie lăsate să acționeze. Cu înțelepciune și cu bunăvoință din partea poporului nostru, vom putea face față acesteia responsabilități enorme pe care istoria a plasat-o în mod clar înaintea țării noastre, iar dificultățile pe care eu le-am schițat pot și vor fi depășite.

D. De ce s-a produs o detensionare în războiul rece după 1953 și ce formă a luat aceasta?

(a) **Moartea lui Stalin** în martie 1953 a reprezentat probabil punctul de plecare al detensionării relațiilor Est-Vest, noii lideri de la Kremlin (Malenkov, Bulganin și Hrușciiov) dorind să-și îmbunătățească relațiile cu Occidentul. Motivele din spatele acestei dorințe ar putea fi legate și de faptul că în august 1953 sovieticii, urmându-i îndeaproape pe americani, au ajuns să dețină bomba cu hidrogen, producându-se astfel un echilibru, cel puțin aparent, din perspectiva tehnologiei nucleare. Altfel spus, începea să se manifeste principiul descurajării nucleare: părea de neconceput ca cineva să aibă curajul să utilizeze armamentul atomic. Nikita Hrușciiov și-a explicat noua politică într-un discurs faimos din februarie 1956, în care l-a criticat pe Stalin și a spus că o “coexistență pașnică” cu Occidentul nu era numai posibilă, dar și vitală: “... există numai două căi - sau coexistență pașnică, sau cel mai distructiv război din istorie. Nu există o a treia cale”. Asta nu însemna că Hrușciiov renunțase la ideea unei lumi dominate de comuniști; aceasta urma să vină, însă se va realiza atunci când puterile occidentale vor aprecia superioritatea sistemului economic sovietic, și nu atunci când vor fi înfrânte în război. În același fel, Hrușciiov spera să câștige statele neutre de partea comunismului prin intermediul asistenței economice furnizate.

(b) **Destinderea** s-a manifestat în mai multe feluri. Spre exemplu, în 1955 rușii s-au declarat de acord să renunțe la bazele lor militare din Finlanda, Bulganin întâlnindu-se la Geneva cu președintele american Dwight Eisenhower, iar în decembrie același an sovieticii nu au mai blocat prin veto admiterea în Organizația Națiunilor Unite a 16 noi state. Divergențele sovieto-iugoslave au fost puse în surdină, iar Hrușcirov l-a vizitat pe Tito; Cominformul a fost abandonat, acordându-se o mai mare libertate statelor-satelit (aprilie 1956). Iar evenimentul cel mai sugestiv în privința destinderii internaționale l-a reprezentat realizarea unei înțelegeri în privința Austriei, prin semnarea, în mai 1955, a Tratatului de Stat Austriac. În 1945, și Austria fusese împărțită în zone de ocupație, capitala, Viena, fiind în zona sovietică. Însă, spre deosebire de Germania, s-a acceptat formarea unui guvern central austriac, deoarece Austria nu era considerată o țară înfrântă, ci una eliberată de sub dominația nazistă. Guvernul austriac deținea doar puteri limitate, iar problemele cu care se confrunța erau asemănătoare cu cele din Germania, deoarece occidentalii și sovieticii aveau abordări similare ca și în cazul german. Americanii, britanicii și francezii au promovat reconstrucția și refacerea în zonele lor de ocupație, în timp ce sovieticii au insistat pe achitarea, mai ales în natură, a unor reparații consistente, epuizante pentru statul austriac. Se părea că nu se va reuși ajungerea la vreo înțelegere, însă la începutul lui 1955 rușii au devenit brusc cooperanți și s-a putut semna tratatul din luna mai. O cauză probabilă a acestei schimbări de atitudine a fost teama rusească cu privire la o posibilă unire între R.F.G. și zonele occidentale de ocupație din Austria. În conformitate cu tratatul, toate trupele străine au fost retrase, iar Austria a devenit independentă în cadrul frontierelor ei din 1937. Nu-i era permis să se unească cu Germania, forțele ei armate erau strict limitate, ea urmând să rămână neutră în cazul oricărui conflict. În același timp, nu se putea alătura nici unei organizații de natură politico-militară sau economică aparținând vreunui din cele două blocuri adverse.

(c) Cu toate acestea, în realitate, **destinderea a fost doar parțială**. Politica lui Hrușcirov era un amestec curios pe care liderii occidentali l-au considerat uneori greu de înțeles. Pe lângă mișcările conciliante descrise mai sus, liderul de la Moscova răspundea cu promptitudine la orice îi părea o amenințare externă pentru blocul comunist și nu era dispus să relaxeze dominația de ansamblu asupra sateliților Uniunii Sovietice, așa cum au descoperit maghiarii în 1956.

(c.1) În 1955 a fost semnat **Pactul de la Varșovia** între Uniunea Sovietică și statele din Europa răsăriteană, la scurt timp după admiterea R.F.G.-ului în N.A.T.O.. Pactul era un tratat declarat defensiv, dar a fost perceput în Occident drept o acțiune agresivă.

(c.2) Rușii au continuat să fabrice **armament nuclear**, ei testând până în 1957 rachetele balistice intercontinentale și lansând în spațiu primul satelit, Sputnik 1, operațiuni ce au stârnit anxietăți în Occident.

(c.3) Situația de la **Berlin** a determinat o recrudescență a tensiunii. În 1958, Hrușcirov a anunțat că U.R.S.S. nu mai recunoaște drepturile puterilor occidentale asupra Berlinului de Vest. Însă americanii au anunțat că nu sunt dispuși să cedeze. În 1961, Hrușcirov a sugerat din nou, de această dată noului președinte John Fitzgerald Kennedy, că Occidentul ar trebui să se retragă de la Berlin. Comuniștii erau profund deranjați de numărul mare de refugiați care fugeau din R.D.G. în Berlinul de Vest - cam 200 000 pe an, adică aproximativ 3 milioane în perioada 1945-1960.

Deoarece Kennedy a refuzat, în august 1961 a fost ridicat așa-numitul “**Zid al Berlinului**”, o monstruoasă de circa 50 de km., ce-i izola nu atât pe vest berlinezi, cât mai ales pe germanii din R.D.G. de conașionalii lor și de lumea liberă.

(c.4) Criza rachetelor din 1962 a fost cel mai tensionat incident din întregul război rece. Criza s-a produs atunci când același Kennedy a solicitat retragerea rachetelor rusești din Cuba, deci de la mai puțin de 200 de km. de coasta americană. Cele două superputeri păreau a se afla în pragul unui război nuclear, dar Hrușciiov a fost în cele din urmă de acord să renunțe la plasarea rachetelor în Cuba. Criza a avut rezultate importante, mai ales din perspectiva faptului că lumea a înțeles enormitatea a ceea ce s-ar fi putut întâmpla. Drept urmare, s-a produs o anumită reducere a tensiunii internaționale, concretizată în instalarea unei legături telefonice directe între Moscova și Washington și în semnarea, în iulie 1963, a unui tratat sovieto-americo-britanic de interdicție a desfășurării testelor nucleare în altă parte decât în subteran.

II. Europa occidentală postbelică: evoluții politice și integrare

A. Principalele evenimente

În 1945 o mare parte a Europei se afla în ruine; Bătrânul Continent nu mai domina lumea și părea incapabil să reziste expansiunii comuniste. În această situație, mulți oameni au conștientizat faptul că Europa putea fi reconstruită și apărată numai printr-un efort comun în plan militar, economic și politic. Drumul către o Europă occidentală unificată a fost marcat de înființarea N.A.T.O. și cea a Consiliului Europei (ambele în 1949), iar etapa cea mai importantă a procesului de integrare europeană a debutat o dată cu apariția Comunității Economice Europene (C.E.E.) în 1957. Entuziasmul britanic față de o astfel de cooperare s-a dezvoltat mai reținut decât în alte țări, în special datorită temerii ce viza periclitarea suveranității naționale. Marea Britanie a refuzat oferta de a se alătura C.E.E. în 1957; când și-a schimbat părerea în 1961, Franța a blocat admisia britanică; abia în 1972 Marea Britanie a devenit, în cele din urmă, membră a organismului integrativ european.

Statele Europei occidentale s-au refăcut surprinzător de repede de pe urma efectelor războiului, mulțumită unei combinații între ajutorul american prin intermediul Planului Marshall, o creștere în cererea mondială de produse europene, unele progrese tehnologice și o planificare atentă din partea guvernelor din diversele țări vest europene. În anii ‘60 inflația a început să devină o problemă, iar la mijlocul anilor ‘70 creșterea prețurilor la produsele petroliere a accentuat inflația, sporind, în același timp, și șomajul. Ulterior, în anii ‘80-’90 situația s-a stabilizat, creșterea economică fiind una lentă, dar sigură, în pofida crizei mondiale.

B. Creșterea unității în Europa occidentală

(a) În toate țările Europei apusene erau oameni din toate părțile spectrului politic care credeau în necesitatea unei cooperări strânse între țările din regiune, iar unii gândeau chiar în termenii unei **Europe federale unite**, potrivit modelului Statelor Unite ale Americii.

Raționamentul era simplu: doar printr-un efort de cooperare și prin punerea în comun a resurselor ar fi putut Europa să se refacă de pe urma ravagiilor războiului. Țările vest europene erau prea mici pentru a fi viabile separat din punct de vedere economic sau strategic într-o lume dominată de cele două superputeri, S.U.A. și U.R.S.S.. De asemenea, o abordare de tip comunitar ar fi îndepărtat sau chiar eliminat posibilitatea unor conflicte între țările apusene, conflicte de genul celor din veacul al XIX-lea sau din prima jumătate a secolului al XX-lea. În plus, amenințarea rusească părea mai ușor de blocat printr-un efort comun. Unul dintre promotorii ideii potrivit căreia Europa urma să mai joace roluri semnificative pe plan mondial numai dacă se unifica a fost Winston Churchill. Într-un discurs din martie 1943, el a vorbit despre necesitatea unui Consiliu al Europei, iar la Zurich, în 1946, a argumentat faptul că, doar ca State Unite ale Europei, țările europene vor mai putea însemna ceva pe plan internațional.

(b) Deși federaliștii au fost extrem de dezamăgiți de eșecul realizării unei integrări imediate și complete, singura soluție practică ce a putut fi găsită a fost aceea a **funcționalismului**, o abordare graduală, cu pași mici, în acele domenii unde integrarea se putea manifesta.

(b.1) Organizația pentru Cooperare Economică Europeană (O.C.E.E.) a fost prima inițiativă pe calea spre unitate; a fost fondată în 1947 ca un răspuns la oferta americană de asistență, cunoscută sub numele de Planul Marshall; organizația era alcătuită la început din cele 16 țări ce acceptaseră ajutorul financiar american. Prima sa funcție, îndeplinită cu succes în următorii patru ani, a fost reprezentată de gestionarea și împărțirea sumelor de bani sosite din S.U.A.. Ulterior, organizația s-a ocupat, din nou cu eficiență, de încurajarea comerțului între statele membre prin reducerea restricțiilor. A fost ajutată și de organismul de pe lângă O.N.U. - Acordul General pentru Tarife și Comerț (A.G.T.C. sau G.A.T.T.) -, a cărui sarcină primordială viza reducerea taxelor vamale, și de către Uniunea Europeană de Plăți (U.E.P.), ce își propunea să încurajeze comerțul printr-o îmbunătățire a sistemului de plăți între statele membre, astfel încât fiecare țară să-și poată utiliza moneda proprie. O.C.E.E. a avut realizări atât de notabile, încât comerțul dintre statele membre s-a dublat într-o perioadă de șase ani. Atunci când S.U.A. și Canada s-au alăturat organizației în 1961, ea și-a schimbat denumirea în Organizația pentru Cooperare Economică și Dezvoltare (O.C.E.D.), iar apoi au intrat în structura respectivă Japonia, Australia și alte țări.

(b.2) Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (N.A.T.O.) a fost fondată în 1949, cu scop de apărare în comun în cazul în care unul dintre membri ar fi fost atacat. Războiul din Coreea a determinat S.U.A. să solicite și să obțină plasarea forțelor N.A.T.O. sub un comandament centralizat; a fost înființat lângă Paris un cartier general european al forțelor armate ale organizației. Până la sfârșitul lui 1955, N.A.T.O. a părut a se dezvolta impresionant: forțele disponibile pentru apărarea Europei apusene au sporit de patru ori. Însă apoi au început să apară probleme: francezi nu erau încântați de rolul dominant jucat de americani; în 1966 președintele de Gaulle a retras trupele franceze de sub autoritatea comandamentului unic, astfel încât militarii francezi și politica nucleară a Franței să nu mai fie sub controlul unui nefrancez.

Iar din punctul de vedere al armamentului convențional, în anii '70-'80, N.A.T.O. era net inferioară Organizației Tratatului de la Varșovia. Oricum, după victoria occidentală în războiul rece, organizația nord-atlantică a intrat într-o anumită criză de identitate, coordonatele dezvoltării sale viitoare fiind destul de greu detectabile în acest moment.

(b.3) Consiliul Europei, apărut în 1949, a reprezentat o tentativă, în mare parte eșuată, în direcția unității politice. Inițial, organizația a cuprins zece state. Sediul a fost (și a rămas) la Strasbourg. Datorită influenței britanice, instituția parlamentară nu dispune de puteri reale. Adunarea, compusă din deputați aleși, votează, cu majoritate de două treimi, rezoluții care sunt transmise Cimitetului de Miniștri. Acesta ia decizii în unanimitate. Curtea Europeană a Drepturilor Omului este rezultatul “Convenției europene pentru protecția drepturilor omului și a libertăților fundamentale” (4 noiembrie 1950). Acest mecanism juridic important garantează un nivel minim de respectare a drepturilor fundamentale ale omului de către administrațiile și tribunalele democrațiilor europene și permite examinarea recursurilor individuale ale cetățenilor împotriva propriilor jurisdicții naționale. În ciuda numeroaselor convenții interguvernamentale privind sănătatea, mediul, cooperarea regională, transporturile etc., activitatea Consiliului Europei a fost discretă în privința integrării europene începând cu anii '60. Descompunerea blocului comunist după 1989 a permis acestei instituții să joace cartea paneuropeană și să devină prima structură de integrare a noilor democrații. Consiliul Europei contribuie la “securitatea democratică” a continentului și număra, în 1995, 34 de membri.

C. “Părinții fondatori” ai integrării europene

Așa-numiții “părinți fondatori” ai integrării europene au jucat un rol major în startul procesului de unificare europeană: Jean Monnet (1888-1979), Robert Schuman (1886-1963), Konrad Adenauer (1876-1967) și Alcide De Gasperi (1881-1954). Monnet a fost “inspiratorul” și “vizionarul”, iar ceilalți au fost reprezentanții voinței politice cu privire la integrare. Toți aveau niște caracteristici comune ce s-au dovedit vitale la finele anilor '40 și începutul anilor '50. Toți erau creștini-democrați, conferind deci o anumită coerență politică începutului procesului de unificare europeană. Erau, în același timp, apropiați de “oamenii în negru”, adică de prelații catolici, ideea creștină conferind substanță legăturilor dintre oameni și națiuni, iar susținerea pe care Vaticanul a acordat-o procesului de integrare europeană meritând să fie remarcată. Totodată, erau și așa-numiți “oameni ai frontierelor” - Schuman era din Lorena, Adenauer era din Renania, iar Gasperi se născuse în Imperiul Austro-Ungar -, deci erau familiarizați cu multilingvismul și multiculturalismul, fiind mai predispuși să înțeleagă alteritatea. În sfârșit, toți au beneficiat de o *lingua franca*, limba germană, ceea ce a facilitat enorm comunicarea directă și apropierea dintre ei.

D. Primii pași concreți în direcția integrării, în ciuda unor obstacole marcante, au fost:

(a) Înființarea Uniunii Benelux, convenită în 1944 de către guvernele în exil ale Olandei, Belgiei și Luxemburgului. Era o asociație vamală și comercială, care a devenit operativă în 1947.

(b) Prin **Tratatul de la Bruxelles** din 1948, Marea Britanie și Franța s-au alăturat celor trei țări din Benelux pentru a promova “colaborarea militară, economică, socială și culturală” dintre ele. În timp ce colaborarea în plan militar a condus în cele din urmă la înființarea N.A.T.O., în privința cooperării economice, următorul pas a fost:

(c) Fondarea în 1951 a **Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului (C.E.C.O.)**. Era concretizarea planului Schuman, după numele ministrului francez de Externe, care spera ca prin implicarea R.F.G.-ului să îmbunătățească relațiile franco-germane și să sporească eficiența industriei europene. Șase țări au fost membre fondatoare: Franța, R.F.G., Italia, Belgia, Olanda și Luxemburg. Au fost eliminate toate obligațiile și restricțiile privitoare la comerțul cu fier, cărbune și oțel, creându-se o Înalță Autoritate, ce avea sarcina de a administra comunitatea și de a realiza un program comun de dezvoltare. Singura dezamăgire a federaliștilor a fost aceea că Marea Britanie nu a dorit să se alătore, deoarece a refuzat să atribuie controlul asupra unei părți importante din industria sa unei autorități supranaționale. Cu toate acestea, C.E.C.O. s-a bucurat de un succes remarcabil, producția de oțel sporind cu 50% în primii cinci ani, astfel încât cei șase membri au decis să extindă sfera de activitate a comunității, pentru a cuprinde toate produsele economiilor lor

E. Înțelegerile prin care era înființată Comunitatea Economică Europeană (C.E.E.) au fost semnate la Roma în 1957 și au intrat în vigoare la 1 ianuarie 1958. Cele șase țări urmau să înlăture gradual toate taxele vamale și să stabilească un tarif vamal extern unic, astfel încât să se producă o concurență liberă și o piață comună. De asemenea, tratatul de la Roma vorbea despre îmbunătățirea condițiilor de muncă și de viață, despre dezvoltarea industrială, despre încurajarea dezvoltării regiunilor înapoiate ale lumii, despre menținerea păcii și a libertății, ca și despre promovarea unei uniuni mai strânse între popoarele Europei. Era evident faptul că liderii celor șase țări membre aveau în vedere realizarea pe viitor a ceva mai mult decât doar o piață comună. Până în 1967, mecanismul menit să asigure funcționarea C.E.E. a fost constituit și perfecționat, el cuprinzând Comisia europeană (organul de conducere), Consiliul Miniștrilor, Adunarea europeană (forul reprezentativ, ce include, din 1979, delegați aleși în mod direct de cetățenii cu drept de vot din cadrul statelor membre), un Secretariat și o Curte de Justiție. Asociată cu C.E.E. era și EURATOM, o organizație în cadrul căreia cele șase țări membre urmau să colaboreze în vederea dezvoltării și controlării energiei atomice. Ca și C.E.C.O., Comunitatea Economică Europeană a avut un start lansat. În mai puțin de cinci ani, ea a devenit cel mai mare exportator pe plan mondial, cel mai mare consumator de materii prime și era pe locul al doilea, după Statele Unite, în materie de producție de oțel. Însă, și de această dată, Marea Britanie a refuzat să se alătore.

F. De ce Marea Britanie a refuzat participarea în cadrul C.E.E.?

A fost probabil o ironie a istoriei faptul că, deși Winston Churchill (prim-ministru până în 1955) fusese unul dintre cei mai activi susținători ai conceptului de Europă unită, nici laburiștii, nici conservatorii britanici n-au dorit în anii ‘50 să-și alătore țara procesului de integrare

europăeană. Principala lor obiecție era aceea că, alăturându-se C.E.E., Marea Britaniei nu se va mai afla în postura de a-și controla economia, care va fi la discreția unei autorități supranaționale - Comisia europeană cu sediul la Bruxelles. În același timp, exista teama că relațiile privilegiate din cadrul Commonwealth-ului britanic vor fi desființate prin intrarea în C.E.E.; piața *Commonwealth*-ului, de circa 800 de milioane de locuitori, părea mai promițătoare decât aceea a comunității europene, de doar 165 de milioane de locuitori. De asemenea, britanicii nu doreau să-și riște relațiile lor privilegiate cu Statele Unite printr-o implicare prea profundă în integrarea economică europeană, proces pe care mulți europeni îl vedeau ulterior transformat în integrare politică.

Marea Britanie și alte țări din afara C.E.E. erau îngrijorate în privința faptului că se simțeau excluse de la comerțul cu cele șase țări comunitare, datorită impunerii unor tarife externe ridicate. În consecință, din inițiativă britanică s-a constituit în 1959 o Zonă Europeană a Comerțului Liber (Z.E.C.L./E.F.T.A.), la care s-au raliat Marea Britanie, Danemarca, Norvegia, Suedia, Elveția, Austria și Portugalia, țări care s-au angajat să elimine treptat taxele vamale din relațiile comerciale reciproce, însă fără a se menționa vreo politică economică comună. Însă în 1961 britanicii și-au schimbat punctul de vedere, iar guvernul Macmillan a anunțat că Marea Britaniei dorea să se alăture C.E.E..

G. De ce s-a schimbat atitudinea britanică față de C.E.E.?

În primul rând, până în 1961 devenise foarte clar faptul că C.E.E. se bucura de un succes remarcabil și fără participare britanică. Din 1953, producția industrială franceză sporise cu 75%, iar cea germană cu aproape 90%, în condițiile în care producția britanică crescuse cu doar 30%. Z.E.C.L./E.F.T.A. fusese un succes în materie de creștere a comerțului dintre membrii săi, însă rezultatele nu erau comparabile ca anvergură cu cele ale C.E.E.. În realitate, economia britanică părea a fi intrat într-o perioadă de stagnare, în comparație cu aceea a "celor șase". *Commonwealth*-ul britanic, în pofida mărimii sale, nu se putea compara, în materie de putere de cumpărare, cu C.E.E., iar Macmillan a subliniat faptul că nu exista un conflict de interese între participarea britanică la C.E.E. și comerțul din cadrul *Commonwealth*-ului: existau anumite indicii care sugerau că C.E.E. era dispusă să adopte un regim special față de țările din *Commonwealth*, atribuindu-le un statut de membru asociat, și față de țările din Z.E.C.L./E.F.T.A., care puteau să devină membre ale Comunității Economice Europene. Alt argument în favoarea intrării Marii Britanii în procesul de integrare economică europeană era acela că, în calitate de membră a C.E.E., ea va fi supusă unei competiții serioase ce urma să stimuleze economia britanică către un efort mai susținut și o eficiență mai mare. Macmillan chiar a subliniat faptul că Marea Britanie nu-și putea permite să rămână pe dinafară fie și în condițiile în care C.E.E. evolua spre o uniune politică.

Negocierile s-au deschis în octombrie 1961 și, în ciuda apariției anumitor dificultăți, a apărut ca un șoc veste că, în ianuarie 1963, președintele francez Charles de Gaulle a întrerupt convorbirile și a anunțat că Marea Britanie nu era pregătită pentru admiterea în C.E.E..

H. De ce s-au opus francezii admisiei britanicilor în C.E.E.?

În acel moment, de Gaulle a pretins că Marea Britanie se confrunta cu prea multe probleme economice și, de aceea, ar fi slăbit Comunitatea Economică Europeană. Deși coloniile franceze erau membri-asociați, el s-a opus acordării oricăror concesiuni pentru țările din *Commonwealth*, motivând prin faptul că s-ar epuiza resursele Europei. În Marea Britanie s-a sugerat faptul că de Gaulle dorea să domine în continuare Europa, iar britanicii ar fi devenit niște rivali de temut, iar legăturile lor strânse cu Statele Unite urmau să determine o neplăcută influență americană: s-ar fi realizat o “grupare atlantică colosală dependentă de America și aflată sub controlul ei”. De Gaulle mai era probabil deranjat de faptul că britanicii tocmai conveniseră, fără a-i consulta pe francezi, să primească rachete americane de tip Polaris. Președintele francez era hotărât să demonstreze că Franța era o mare putere și nu avea nevoie de asistența americană. În sfârșit, mai era și problema agriculturii franceze: C.E.E. își proteja fermierii prin impunerea de taxe vamale ridicate, astfel încât prețurile produselor agricole erau mai mari decât în Marea Britanie, a cărei agricultură era foarte eficientă și primea subsidii serioase pentru a menține prețuri scăzute. Dacă fenomenul ar fi continuat și după intrarea Marii Britanii în C.E.E., fermierii francezi, cu fermele lor mici și ineficiente, ar fi fost în dificultate datorită competiției cu cei britanici și chiar cu cei din *Commonwealth*.

În cele din urmă, deși Franța și-a reiterat veto-ul și în 1967, admiterea britanică în C.E.E. s-a produs la 1 ianuarie 1973 cu ajutorul a doi factori: după demisia lui de Gaulle în 1969, succesorul său, Georges Pompidou, era mai binevoitor față de Marea Britanie, iar noul prim-ministru conservator britanic, Edward Heath, un european angajat, a negociat cu hotărâre obstinată alăturarea britanică la procesul de integrare europeană. Irlanda și Danemarca au intrat și ele în C.E.E., iar în referendumul desfășurat în 1975 în Marea Britanie, 67% din cei care au votat și-au exprimat aprobarea față de participarea britanică. “Cei șase” deveniseră “cei nouă”; ar fi putut fi “cei zece”, dar cetățenii Norvegiei au respins prin referendum alăturarea țării lor la C.E.E..

I. Extinderea către Sud (1981-1986)

Dacă prima extindere, cea din 1973, a deplasat centrul de greutate al “Europei” spre Nord, cea de-a doua extindere, din anii ‘80, reinstaurează un anumit echilibru geografic, consolidează caracterul democratic al C.E.E., dar și produce confruntarea procesului integrării europene cu problemele dezvoltării economiilor mai puțin avansate.

(a) **Grecia**, asociată la C.E.E. din 1 noiembrie 1962, avusese relații externe foarte reci în perioada “regimului coloneilor” (1967-1974) și și-a depus candidatura pentru aderare în vara lui 1975. Tratatul de aderare a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1981. În pofida numeroaselor tranferuri financiare de care Grecia a beneficiat cu titlul de fonduri structurale, această țară rămâne tributară deficiențelor economice ce fac din ea “codașa” C.E.E.: rata inflației de aproape 20%, sectorul privat fărâmițat, sectorul public hipertrofiat și puțin productiv, contractarea de datorii și subdezvoltarea fac din Grecia un stat care are dificultăți în a se ridica la nivelul partenerilor săi

din Comunitate. În plus, sensibilitatea balcanică și mediteraneană a Greciei, diferendul cu Turcia asupra problemei cipriote și apropierea de regiunea cu potențial exploziv a fostei Iugoslavii influențează profund diplomația Atenei, indiferent dacă Grecia este guvernată de socialiștii din *PASOK* sau de conservatorii din *Nea Demokratia*.

(b) Spania, marcată de războiul civil din perioada 1936-1939 și izolată de Europa în timpul regimului generalului Franco, a reintrat în rândul democrațiilor în 1975. Aderarea sa la C.E.E., la 1 ianuarie 1986, la capătul unor lungi negocieri influențate de atitudinea rezervată a Franței, care se temea de concurența produselor agricole spaniole, a reprezentat un semn al noului elan politic european al Madridului. Spania regionalizată, constituită din 1978 în 17 regiuni autonome, pledează pentru o Europă descentralizată pe plan politic și solidară în plan economic. Chiar dacă, datorită încrederii investitorilor și dinamismului întreprinderilor sale, ea a recuperat parțial rămânerea în urmă față de restul Europei comunitare, Spania continuă să aibă nevoie de solidaritatea comunitară (subdezvoltarea sudului și a regiunilor periferice, rata șomajului de aproape 20%)

(c) Portugalia, care a cunoscut o izolare diplomatică asemănătoare cu cea a Spaniei după război, datorită regimului autoritar dominat de către Salazar, s-a alăturat C.E.E. la 1 ianuarie 1986. Participarea portugheză la procesul de integrare europeană a contribuit semnificativ la consolidarea tinerei republici și la intrarea sa în rândurile democrațiilor occidentale, ca și la dezvoltarea unei economii până atunci arhaice, dominată de o logică agrară și etatistă.

J. Prin semnarea, la 7 februarie 1992, și intrarea în vigoare, la 1 noiembrie 1993, a **Tratatului de la Maastricht**, a fost fondată Uniunea Europeană, ceea ce a indicat existența voinței politice de transformare a C.E.E., o entitate economică, într-o uniune dispunând de competențe politice. Uniunea Europeană este o federație, fără a fi numită însă ca atare. Proiectul tratatului făcea cunoscut acest lucru, dar cuvântul “federal” a fost eliminat din respect față de susceptibilitățile britanicilor. Renunțarea la acest cuvânt nu a afectat esența problemei, de vreme ce în toate tipurile de asociații politice, indiferent cum s-ar numi ele, problema de neevitat este aceea a delimitării puterilor între autoritățile aflate pe diverse paliere. În acest sens, tratatul afirmă principiul “subsidiarității”, care atribuie autoritate statului membru în toate cazurile de presupusă sau reală suprapunere între stat și Comunitate sau Uniune. Altfel spus, “Comunitatea nu intervine ... decât și doar în măsura în care obiectivele acțiunii respective nu pot fi realizate satisfăcător de către statele membre”.

K. “Europa celor cincisprezece” a devenit o realitate la 1 ianuarie 1995. După încheierea războiului rece și prăbușirea comunismului în Europa, alte trei țări s-au alăturat procesului de integrare europeană: Austria, Finlanda și Suedia. În alte două state, Elveția (1992) și Norvegia (1994) populația s-a opus, prin referendum, intrării în Uniunea Europeană. Austria, Suedia și Finlanda au profitat de sfârșitul antagonismului Est-Vest, care a făcut să devină caducă neutralitatea lor, statut ce le împiedica să se alăture integrării europene. Noile țări membre sunt dezvoltate din punct de vedere economic, nefiind deci o povară financiară pentru bugetul

Uniunii; ele sunt, în același timp, democrații vechi și stabile. Această extindere a confirmat atracția exercitată de Uniunea Europeană și funcția sa stabilizatoare în cadrul unui continent aflat în căutarea unei noi arhitecturi.

L. Obstacole, nereușite, dificultăți și erori în cadrul procesului de integrare europeană

(a) Datorită tensiunilor din cadrul războiului rece, determinate printre altele de războiul din Coreea de la începutul anilor '50, americanii au început să exercite presiuni pentru accelerarea procesului de dobândire a suveranității de către Republica Federală Germană. Pasul următor viza reînarmarea acesteia, însă Franța era dominată de anxietatea privitoare la refacerea puterii militare germane. René Pleven, ministrul francez al apărării, a propus ca unitățile germane să fie create și încorporate în cadrul unor divizii multinaționale, dar să nu se permită Germaniei să dețină o armată separată, un stat major general sau un ministru al apărării. Adoptând formula C.E.C.O., care tocmai fusese lansată din inițiativa Franței și urma să-și înceapă activitatea, Pleven a propus înființarea unei **Comunități Europene a Apărării (C.E.A.)**. Obiectivul francezilor era acela de a minimaliza efectivele militare germane și, în același timp, de a integra contribuția militară a Germaniei, atât din punct de vedere operațional, cât și politic, într-o organizație internațională. În mai 1952, au fost semnat în acest sens un tratat, la Paris și Bonn, act ce punea bazele constituirii unei armate "europene". Însă, în august 1954, Adunarea Națională franceză a luat în sfârșit în discuție problema tratatului, refuzând cu 319 voturi contra 264 să dezbată ratificarea tratatului, marcând un eșec semnificativ în procesul de integrare europeană. La sfârșitul lui 1954, prevederile Tratatului de la Bruxelles din 1948 au fost modificate pentru a permite includerea foștilor inamici, Germania și Italia. Tratatul de securitate mutuală a fost redenumit **Uniunea Europei Occidentale (U.E.O.)**; acest nou organism a preluat funcțiile nemilitare ale organizației Tratatului de la Bruxelles, cele de natură militară revenind N.A.T.O. În anul următor, 1955, Germania a devenit membră a Organizației Nord-Atlantice.

(b) În anii '60 președintele francez **Charles de Gaulle** a cauzat tensiuni în cadrul C.E.E. inițial prin blocarea admiterii Marii Britanii, iar ulterior prin ostilitatea sa față de Comisia europeană, care, în opinia sa, devenea prea puternică. În 1965, a amenințat cu retragerea Franței din C.E.E. dacă nu erau reduse puterile Comisiei. De asemenea, Franța s-a opus principiului majorității calificate în cadrul Consiliului, determinând așa-numita "criză a scaunului gol", reglementată abia în ianuarie 1966. De Gaulle era promotorul unei Europe a statelor-națiune, preferând o confederație în locul preconizatei federații. În plus, președintele francez dorea o "Europă europeană", și nu o "Europă atlantică" dominată de americani. A obținut în cele din urmă un temporar câștig de cauză, dar a blocat în acest fel evoluția integrării europene pentru aproape un deceniu.

(c) O criză majoră a izbucnit în **1980**, când Marea Britanie a protestat în privința contribuției ei la bugetul C.E.E. din acel an: circa 1,2 miliarde lire sterline. Părea o sumă foarte mare prin comparație cu aceea stabilită pentru Germania (circa 0,7 miliarde lire) și mai ales cu

aceea datorată de Franța (0, 013 miliarde de lire). Diferența era atât de marcantă întrucât era calculată în parte și ca o impunere asupra veniturile obținute de fiecare țară din importurile realizate din afara C.E.E.. Deoarece Marea Britanie importa mult mai mult din lumea exterioră decât ceilalți membri ai Comunității, contribuția ei era atât de ridicată. Din fericire, după o negociere dură la care a participat premierul britanic, Margaret Thatcher, criza s-a aplanat prin intermediul unui compromis, contribuția britanică fiind redusă la 1,34 miliarde lire pe o perioadă de trei ani.

III. Viața politică în principalele țări ale Europei occidentale. Studiu de caz - Marea Britanie

(a) Partidul Laburist la putere, 1945-1951. Laburiștii au câștigat o majoritate covârșitoare în alegerile generale din iulie 1945, obținând 393 de locuri în Parlament, comparativ cu cele 213 ale conservatorilor, 12 ale liberalilor și 22 ale altora. Era pentru prima oară când laburiștii obțineau o majoritate absolută. Victoria lor a fost surprinzătoare având în vedere succesul lui Winston Churchill ca lider de război, însă, deși Churchill însuși se bucura de popularitate, conservatorii nu se aflau în aceeași postură - prea mulți oameni își aminteau de șomajul din anii '30, de conciliatorism și de dezastrele de la începutul războiului. Laburiștii promiseseră reformă socială și mai multe locuințe. Noul guvern a trebuit să facă față enormelor probleme economice datorate războiului mondial, dar primul-ministru, Clement Attlee, deși blând în aparență (Churchill l-a descris odată drept "o oaie în blană de oaie"), era inteligent și hotărât. Dispunând de o majoritate parlamentară confortabilă, laburiștii s-au dovedit capabili să promoveze un amplu program de transformări drastice, practic aproape o revoluție socială.

(a.1) S-a produs o extindere semnificativă a protecției sociale ("statul bunăstării" - *welfare state*) pornindu-se de la așa-numitul *Raport Beveridge* (1942). William Henry Beveridge era un liberal care considera că venise timpul pentru o revoluție socială. Marile probleme ce trebuiau rezolvate erau, potrivit raportului, sărăcia, bolile, ignoranța, mizeria și inactivitatea. Guvernul trebuia să le combată prin scheme de asigurări sociale, alocații pentru copii, un sistem național de sănătate publică și o politică menită să combată șomajul. Guvernul de coaliție din timpul războiului deja pornise procesul de reformă prin adoptarea unei Legi a Educației în 1944, care introducea gratuitatea ciclului gimnazial pentru toți elevii și stabilea ca din 1947 învățământul să fie obligatoriu până la vârsta de 15 ani; de asemenea, se instituiseră alocații pentru copii (începând cu cel de-al doilea). Prima acțiune majoră a laburiștilor a fost adoptarea Legii Naționale a Asigurărilor (1946). Aceasta extindea schemele anterioare, astfel încât întreaga populație adultă era asigurată în caz de șomaj sau boală, urma să primească pensie, se instituiască pensii pentru văduve și orfani, ca și ajutoare în caz de maternitate sau moarte. În același timp, a fost adoptată Legea Serviciului Național de Sănătate (1946). Cele mai multe dintre spitale au fost aduse sub controlul statului, iar fiecare cetățean era îndreptățit să primească tratament gratuit,

medical, dentar și oftalmologic, inclusiv proteze și ochelari. Prin Legea Accidentelor de Muncă (1946) s-au înființat tribunale care decideau cuantumul despăgubirilor în cazul accidentelor suferite în timpul lucrului. De asemenea, guvernarea laburistă a încurajat construcția de locuințe, nu mai puțin de 800 000 ridicate până în 1951, unale dintre ele în orașe complet noi. S-a instituit și o anumită protecție a chiriașilor, prin controlarea de către stat a chiriilor.

(a.2) Laburiștii au naționalizat Banca Angliei, industria carboniferă, aviația civilă, căile ferate, canalele, transporturile rutiere, gazul, electricitatea, producția de fier și oțel. Justificarea pentru această operațiune a fost aceea că instaurarea controlului statului va conduce la o planificare mai eficientă și la condiții mai bune pentru muncitori. Naționalizarea a fost întotdeauna o chestiune controversată, destui englezi contestând necesitatea măsurilor de acest gen. În orice caz, industria exploatării cărbunelui și căile ferate erau ineficiente și foloseau echipamente învechite; aveau nevoie de o re tehnologizare rapidă, ceea ce se spera că se va obține prin naționalizare. Biroul Național al Cărbunelui a reușit, după dificultățile din 1947, să determine creșterea producției, dar rezultatele din alte domenii ale naționalizărilor au fost mai degrabă dezamăgitoare, în special pentru că guvernul nu a investit suficient.

(a.3) Laburiștii au acordat un ajutor și agriculturii. A fost deosebit de important faptul că, într-un moment când exista o criză alimentară pe plan mondial, fermierii britanici au putut produce cantitățile maxime de care erau capabili. Guvernul i-a încurajat prin garanții pentru prețuri, prin subsidii de modernizare, iar Serviciul Național de Consultanță Agricolă le-a oferit consiliere de specialitate. Rezultatele au fost pozitive: o creștere cu 20% a producției între 1947 și 1952 și unul dintre cele mai mecanizate și mai eficiente sisteme de ferme din întreaga lume.

(a.4) Alte legi au readus în legalitate grevele de susținere și sponsorizarea partidelor politice; s-a redus la un an intervalul de timp în care Camera Lorzilor putea bloca o lege; s-a abolit votul colectiv.

(a.5) Refacerea economică și eradicarea șomajului nu s-au putut realiza decât după depășirea obstacolului din iarna extrem de rece din 1946/1947, când lipsa de cărbune a determinat șomajul tehnic pentru circa un milion de muncitori. De asemenea, a trebuit rezolvată criza financiară din 1949 care a determinat devalorizarea lirei sterline. Oricum, la sfârșitul lui 1950 s-a produs un boom industrial: exporturile erau cu 77% peste nivelul din 1938, cel mai spectaculos succes fiind înregistrat în industria auto, dar și în privința tractoarelor, motocicletelor, utilajelor industriale, construcției de nave și în industria chimică. Succesul a fost obținut printr-o combinație de factori: o cerere mare de bunuri pe plan intern pentru acoperirea urmărilor războiului; Planul Marshall; dobânzile mici pentru stimularea construcției de locuințe și dezvoltării industriale; un control guvernamental strict asupra economiei. Ministrul de finanțe, Sir Stafford Cripps, a devenit faimos prin măsurile sale de “austeritate”; el a pus restricții la importuri, a convins sindicatele să accepte înghețarea salariilor (1948-1950), a continuat sistemul

raționalizărilor din timpul războiului și i-a încurajat pe oamenii de afaceri să exporte cât mai mult posibil. Devalorizarea lirei de la 4,03 la 2,80 dolari a făcut exporturile britanice mai ieftine.

(a.6) În umbra transformărilor sociale dramatice și a reîntoarcerii la folosirea aproape completă a forței de muncă, guvernul laburist s-a confruntat cu problemele conexe ale inflației și balanței de plăți. Începând din perioada 1945-1947, parțial datorită dobânzilor mari la creditele obținute din Statele Unite și a pierderii în timpul războiului a multora dintre sursele britanice de venituri din exteriorul țării, balanța de plăți a devenit nefavorabilă. Singura cale de a o redresa era creșterea exporturilor, care în 1945 era jumătate din cele din 1938. Însă această concentrare în materie de exporturi presupunea o reducere a producției de bunuri de consum pentru piața internă și, în consecință, creșterea prețurilor și cereri de mărire a salariilor. Așa cum am văzut, până în 1950, guvernul a părut a fi capabil să controleze ambele probleme, mulțumită înghețării salariilor și a boom-ului exporturilor după devalorizare. Însă procesul s-a dovedit a fi de scurtă durată: în 1951 balanța de plăți era din nou defavorabilă, în principal datorită războiului din Coreea, care a destabilizat comerțul mondial. Deoarece S.U.A. au investit masiv în armamente, prețurile la materii prime au crescut pe piața mondială, astfel încât bunurile importate de britanici s-au scumpit. Când și britanicii s-au decis să lanseze un program de reînarmare, problemele financiare ale Londrei s-au accentuat. Noul ministru de finanțe, Hugh Gaitskell, a introdus taxe pentru ochelari și tratamente dentare, dar alți miniștri s-au opus, unii chiar demisionând. Astfel, câștigurile atât de greu obținute între 1945 și 1950 au fost umbrite în ochii electoratului, permițându-se conservatorilor să revină la putere în 1951.

(b) Conservatorii la putere, 1951-1964.

(b.1) Conservatorii au obținut doar o mică majoritate (15 mandate) în alegerile generale din 1951. Diferența a sporit la peste 60 de mandate în alegerile din 1955 și la peste 100 de mandate în alegerile din 1959. Winston Churchill a fost din nou prim-ministru, până aproape de alegerile din 1955, când s-a retras. A fost înlocuit cu Anthony Eden, care a demisionat pe motive de sănătate în 1957, la scurtă vreme după eșecul britanic în problema Suezului. Următorul premier conservator a fost Harold Macmillan, între 1957 și 1963, fiind urmat, pentru un an, de Alec Douglas-Home.

În anii '50, nu s-a produs nici o schimbare dramatică în politica internă; a apărut termenul de "Butskellism", provenit din contopirea numelor lui R. A. Butler (ministru de finanțe conservator) și Hugh Gaitskell (fostul ministru de finanțe laburist), ceea ce sugera că nu existau prea mari diferențe între cele două partide. Bineînțeles că acest lucru nu era, stricto sensu, adevărat, însă, pe de altă parte, conservatorii au acceptat unele dintre politicile laburiștilor, precum naționalizările (doar industria grea și transporturile rutiere au fost reprivatizate), "the welfare state" și încercarea de a se utiliza forța de muncă în întregime.

(b.2) În timpul guvernării conservatoare s-a produs o creștere marcantă a nivelului de trai. Între 1951 și 1963, salariile au sporit cu 72%, în timp ce prețurile au crescut cu doar 45%,

astfel încât oamenii și-au permis achiziționarea mai multor bunuri de larg consum ca niciodată: numărul de mașini a crescut de la 3 la 7,5 milioane, iar cel al televizoarelor de la 340 000 la circa 13 milioane. Rata construcției de locuințe a sporit de la circa 200 000/an în timpul laburiștilor, la aproximativ 320 000/an. În 1961, săptămâna de lucru a fost redusă de la 48 la 42 de ore.

S-au produs extinderi semnificative ale așa-numitului “stat al bunăstării” (*The Welfare State*); s-au acordat ajutoare pentru agricultură, sib forma creditelor pentru re tehnologizare, astfel încât producția agricolă a continuat să crească. S-a extins sistemul educațional cu circa 6000 de școli noi și 11 noi universități.

(b.3) Aidoma laburiștilor înaintea lor, conservatorii nu au reușit să identifice o soluție permanentă pentru tripla problemă a creșterii economice, inflației și balanței de plăți. Diverși miniștri de finanțe au încercat metode diferite, uneori reversându-se complet politica predecesorilor, o abordare care a ajuns să fie numită “stop-go”. Cât timp a fost ministru R. A. Butler, economia a fost stabilă: exporturile au explodat, iar balanța de plăți a fost atât de favorabilă încât s-a putut reduce imșpozitul pe venit. În orice caz, până în 1955, creșterile salariale au determinat sporirea cererii de bunuri pe plan intern (și, de aceea, inflația), ceea ce s-a rezolvat prin creșterea importurilor; în același timp, exporturile au fost afectate în mod nefavorabil de o serie de greve, balanța de plăți devenind deficitară. Ulterior, s-a produs o redresare în 1956, însă a fost însoțită de pericolul stagnării economice. În perioada 1957-1958, s-a produs o nouă expansiune economică, prin diverse măsuri de încurajare, dar balanța de plăți a devenit din nou nefavorabilă. La începutul anilor ‘60, prin măsuri de austeritate s-a redresat deficitul bugatar, însă economia britanică a fost afectată, mai ales în condițiile competiției cu țările europene care aleseseră integrarea.

Conservatorii au înțeles că era nevoie de o nouă abordare: inițial, în 1961, au încercat să intre în Comunitatea Economică Europeană, tentativă eșuată datorită opoziție Franței; ulterior, ultimul ministru de finanțe conservator, Reginald Maudling, a promovat măsuri în vederea creșterii economice (reduceri de taxi și avantaje pentru investitori).

(b.4) Anumite industrii au cunoscut un declin: în special industria textilelor (datorită competiției cu Portugalia, Japonia și India) și construcțiile navale (în competiție cu Japonia); deși alte industrii erau în expansiune (aeronautică, auto și cea chimică), costurile de producție erau mari, ceea ce făcea ca bunurile britanice să fie scumpe. În fața unor competitori externi puternici, exporturile nu au crescut atât cât s-a dorit. În consecință, a existat o luptă constantă pentru reducerea costurilor. Șomajul a început să devină o problemă la începutul anilor ‘60, mai ales în nordul Angliei și în Scoția; la începutul lui 1963, existau circa 900 000 de șomeri.

(b.5) Nereușita în privința admitterii în C.E.E., deficitul record din 1964 al balanței de plăți, ca și scandalurile în care au fost implicați unii membri ai guvernului au condus la obținerea victoriei, în alegerile din octombrie 1964, de către laburiștii conduși de Harold Wilson, cu o mică majoritate.

(c) Partidul Laburist și Harold Wilson au guvernat în perioada 1964-1970 și au trebuit să facă față la o serie de probleme:

(c.1) Cel mai presant era deficitul balanței de plăți moștenit de la conservatori. James Callaghan, ministrul de finanțe, a împrumutat masiv de la Fondul Monetar Internațional, pentru a reîmprospăta rezervele de aur ce fuseseră utilizate pentru acoperirea deficitului. De asemenea, a încercat să reducă cheltuielile prin menținerea nivelului salariilor și creșterea taxelor la importuri. În 1967 lira a fost din nou devalorizată, de la 2,80 la 2,40 dolari, făcând exporturile britanice mai ieftine. Următorul ministru, Roy Jenkins, a redus cheltuielile guvernamentale cu circa 750 de milioane de lire și a înăspriț politica salarială. Aceste măsuri drastice au început să dea rezultate, iar până în 1969 balanța de plăți a devenit excedentară, ceea ce a durat până în 1972. În orice caz, în 1970 respectiva politică a salariilor a luat sfârșit, acestea au început să crească, ca și prețurile.

(c.2) Șomajul, care scăzuse sub 400 000 în 1964, a sporit treptat până la circa 600 000 în 1970, datorită reducerilor din minerit, construcțiile navale, căi ferate și industria textilă, precum și datorită introducerii automatizării în alte sectoare. Economia a avut de suferit și din pricina unui mare număr de greve, dintre care multe păreau iresponsabile. Când Wilson a încercat să introducă o lege de reformare a sindicatelor și de interzicere a grevelor ilegale, s-a opus chiar Partidul Laburist, iar chestiunea a trebuit suspendată.

(c.3) S-au produs violențe serioase în Irlanda de Nord, care fusese relativ calmă după reglementările din 1922. Însă IRA (Armata Republicană Irlandeză) declarase că nu se va liniști până când Nordul nu se va uni cu Irlanda, ceea ce Parlamentul nord-irlandez, dominat de protestanți, nu putea accepta în nici un caz. Catolicii nord-irlandezi (circa o treime din populație) nu beneficiau de egalitate în drepturi cu protestanții; erau discriminați în materie de slujbe, locuințe și vot. În 1968, catolicii au pornit o campanie pentru obținerea egalității depline, dar în octombrie, extremiștii protestanți și Poliția au acționat în forță împotriva marșurilor organizate de cei ce militau pentru drepturi civile, provocând represaliile catolicilor. Până la mijlocul lui 1969 violențele atinseseră proporții alarmante, iar provincia părea în toiul unui război civil. În august Wilson a trimis trupe la Belfast și Londonderry, pentru a descuraja cele două facțiuni și, în special, pentru a proteja zonele catolicilor de atacurile protestanților. Situația s-a calmat, însă nu pentru mult timp.

(c.4) În pofida preocupărilor sale pentru chestiunile economice, guvernul a găsit timp și pentru anumite reforme structurale: votul pentru cei de peste 18 ani, abolirea pedepsei cu moartea, crea Avocatului Poporului (the Ombudsman), reducerea chiriilor și Legea Relațiilor Rasiale, cu referire la discriminările în materie de slujbe, locuințe și alte domenii. Foarte controversată a fost renaționalizarea de către laburiști a industriei grele.

(d) Heath și conservatorii (1970-1974)

Conservatorii au câștigat alegerile din 1970 cu o majoritate confortabilă, după ce Edward Heath a desfășurat o campanie electorală ce a pus accentul pe nereușitele lui Wilson. Heath a crezut că era posibil de a scăpa de capcana “stop-go” prin reducerea la minimum a controalelor și intrarea Marii Britanii în CEE, care urma să stimuleze industria britanică. Însă realizările n-au fost pe măsura așteptărilor.

(d.1) Ministrul de finanțe, Anthony Barber, a pornit în forță, reducând impozitele și restricțiile referitoare la achiziții și credite; intrarea Marii Britanii în CEE a fost asigurată în 1972, ea fiind cea mai mare realizare a lui Heath. Însă speranțele în investiții masive în industrie nu s-au concretizat, iar inflația a devenit din nou serioasă, ceea ce a impus reduceri salariale, reintroducerea controalelor, fără a se produce o îmbunătățire rapidă a situației: deficitul balanței de plăți pe 1973 a fost de peste 900 milioane de lire, șomajul de circa 850.000, iar inflația creștea în continuare (în special datorită crizei petroliere declanșată de sporirile de prețuri practicate de producătorii arabi).

(d.2) Legea relațiilor industriale (1971) a reformat legislația sindicală, dorindu-se limitarea grevelor și blocarea extremiștilor. S-a înființat un Tribunal Național al relațiilor industriale și s-au introdus atât așa-numita “perioadă de detensionare”, cât și consultări electorale în vederea grevelor. Deși în multe cercuri această lege a fost considerată ca fiind moderată, sindicatele i s-au opus cu vehemență printr-un val de greve, din care cea mai serioasă a fost cea a minerilor din 1974, cea condusă la o săptămână de lucru de trei zile pentru economisirea de combustibili.

(d.3) Au continuat tulburările în Irlanda, unde armata britanică a ajuns într-o situație imposibilă, de a încerca să prevină măcelul reciproc dintre catolici și protestanți, fiind însă și țintă a atacurilor IRA și ale unui alt grup terorist intitulat Armata Republicană Irlandeză Provisorie (Provisional IRA). Guvernul a decis să suspende Parlamentul nord-irlandez și să aducă provincia sub directă supraveghere a Londrei. Când, la începutul lui 1974, s-a realizat un nou guvern de coaliție, în cadrul căruia catolicii aveau un cuvânt mai greu de spus, extremiștii protestanți au organizat greve masive, care au paralizat în scurt timp țara; după doar câteva săptămâni Parlamentul a fost din nou suspendat. Acest cerc vicios s-a permanentizat în chestiunea nord-irlandeză.

(d.4) Heath s-a decis să organizeze alegeri în februarie 1974, sperând să obțină sprijinul popular pentru atitudinea sa nefavorabilă solicitărilor salariale ale minerilor; însă laburiștii au obținut o victorie la limită: 301 locuri, față de 296 ale conservatorilor, 14 ale liberalilor și 24 deținute de diverse grupuri naționaliste.

(e) Laburiștii la putere (1974-1979)

Noul guvern nu a făcut nimic pentru a remedia slăbiciunea structurală a economiei, iar după ce Wilson a acceptat toate cererile minerilor, a urmat un val de alte solicitări salariale. Până în 1976 rata inflației a ajuns la peste 20% pe an, iar 1,3 milioane de oameni erau în șomaj; costurile ridicate ale importurilor de petrol au contribuit la enormul deficit al balanței de plăți.

Principala armă a laburiștilor pentru controlarea inflației a fost să convingă sindicatele să coopereze și să accepte limitarea creșterilor salariale; este ceea ce s-a numit “contractul social”. Atunci când Callaghan a devenit prim-ministru în 1976, după retragerea lui Wilson, politicile laburiste, alături de sporirea cantităților de petrol extrase din Marea Nordului, au început să aibă rezultate, iar până la finalul lui 1978 rata inflației scăzuse sub 10%. Din nefericire pentru Callaghan, în acel moment sindicatele au refuzat propunerea sa de prelungire a contractului social prin limitarea creșterilor salariale la 5%, urmând apoi un număr de greve în ceea ce a devenit cunoscut drept “iarna vrajbei”. La alegerile din mai 1979, conservatorii au obținut cu 43 de locuri în Parlament mai mult decât laburiștii, iar Margaret Thatcher a ajuns prima femeie prim-ministru din istoria Marii Britanii.

(f) Thatcher si conservatorii (1979-1990)

Acesta a fost primul guvern postbelic care a încercat un remediu complet nou pentru problemele economice ale Marii Britanii - abordarea monetaristă. Era vorba despre o politică neoliberală care a permis relansarea creșterii economice, dar a provocat o sporire majoră a ratei șomajului și o vie nemulțumire socială. Supranumită “**Doamna de fier**”, a câștigat războiul din Malvine împotriva Argentinei (iunie 1982) și nu a cedat în fața teroriștilor irlandezi ai IRA, care au încercat să o asasineze la Brighton (octombrie 1984), nici în fața minerilor, în ciuda unor greve ce au durat un an de zile (1984-1985). Revenind de două ori în fruntea guvernului, după victoriile conservatoare din 1982 și 1987, a devenit extrem de impopulară datorită introducerii unui nou impozit (*poll tax*), prezentat în aprilie 1990, iar în noiembrie 1990 a demisionat.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Serge Berstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. IV-V, Iași, 1998.
- Richard Brown, Christopher Daniels, *Twentieth-Century Europe*, London, 1983.
- Peter Calvocoressi, *Europa de la Bismark la Gorbaciov*, Iași, 2003.
- Idem, *Politica mondială după 1945*, București, 2000.
- Idem, *Rupeți rândurile! Al doilea război mondial și configurarea Europei postbelice*, Iași, 2000.
- E. H. Carr, *Criza celor douăzeci de ani (1919-1939). O introducere în studiul relațiilor internaționale*, Iași, 2011.
- Jean Baptiste Duroselle, *Istoria relațiilor internaționale*, vol. I 1919-1947, vol. II (alături de Andre Kaspi) 1948-până în zilele noastre, București, 2006.
- Alexandru Duțu, *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene*, București, 1999.
- Alan Farmer, *Marea Britanie: politica externă și colonială, 1939-1964*, București, 1997.
- André Fontaine, *Istoria războiului rece*, vol. I-IV, București, 1992.
- John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War, 1941-1947*, New York, 1972.
- Jean-Michel Gaillard, Anthony Rowley, *Istoria continentului european. De la 1850 până la sfârșitul secolului al XX-lea*, Chișinău, București, 2001.

- Colin S. Grey, *Războiul, pacea și relațiile internaționale. O introducere în istoria strategică*, Iași, 2010.
- Alfred Grosser, *Occidentalii. Țările Europei și Statele Unite după război*, București, 1999.
- Stefano Guzzini, *Realism și relații internaționale*, Iași, 2000.
- Tony Judt, *Europa postbelică. O istorie a Europei după 1945*, Iași, 2008.
- Henry Kissinger, *Diplomația*, București, 1998.
- Wilfried Loth, *Împărțirea lumii. Istoria războiului rece, 1941-1955*, București, 1997.
- Ernst Nolte, *Războiul civil european 1917-1945*, București, 2005.
- Thomas Parish, *Enciclopedia războiului rece*, București, 2002.
- Sergio Romano, *50 de ani de istorie mondială, Pacea și războaiele de la Yalta până în zilele noastre*, București, 1999.
- Norman Rose, *Churchill. O viață de rebel*, București, 1998.
- Hugh Seton-Watson, *From Lenin to Khrushchev, The History of World Communism*, New York, 1964.
- A.J.P. Taylor, *Originile celui de-al doilea război mondial*, Iași, 1999.
- Vasile Vese, Adrian Ivan, *Istoria integrării europene*, Cluj-Napoca, 2001.
- Nicolas Werth, *Istoria Uniunii Sovietice de la Lenin la Stalin (1917-1953)*, București, 2000.

<http://www.hum.leiden.edu/history/eu-history>

http://europa.eu/index_ro.htm